

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANSKE
GRAVSTENE FRA MIDDELALDEREN.

VED

J. B. LÖFFLER.

MED XXXIV KEMITYPEREDE TAVLER.

UDGIVET MED UNDERSTØTTELSE AF CARLSBERGFONDET.

KJØBENHAVN.

C. A. REITZELS FORLAG.

THIELES BOCTRYKKERI.

1889.

PIERRES TUMULAIRES DANOISES

DU MOYEN ÂGE

PAR

J.-B. LÖFFLER

AVEC XXXIV PLANCHES EN CHIMITYPIE

PUBLIÉ AU MOYEN D'UNE SUBVENTION DE LA FONDATION CARLSBERG

COPENHAGUE

C.-A. REITZEL, ÉDITEUR

IMPRIMERIE DE THIELE

1889

DANSKE
GRAVSTENE FRA MIDDELALDEREN.

VED

J. B. LØFFLER.

MED XXXIV KEMITYPEREDE TAVLER.

UDGIVET MED UNDERSTØTTELSE AF CARLSBERGFONDET.

KJØBENHAVN.

C. A. REITZELS FORLAG.

THIELES BOGTRYKKERI.

1889.

FORORD.

Den historiske Forskning her i Landet har allerede tidligt haft sin Opmærksomhed henvendt paa vore Gravmonumenter, og fra forskjellig Side foreligger der Vidnesbyrd, at man dels har afskrevet og samlet Inskriptioner snart fra én Kirke, snart fra en anden, dels paa mer eller mindre fyldig Maade søgt at udbrede Kjendskab til dem. I Morten Pedersens: Absalons Genealogi (1589) forefindes saaledes en ikke ringe Del Gravskrifter fra Sorø Kirke, i Rigsarkivets topografiske Samlinger haves en fra Aarene mellem 1658—62 hidrørende Læsning af Indskrifter i Roskilde Domkirke, og lignende Optegnelser fra forskjellige andre Kirker træffe vi f. Ex. i Ny kgl. Samlinger, i Thotts Manuskriptsamlinger og i Resens Atlas (Uldalls Saml.). Fra det 17de Aarhundredes Slutning foreligger et ikke ringe Antal kobberstukne Tavler af Monumenter i Odense, som Jakob Bircherod — en Søn af den bekjendte Lærer ved Gymnasiet i Odense, Prof. theol. Jakob Bircherod — havde ladet udføre; men Arbejdet, hvortil de vare bestemte, udkom ikke, da han i en ung Alder døde i Udlandet (1685). Af Skrifter fra det 18de Aarhundredes første Halvdel ville vi kun minde om Pontoppidans *Marmora Danica*, der fremkom i Aarene 1739—41 og berigede den personalhistoriske Literatur med et meget betydeligt Antal Indskrifter fra en stor Del af Landets Kirker. Dette for sin Tid saa fortjenstfulde Arbejde og Kjendskabet til de af Bircherod tilvejebragte, i høj Grad mangelfulde Afbildninger blev utvivlsomt en medvirkende Aarsag til, at Gehejmearkivaren Jakob Langebek, der i Aarene 1753 og 54 med Tegneren Søren Abildgaard som Ledsager havde berejst Sverig og Østersøprovinserne for at studere Haandskrifter, Segl og andre for vort Lands Historie betydningsfulde Monumenter, paa det varmeste støttede et fra Abildgaard i 1755 fremkommet Andragende om at maatte udnævnes til Arkivtegner, ligesom han ogsaa det paafølgende Aar indtrængende anbefalede en fra Abildgaard indgivet Ansøgning om, at han i Løbet af nogle Aar maatte blive sat i Stand til at berejse Danmark for at optage Afbildninger af historiske Monumenter. Begge Ansøgninger bleve bevilgede, og i den følgende Tid tilvejebragte Abildgaard et Materiale paa over 800 Tegninger, navnlig af Gravstene, der vel ingenlunde fyldestgjøre de mangesidige Fordringer, som vor Tid stiller til videnskabelige Afbildninger, men som altid ville have betydeligt Værd og da navnlig i de ikke faa Tilfælde, hvor selve Monumenterne forlængst ere tilintetgjorte. Ønsket om at se denne righoldige Samling Tegninger

offentliggjort laa saare nær, og fra Aaret 1784 haves da ogsaa en af den bekjendte Lærde, Gehejmeraad Luxdorph, til Statsminister J. G. Moltke affattet Skrivelse, hvori der søges udvirket, at det under Abildgaards Tilsyn — Langebek var død ni Aar forinden — maatte overdrages Kobberstikkeren G. Haas at mangfoldiggjøre Afbildningerne paa nærmere fastsatte Betingelser og efter det af ham indgivne Tilbud. Sagen strandede imidlertid paa det store Beløb, Arbejdet krævede — Udførelsen af hver enkelt Tavle i Folio var sat til 40 Rdlr. — og senere hen blev den ikke gjenoptaget uden for saavidt, at Tegningerne af Monumenter fra den nedbrudte Klosterkirke i Antvorskov i 1859 udgaves paa Bekostning af Fuldmægtig Anton Petersen. — Omtrent paa samme Tid som Langebek og Abildgaard vare beskjæftigede med Arbejder i den omhandlede Retning, lod Genealogen og Heraldikeren, Assessor i Højesteret, Klevenfeldt, et ret betydeligt Antal Tegninger af danske Gravstene udføre ved A. Thornborg, og af disse udkom i 1777 — samme Aar som Klevenfeldt døde — 13 kobberstukne Tavler med Titlen *Nobilitas Danicæ*. Endnu fortjener det at bemærkes, at Tegneren Hilffeling i 1773 optog en Del Afbildninger af Monumenter fra Domkirken i Lund. Den vakte Interesse for Gravminderne afsatte tydelige Spor i den samtidige historisk-topografiske Literatur. I Hofmans Fundatssamlinger (1755—80) finde vi saaledes ikke faa Epitafier og Ligstene omtalt, og et meget betydeligt Antal nævnes i Pontoppidans Danske Atlas (1763—81), i Særdeleshed da i Supplementet. Af monografiske Arbejder ville vi nævne A. Reyersens: Beskrivelse over St. Bendts Kirke i Ringsted, der udkom 1779.

Selv ved et flygtigt Blik paa det betydelige foreliggende Materiale vil det staa klart, at det ene var Monumenternes historiske og heraldiske Værd, man havde for Øje. At de tillige ydede Oplysninger paa mangfoldige andre Omraader saå man ikke eller tillagde i det mindste ingen Betydning, og heraf fulgte da atter, at den Tanke maatte ligge fjærn at forsøge paa at give en Fremstilling af de forskjellige Perioders Krav, af hele Udviklingen i monumental Henseende. Abildgaards talrige Afbildninger, der paa alle Omraader staa langt over de af Bircherod og Klevenfeldt udgivne, afgive et slaaende Vidnesbyrd om Datidens Betragtningssmaaade; thi ikke blot søge vi forgjæves en mere indgaaende Karakteristik i hans figurlige, ornamentale og grafiske Fremstillinger, men fra hele vor ældre, paa Gravminder saa rige Middelalder, tegnede han kun de ganske enkelte, hvortil der knytter sig en historisk Tradition, som f. Ex. Stenen over „Liden Kirstins og Prinds Buris“ Grave paa Vestervig Kirkegaard og „Bispegraven“ paa Sjøring Kirkegaard i Thy. — I det 19de Aarhundrede fulgte man længe i alt væsentligt det angivne Spor. Naar f. Ex. Wendelboe i Trediverne og Steen Friis i Halvtredserne meddelte os Læsninger af Gravskrifterne henholdsvis fra Sorø Kirke og Roskilde Domkirke, da synes de ikke at have haft nogen Følelse af, at Monumenterne rettest burde nævnes efter den kronologiske Rækkefølge, idet de nemlig grupperede dem efter den ofte rént tilfældige og paa ydre Vilkaar beroende Beliggenhed i denne eller hin Del af Kirken. Ligesaa med Abildgaards, ved Anton Petersen offentliggjorte Tegninger af Gravstene fra Antvorskov, hvor Udgiveren ikke har fastslaaet nogen Plan med Hensyn til Ordningen; her som hist havde man ikke klaret for sig, at det enkelte Monument, foruden dets selvstændige Værd, tillige udgjorde et Led med en aldeles bestemt Plads i en fælles Kjæde. Tid efter anden, som de arkæologiske Studier ved en rig Forøgelse af Materialet vandt i Overblik og

Fasthed, er det jo vistnok stiltiende blevet indrømmet af de Sagkyndige, at først ved den nævnte Synsmaade kunne vi komme til den fulde Erkjendelse af vore Gravminders videnskabelige Betydning; men der var saa mange andre Omraader, som lagde Beslag paa de for Haanden værende Kræfter, Stoffet var saa rigt og de pekuniære Vilkaar saa lidet gunstige, hvor det gjaldt mere omfattende Arbejder, at Aarene svandt uden at Nogen optog Æmnet. —

Allerede tidligt var min Interesse bleven vakt for vore Monumenter af den her omhandlede Art, og det ligger nu over en halv Snes Aar tilbage i Tiden, at den Tanke opstod hos mig at søge Midler til Udgivelsen af et Værk over vort Lands Gravstene, der i saa betydeligt et Antal ere bevarede til vore Dage. Mit første, i 1878 gjorte Forsøg i saa Henseende førte ifølge Forholdenes Natur dog kun til Offentliggjørelsen af Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, et Arbejde, hvis Fremkomst fornemmelig skyldes Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenets varme og aldrig svigtende Interesse for Alt, hvad der vedrører Bevarelsen af og Udbredelsen af Kjendskab til vore nationale Monumenter. Men saa vist som mange af de i den gamle Kongestad tilbage værende Gravstene altid ville indtage en fremragende Plads blandt de Mindesmærker, hvormed vi her beskjæftige os, lige saa vist yde de gennem lange Tidsrum og da navnlig for den ældre Middelalders Vedkommende saa yderst sparsomme Oplysninger, at end ikke tilnærmelsesvis en samlet Fremstilling af den hele Udvikling lader sig give ene ved Hjælp af dem. Fastholdende min oprindelige Tanke indgik jeg derfor nogle Aar senere til Carlsbergfondets Direktion med et Andragende om at erholde det fornødne Beløb til Udgivelsen af et Skrift i den omhandlede Retning, idet jeg dog af Hensyn til det store og righoldige Materiale mente foreløbig ikke at burde gaa længere ned i Tiden end til ca. 1500, og dette Andragende blev mig under 23. Oktober 1883 bevilget.

I det foreliggende Arbejde har jeg efter Samraad med Carlsbergfondets tidligere Formand, Gehejmekonferentsraad Madvig, i det væsentlige holdt mig til Monumenterne i Danmark indenfor dets nuværende Grænser og kun medtaget saadanne skaanske Gravminder, som ved de i vore Arkiver foreliggende Afbildninger viste sig at yde særlig værdifulde, supplerende Oplysninger. Ligeledes bør det bemærkes, at jeg kun har nævnet og af Hensyn til Skulpturerne i et Par Tilfælde optaget Afbildninger af vore med Runeindskrift forsynede Gravstene fra den ældre Middelalder, idet nemlig Udgivelsen af et Værk over samtlige vore Runemindesmærker forberedes af en særlig Sagkyndig. — Hvad angaar selve Æmnet, da vil det staa klart, at det ikke er enkelt Mands Gjærning udtømmende at behandle de mange og højst forskelligartede Omraader, over hvilke det spænder. For mig har Opgaven i første Række været den at give en samlet Fremstilling af de arkæologiske Forhold gennem de skiftende Tider, samt ved fyldige Exempler at lægge Stoffet til Rette for dem, der maatte ønske at beskjæftige sig med et af de mange her henhørende Spørgsmaal af mere speciel Natur. —

Materialet til nærværende Skrift skyldes fornemmelig Udbyttet af de Rejser, som jeg gennem et Tidsrum af over tyve Aar med offentlig Understøttelse har foretaget i Landets forskjellige Egne, men i flere Henseender har jeg ogsaa fundet værdifulde Oplysninger i Indberetningerne til Direktionen for de nationale Mindesmærkers Bevaring om de siden

VIII

1873 aarligt foretagne antikvariske Undersøgelsesrejser, i det oldnordiske Museums antikvarisk topografiske Arkiv, i N. L. Høyens sammesteds beroende Skizzebøger, samt i Søren Abildgaards Tegninger af Gravstene fra den yngre Middelalder og Renaissancetiden. Afbildningerne, der ledsage det foreliggende Arbejde, ere med ganske enkelte Undtagelser udførte efter Originaltegninger af Professor J. Magnus-Petersen og mig, og Maalestocken, hvori de ere givne, er den samme som den, jeg har benyttet i Værkerne over Gravmonumenterne i Roskilde og Sorø (1³/₄ T. pr. Al.). Raderingen og Kemytyperingen skyldes ene Professor J. Magnus-Petersen.

Sorø i Juni 1889.

J. B. Løffler.

DANSKE

GRAVSTENE FRA MIDDELALDEREN.

Blandt de monumentale Arbejder af forskjellig Art, der ere knyttede til vore Kirker, frembyde ingen en saa omfattende Interesse som Gravstenene, idet de dels ved deres Indskrifter yde os værdifulde, ja ofte enestaaende Oplysninger af personalhistorisk, sproglig og grafisk Natur, dels ved deres billedlige Fremstillinger indeholde en rig Kilde med Hensyn til Spørgsmaal vedrørende vore kunsthistoriske, kulturhistoriske og heraldiske Forhold. Føje vi her til, at det, navnlig i den ældre Middelalder, stærkt fremtrædende religiøse Moment snart har fundet sit Udtryk ved Hjælp af den ene af de nævnte Faktorer, snart gjennem dem begge, da vil det staa klart, at Studiet af vore Gravstene sætter os i Stand til at samle Kundskaber paa saare mange og højest forskjelligartede Omraader. Hvad der i en ganske særlig Grad forhøjer Værdien af de omhandlede Monumenter, er det, at vi i dem som intet andet Sted kunne følge den gradvise Udvikling gjennem de forskjellige Kulturperioder. Medens saaledes vore Altertavler kun frembyde tre, fra hverandre væsentlig afvigende Hovedformer som Repræsentanter for den romanske Stil, den gotiske Stil og Renaissancestilen, medens Døbefonterne for det langt overvejende Flertals Vedkommende skrive sig fra den ældre Middelalder, og Prædikestolene med forholdsvis faa Undtagelser ere forarbejdede i den yngre Renaissancetid, ja, man kunde fristes til at sige under Kristian den Fjerdes Regjering, saa træffe vi i Gravstenene — hvad der jo er nøje begrundet i Forholdenes Natur —, ikke blot Overgangene fra den ene Stilart til den anden, men tillige en forbavsende Rigdom paa Afvexling i Udstyrelsen indenfor de forskjellige Perioder. At denne finere Nuancering i de skiftende Tidens Smagsretning træder os fyldigere og med større Klarhed imøde for den nyere Tids, Renaissancens og den yngre Middelalders Vedkommende end i Monumenterne fra den ældre gotiske og romanske Tid beror dels paa, at Antallet af de til vore Dage bevarede Ligstene fra de førstnævnte Perioder er langt større end fra de sidstnævnte, hvad der jo kun er en simpel Følge af, at de ældre Grave og de til dem knyttede Mindestene Tid efter anden have maattet vige Pladsen for yngre, og dels paa, at vi først fra Tiden ved Aar 1300 gennem daterede Monumenter ere i Stand til at følge Udviklingen. Svagest repræsenterede synes Gravminderne fra den tidligere gotiske Tid at være, og Grunden dertil maa vi formentlig nærmest søge i, at man først da efter en noget større Maalestok har taget Kirkerne i Brug som Begravelsesplads, hvorfra altsaa de Ligstene, som vare de ældste, hurtigst maatte forsvinde, dels for at udslibes og paany tjene til Gravmonumenter, dels for at gaa over til at benyttes i forskjellige praktiske Øjemed. Som Gisning lader det sig ogsaa fremsætte, at man i den nævnte Periode for en væsentlig Del har ladet Mindesmærkerne forarbejde af Træ, men Tidens Tand synes i saa Tilfælde ganske at have tilintetgjort dem*).

*) Allerede i den ældre Middelalder blev Egetræet benyttet som Materiale endogsaa til fyrstelige Personers og højstaaende Gejstliges Gravmæler. Kenotafiet, der i Sorø Kirke rejstes over Ærkebiskop Absalons Grav, var saaledes forarbejdet af dette Materiale, og ligesaa Monumentet, hvorunder Kristoffer den Førstes Dronning,

Det bør imidlertid udtrykkeligt fremhæves, at der foreligger Vidnesbyrd om, at man — navnlig i Landets mere afsides liggende Egne — gennem en lang Række af Aar i højere eller ringere Grad har vedblevet med at benytte saavel et Materiale som Hovedformer og dekorative Enkeltheder, der ere tagne i Arv fra en forudgaaende Stilperiode, saa at vi ingenlunde altid ere i Stand til at angive et Monuments Alder selv indenfor et større Spand af Tid. Beviset for, at en saadan fortsat Anvendelse af en Stilretning har funden Sted efter at helt nye Former forlængst vare optagne af Befolkningen, kunne vi for den ældre Middelalders Vedkommende des værre ikke føre ved at henpege til daterede Gravstene, thi af saadanne kjende vi — trods det betydelige Antal bevarede Monumenter — fra det 12te Aarhundrede hidtil ikke en eneste og fra det paafølgende Hundrebaar ialt kun tre, som skrive sig fra dets Begyndelse og Slutning og ikke yde Oplysninger i den omhandlede Retning. Det er ad stilistisk og grafisk Vej, at Beviset her maa føres. I vore romanske Gravstene kunne vi saaledes undtagelsesvis paapege Skulpturer, som indeholde Elementer fra vor seneste Oldtid*), paa gotiske Monumenter fra det 15de Aarhundredes Begyndelse træffe vi Bogstavformer, der, om Aarstal ikke fandtes, maatte henføres til Tiden omkring det 14de Aarhundredes Midte, og blandt Gravstenene fra Renaissancetiden forekomme ikke faa, som endnu længe efter det 16de Aarhundredes Midte, ja indtil henimod dets Slutning, have bibeholdt saa fyldige middelalderlige Træk, at den bestemte Aldersangivelse, vi have i deres Aarstal, staar i en paafaldende Modsætning til den, der udtaler sig gennem visse Sider af Stilen. Undtagelsesvis kunne vi fremføre endnu mere slaaende Vidnesbyrd om Rigtigheden af det her meddelte i Gravstene fra det 17de Aarhundredes første Halvdel, der i en fremtrædende Grad har bevaret den ældre Middelalders Karakter**). Hvor meget særegne lokale Forhold kunne bevirke i saa Henseende faa vi næppe noget Steds et fyldigere Indtryk af end gennem de paa flere af Skotlands Kirkegaarde henliggende Ligstene og rejste anselige Kors, der endnu ved Aar

Margrete Sambiria, † 1282, hvilede i Cisterciensernes Klosterkirke i Dobberan (J. B. Løffler: Gravmonumenterne i Sorø Kirke, S. 6. Henry Petersen: Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1881, S. 50). Fra Renaissanceen og den nyere Tid foreligger der Vidnesbyrd om, at Træet har fundet almindelig Anvendelse navnlig af de mindre bemidlede Samfundsklasser. Paa liggende Gravminder kjende vi hidtil tre, væsentlig forskellige Former, nemlig: Gravpladen, Gravrammen og Gravtræet, af hvilke den første, saavidt vides, udelukkende forekommer i Kirkernes Gulve, den anden saavel dér som paa Kirkegaardene og den tredje kun paa sidstnævnte Sted. Gravpladen, som vi kunne følge tilbage til det 16de Aarhundredes anden Halvdel, er altid meget smal i Forhold til Længden og jævnlig rigt smykket med Snitværksarbejde, undtagelsesvis med en Fremstilling af den Afdøde, som f. Ex. i Højslev Kirke (Viborg Amt), hvor Monumentet er lagt over en Præst. Gravrammen, som vi i det mindste kunne følge tilbage til den yngre Renaissance, bestaar af en, ved Hjælp af fire omtrent haandsbrede Træstykker dannet Rektangel, hvori man undertiden har spændt et enkelt Tværstykke eller to Tværstykker i Form af et Kors. I Træværket er da Gravskriften og Bibelsprog indskaarne, stundom i to parallelt løbende Linjer, medens de aabne Partier ere udfyldte med samme Materiale som det, hvormed Gulvet er belagt, i Reglen altsaa med Tegl. Hvor Gravrammen er benyttet i det Fri, hviler den gjerne paa en muret Fod og Felterne ere fyldte med Jord. Den tredje Art af de nævnte Monumentformer, Gravtræet, der nu næppe findes fra en tidligere Tid end Begyndelsen af indeværende Aarhundrede, bestaar af et omtrent mandslangt Stykke Træ, der hyppigst er tildannet som en halv eller trekvart Cylinder, hvis flade Underside er fastgjort til en firkantet Fod, men undtagelsesvis ogsaa forekommer udformet som et tresidet Prisme, der af Hensyn til Fugtighedens Paavirkning er hævet fra Jorden ved to lave, vinkeldannede Bærestykker. Et utvivlsomt fra en sen Tid hidrørende Gravminde af sidstnævnte Art fandtes for flere Aar tilbage (1841) paa Igeskov Kirkegaard (Vejlby Sogn, Vejle Amt). Gravtræets Overflade og Endepartier ere som oftest dækkede med Inskriptioner og pynteligt udskaarne Ornamente. De tre nævnte Former paa Gravminder af Træ ere i størst Antal bevarede paa den jyske Halvø, men Exempler paa de to sidst omtalte kunne ogsaa paavises fra Øerne.

*) Tavle V, 25. X, 51. Jvfr. Dyrefiguren paa den store Runesten i Jellinge.

**) Exempelvis henledes Opmærksomheden paa to Gravstene, som i 1878 henlaa paa den søndre Del af Kirkegaarden i Agersborg, Vest for Løgstør (se Forfatterens Indberetning til Direktionen for de nationale Mindesmærkers Bevaring om Undersøgelserne i Øster-Han Herred).

1500 saavel hvad Formen, den plastiske Udsmykning som Bogstaverne angaar, paa en slaaende Maade minde om den tidligere Middelalders Skulpturarbejder af denne Art*).

At Gravstenen i Almindelighed er bleven anskaffet umiddelbart efter at den, over hvem den skulde dække, var død, tør vi sikkert betragte som givet, men talrige Vidnesbyrd foreligge ogsaa om, baade at Vedkommende selv har ladet Monumentet forarbejde og om, at det først i en nærmere eller fjærnere Eftertid er blevet bekostet. Allerede i Tiden ved Aar 1200 kunne vi paa vise den Skik, at man har dækket tvende Grave med en fælles Mindesten, og længere ned i Tiden finde vi atter og atter Hvilestedet for to eller flere Personer betegnet ved ét Monument. Navnlig de, der i Livet havde været knyttede til hinanden med de stærkeste Baand, Mand og Hustru, se vi med forholdsvis faa Undtagelser jordfæstede paa denne Maade, men ogsaa over Forældre, Børn og Svigerbørn, over Søkende og over nære Slægtninge lagde man jævnlig kun én Sten, ja selv Gejstlige, som havde tjent samme Kirke, kunne vi finde stedte til Hvile under et fælles Gravminde. — Fra den yngre Middelalder og i Særdeleshed i Løbet af Renaissanceperioden forekomme mange Exempler paa, dels at et Ægtepar har ladet Monumentet anskaffe medens de Begge vare i Live, dels — hvad der er endnu almindeligere —, at den længst levende bekostede det udført til den Afdøde og sig selv. I Reglen skete vel dette i den nærmeste Tid efter at Jordfæstelsen havde funden Sted, men stundom varede det endogsaa saa længe, at den Efterlevende gjentagne Gange havde indgaaet nyt Ægteskab, forinden Stenen, der i saa Tilfælde ikke sjældent kom til at danne et Monument over flere, blev lagt**). Af det her nævnte Forhold fremstod undertiden den Ejendommelighed, at samme Person ikke blot fik Gravskrift men endogsaa blev udhuggen i legemstor Figur paa to, til højst forskellige Tider udførte og fjærnt fra hinanden liggende Monumenter. En Mand mister f. Ex. sin Hustru, gifter sig paany, og lader nogen Tid efter Gravstenen udhugge over den Afdøde, sig selv og sin anden Hustru. Denne sidste overlever Manden og indgaar et nyt Ægteskab, hvorefter hun afbildes ved sin anden Husbonds Side, stundom sammen med hans forlængst hensovede første Hustru. Men ikke blot i det ægteskabelige Forhold kunne vi finde tvende Gjengivelser af samme Individ. En Kvinde kan saaledes undtagelsesvis paapeges afbildet baade paa Gravstenen, som dækker over hendes Mand og paa den, der er lagt over hendes Søn, ja selv den unge, ugifte Mand træffe vi udhuggen paa tvende, i forskellige Dele af Landet beroende Mindestene. Det vil heraf fremgaa, hvor varsom man til Tider maa være med Hensyn til Afgjørelsen af Spørgsmaalet om, paa hvilket Sted en Grav bør søges, idet Indskriftens: „Her er begravet“ ingenlunde altid er i Overensstemmelse med de faktiske Forhold***). — I de Tilfælde, hvor man ønskede selv at følge Udarbejdelsen af sin Ligsten — og dette kunde ske indtil over en Menneskealder før Monumentet kom til at opfylde sin Bestemmelse — blev Gravskriften undertiden formet saaledes, at der i den intet Hensyn toges til, naar Dødsstunden maatte indtræffe; men langt oftere holdt man enten fuld Plads aaben til Dødsaar og Dato eller ogsaa — og dette var det almindeligste — lod man hint indhugge for de Bogstavers eller Tals Vedkommende, som angave Aarhundredet, idet man da haabede paa, at den efterlevende Slægt vilde lade det Manglende tilføje. Dette Haab

*) John Stuart: Sculptured stones of Scotland, II, Pl. XLVII og LXIV.

***) I Harte Kirke (Vejle Amt) findes f. Ex. en Gravsten over Poul Abildgaard til Vrandrup, † 1563, og hans tre Hustruer: Karen Ulfeld, † 1547, Kirsten Tymand, † 1557, og Kirsten Ulfeld, † 1589, hvilken sidste kort Tid efter Poul Abildgaards Død har ladet Stenen bekoste og forsyne med Billeder i fuld Figur af dem alle fire. — I Aaret 1608 lod Raadmand i Skjælskør, Poul Hansen, † 1617, en Ligsten udhugge, paa hvilken han lod afbilde ikke blot sig selv og sin daverende Hustru, men tillige fem tidligere bortgangne Hustruer. Stenen, der oprindelig har ligget i Skjælskør Kirke, findes nu — eller fandtes i det mindste for faa Aar siden — paa den nærliggende Herregaard Basnæs.

****) J. B. Løffler: Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1888, S. 87.

er imidlertid kun altfor ofte, ja, man tør sige i det langt overvejende Antal Tilfælde, blevet skuffet, saa at vi atter og atter maa ty til de stilistiske Ejendommeligheder i Forbindelse med de mulig foreliggende personalhistoriske Data, for at komme til Kundskab om, paa hvilken Tid et Monument er blevet forarbejdet. Kun undtagelsesvis — dog ingenlunde sjældent — angav man paa Gravstenen Aaret, hvori den blev hugget, og en saadan bestemt, paa mangehaande Omraader saa værdifuld Datering, kunne vi paavise allerede fra Slutningen af det 14de Aarhundrede*).

Til Forarbejdelsen af vore Gravstene har man — indenfor Landets nuværende Grænser — i Særdeleshed benyttet to Stenarter, Kamp og Kalksten, af hvilke den første, der jo forekommer de fleste Steder i Landet og i stor Rigdom navnlig i det nordlige Jylland, med forholdsvis faa Undtagelser fandt Anvendelse i den ældre Middelalder, medens den fornemmelig fra Sverig og Gulland indførte Kalksten saa godt som udelukkende brugtes gennem de paafølgende Perioder. Kostbarere Arter af Kalksten som sort Marmor eller det flammede norske Marmor samt Sandsten benyttedes kun en sjældnere Gang og da gjerne — især for de to sidstes Vedkommende — i den nyere Tid. Hvorvidt man allerede i

*) Som Exempler paa Gravstene, der angive Aaret, hvori Vedkommende selv har ladet dem udføre, eller dog indeholde mer eller mindre direkte Vidnesbyrd om, at de Paagjældende vare i Live, da Forarbejdelsen fandt Sted, ville vi nævne følgende: Monumentet, som Jakob Jonsen Skave og Hustru Kirstine bekostede til deres Gravsted i Ringsted Klosterkirke, skriver sig fra Aaret 1381. Den skønne Ligsten i Hornslet Kirke (Randers Amt) over Hr. Otte Nielsen (Rosenkrantz), † 1477, hans Hustru Else Holgersdatter (Krogno), † 1470, og deres Datter Anne er hugget i 1470. Niels Styggesen (Rosenkrantz), der blev Biskop i Børglum Stift 1486 og døde 1533, har ladet sin Gravsten udføre før Udgangen af det 15de Aarhundrede. Monumentet, som i Førsløv Kirke (Øster-Flakkebjerg H., Sorø A.) dækker over Joakim Beck til Førsløv, † 1572, og Hustru Anne Jakobsdatter Ravensberg, † 1573, er forarbejdet i 1544. Sognepræsten ved Roskilde Domkirke, den bekendte Morten Pedersen, † 1595, lod i 1575 Mindestenen bekoste til sit Gravsted. Endnu skulle vi kun tilføje, at den Ligsten, som i Tvede Kirke (Randers A.) dækker over Kristen Munk til Gjessinggaard, † 1612, og hans Hustru Anne Eriksdatter Skram, der døde samme Aar og faa Maaneder før ham, er hugget i 1585. En vel overstaaet langvarig Sygdom har maaske undertiden været en medvirkende Aarsag, naar Gravstenen blev anskaffet saa tidligt. — Af det ret betydelige Antal daterede Exempler vi kunne anføre paa, at en Gravsten først er bleven tilvejebragt i en nærmere eller fjernere Tid efter Vedkommendes Død skulle vi kun fremdrage ganske enkelte. Gravstenen i Voldum Kirke (Randers A.), der dækker over Rigshofmester Mogens Giæs Søn, Axel, † 1537, er bekostet af hans Søster, Jomfru Birgitte, i 1543. Gravstenen, som i Maribo Kirke lagdes over Landsdommer paa Laaland, Laurids Madsen (Vasspyd), † ca. 1533, er anskaffet af Erik Grubbe til Aalstrup og Hustru Anne (Vasspyd) i 1571. I Horbeløv Kirke (Falster) findes en Sten over Lensmanden paa Nykjøbing Slot, Oluf Holgersen (Ulstand), † 1529, som er bekostet 1572. Monumentet i Svanninge Kirke (Svendborg A.), hvorunder Anders Emmiksen til Stensgaard, † 1566, og Hustru Agnete Reventlov, † 1568, hvile, har deres tvende Døtre, Magdalene og Margrete, ladet forarbejde i 1583; Stenen i Møborg Kirke (Ringkjøbing A.) over Malte Juel til Holmegaard, † 1508, og Hustru Maren Pedersdatter Lange, deres Datter Anne, † 1519, og hendes Mand, Jens Thomsen (Sehested), † 1555, er lagt af sidstnævntes Søn, Malte Jensen i 1585, og Monumentet i Hørby Kirke (Hjørring A.), som dækker over Jesper Tordsen (Vognsen) til Hørbylund, † 1526, og Hustru Mette Madsdatter (Viffert), † 1566, er anskaffet paa Foranstaltning af Niels Jonsen (Viffert) til Thorstedlund i Aaret 1589. — Sluttelig ville vi endnu kun nævne enkelte Exempler paa Gravstene, hvis omtrentlige Alder ene lader sig bestemme ved Hjælp af Stilen, der i et Par Tilfælde med Sikkerhed røber, at det til vore Dage bevarede Monument maa betragtes som en Afløser for et langt ældre. Gravstenen i Sorø Kirke over Kong Oluf, † 1387, maa saaledes være forarbejdet ca. 1525, og Stenen i Ry Kirke (Aarhus A.) over Biskop Svend af Aarhus, † 1191, kan ikke være ældre end fra Tiden henimod Aar 1500. Dette sidste Monument er kommet til Ry fra det forlængst nedbrudte Cistercienserkloster i Øm (Aarhus A.), hvor Biskoppen som Stiftelsens særdeles Velgjører var bleven jordfæstet. Et dateret Exempel paa, at en Fornylse af et Gravmæle har fundet Sted, have vi, som bekendt, i det af Abbed Henrik Kristiansen (Tornekrannds) i 1536 lagte Monument over Absalons Grav i Sorø Kirke (Gravmonumenterne i Sorø Kirke S. 6 og Tavle 12). I Johanniternes, i Slutningen af forrige Aarhundrede nedbrudte Klosterkirke i Antvorskov (Sorø A.) fandtes en over Prioren Peder Andersen, † 1504, lagt Sten, der ikke kan være ældre end fra Tiden kort efter Reformationsaaret (Brudstykker af Monumentet opbevares i det oldnordiske Museum), og i samme Kirke forefandtes en nu forlængst forsvunden Gravsten over Jørgen Rud til Vedby, † 1504, og hans Hustru Kirstine Eriksdatter (Rosenkrantz), † 1508, der tidligst kan være hugget ved Aaret 1550 (Mindesmærker fra Antvorskov Klosterkirke, Kbh. 1859). Som et sidste Exempel ville vi endnu kun nævne, at der i Maribo Kirke findes — eller i det mindste fandtes 1765 — en Gravsten over Henning Walkendorf til Højbygaard, † 1475, hvis Alder maa sættes til ca. 1560.

Middelalderen som senere hen i Renaissancetiden nu og da har forhøjet Virkningen af de plastiske Arbejder ved en delvis Paalægning af Farve vide vi ikke, men saa tidligt som i det 14de Aarhundredes anden Halvdel kunne vi en enkelt Gang paavise den Skik, at Bunden udenom Figurer og Ornamenten er bleven belagt med en sortebrun, asfaltlignende Masse, ligesom vi ogsaa fra det paafølgende Aarhundredes første Fjerdedel kunne nævne Exempel paa, at man har gjort Indskriftens Bogstaver fordybede og udfyldt dem med et zinoberrødt Kit. Senere hen og navnlig paa Frederik den Andens Tid finde vi ikke sjældent den asfaltagtige Masse benyttet i sidstnævnte Øjemed. En ganske særegen Udsmykning af Gravmindet, der undtagelsesvis blev anvendt i Tidsrummet fra det 13de Aarhundredes anden Halvdel og indtil Slutningen af det paafølgende Hundredeaar, bestod i, at man dækkede det med en tynd, rigt udgraveret Messingplade, der sikkert altid var indført Arbejde, og i det 15de og 16de Aarhundrede kunne vi nu og da spore en Efterdønning af denne Dekorationsmaade i fastnaglede Plader af Metal paa Stenens mere betydningsfulde Partier. Støbte Metal-Ornamenten og Vaabenskjolde træffe vi en sjælden Gang i Løbet af Renaissanceperioden — vi minde blot om det skønne Monument i Sønderholm Kirke (Aalborg Amt) over Lensmanden paa Ørum Slot, Gabriel Gyldenstjerne til Restrup, † 1555, og hans Efterleverske Fru Kirsten Friis, der har ladet det bekoste —, og fra den nyere Tid have vi ikke faa Exempler paa, at man til Ligstenen har fastgjort Prydelser, navnlig Hjørnerosetter, af hvidt Marmor. Et, saavidt Forfatteren bekendt, enestaende Exempel paa, at man har ladet et, ganske som en Ligsten udformet Gravmæle støbe af Jærn, have vi i Vor Frelseres Kirke i Horsens i et fra Aaret 1558 hidrørende Monument over Mikkel Grape og hans Hustru, Fru Dorthe Sehested. Brugen af Træ til Gravminder have vi allerede tidligere omtalt.

Den hyppige Anvendelse af Monumenter udviklede den her omhandlede Kunstindustri til en betydelig Højde saavel i kunstnerisk som i teknisk Henseende, og skulle vi nævne Perioder, i hvilke en særlig rig og mangfoldig Afvexling i Kompositionen træder os imøde, da maatte det blive den romanske Tid og Renaissancens tidligere Aar, medens navnlig den fuldt udviklede Gjenfødselsstil frembyder talrige Exempler paa stor Rigdom i Udstyrelsen og en ofte forbavsende teknisk Dygtighed. Det hører des værre til de store Sjældenheder at finde Billedhuggernes Navne anbragt paa Monumenterne, ja fra hele Middelalderen kjende vi, saavidt vides, hidtil kun to saadanne: Mester Bo, hvem et kisteformet, med Runeindskrift forsynet Gravminde over Bregninge (Taasinge) skyldes, og Johannes Priggel, Navnet paa den Mand, som Hr. Otte Nielsen (Rosenkrantz) til Bjørnholm i Aaret 1470 lod hugge den skønne Sten, som dækker over hans, hans Hustrus og Datters Grave i Hornslet Kirke (Randers Amt). Ligeledes er det kun en ganske enkelt Gang, at vi paa selve Monumentet træffe en bestemt Angivelse af Stedet, hvor det er forarbejdet, saaledes som Tilfældet er paa den i Aalsø Kirke (Randers Amt) bevarede, af sort Marmor rigt udarbejdede Sten, som Fru Kristense Bryske i Aaret 1600 lod hugge paa Katholm til sin afdøde Husbonds, Hr. Thomas Fastis, og sit eget Hvilested*). Undtagelsesvis har man enten bestilt et Monument i Udlandet eller ogsaa indkaldt en fremmed Kunstner, hvad der næppe nogensteds her hjemme foreligger et fyldigere Vidnesbyrd om end i Absalons Gravsten i Sorø Kirke.

At Anskaffelsen af en selv tarvelig udstyret Ligsten var forbunden med ikke ringe Bekostning ligger i Sagens Natur; thi ikke blot skulde jo Materialet betales, hvad der for den indførte Kalkstens Vedkommende næppe har været noget ganske ringe Beløb, men

*) Forfatteren skal her med alt Forbehold nævne, at Undergraver ved Roskilde Domkirke, Schmidt, ved Omlægningen af Kirkens Gulv i 1867 mente at have gjort den lagttagelse, at der paa den i Gulvet skjulte Del af flere af Gravstenene var indhugget et Personnavn samt: Kjøge. Han var dog ikke i Stand til at paapege blot en eneste Sten, hvor han med Bestemthed erindrede, at en saadan Indskrift fandtes.

tillige skulde Billedhuggeren have Løn for sit Arbejde. Man søgte da meget jævnligt og i ethvert Tilfælde allerede fra Renaissancens Dage at indskrænke Udgifterne til det mindst mulige ved fra Kirkerne at købe ældre, helst rigt udsmykkede Gravstene, hvis oprindelige Indskrift man da som oftest lod udslibe og derefter en ny indhugge. Men ogsaa den forholdsvis ringe Udgift, som Fjærnelsen af en ældre Gravskrift medførte, blev undertiden skyet og det selv af Mænd, der hørte til Landets mest ansete Adelslægter*). Ej heller var det ualmindeligt, at man lod hugge en firkantet Fordybning midt i Stenen og deri nedlagde en lille Marmorplade, i hvilken den nye Gravskrift da kom til at staa. Endnu et Skridt videre gik man — og videre var man overhovedet ikke i Stand til at gaa — idet man bibeholdt de paa den købte Ligsten oprindelig udhugne Portrætfigurer og blot satte en ny Gravskrift i den gamles Sted**). Men ogsaa med andre vel forarbejdede Sten tog man undertiden til Takke, selv om deres tidligere Brug havde gjort dem mindre skikkede til at tjene som Gravminder. Ligstenen, der lagdes over Præsten til Førsløv og Sneslev (Sorø Amt), Niels Hermansen, † 1603, er saaledes Førsløv Kirkes oprindelige Alterbordsplade, i hvilken Gravskriften er hugget tværs over den lille, løstliggende Plade, som dækker for Relikviegjemmet. —

I den ældre kristne Tid har det sikkert i Danmark som overalt, hvor den nye Lære var trængt igennem, været strængt forbudt at foretage Jordfæstelser i Kirkerne, med mindre det gjaldt om at berede Medlemmer af Kongehuset eller Stiftets Biskopper det sidste Hvilested. Særlig begunstiget i saa Henseende var vedkommende Kirkes Grundlægger eller Fornyer, hvis Grav fik sin Plads i Bygningens ypperste Del, Højkoret. Men allerede i den tidligere Middelalder tabte dette Forbud for en væsentlig Del sin Kraft, saa at navnlig de til Kirkerne og Klostrene hørende Gejstlige af højere Rang bleve begravede i Bygningernes forskellige Afsnit, alt efter det Trin, de havde indtaget paa den hierarkiske Stige, medens de, som beklædte mere underordnede Stillinger, førtes til Kirkegaardene. Ogsaa Mænd, der paa verdsligt Omraade havde gjort sig fortjent af de kirkelige Samfund eller som ved nære Slægtskabsbaand vare knyttede til Kirkens Byggherre, tilstod man allerede tidligt en Plads i eller indenfor de viede Mure. Mindestenen i Roskilde Domkirke over Kong Niels' Raad, Helge, † 1128 (Fig. 1), maa saaledes siges at indeholde et Vidnesbyrd om, at denne Mand er bleven jordfæstet i den af Biskopperne Vilhelm og Svend Norbagge opførte Hellig-trefoldighedskirke, hvor Stenen da formentlig har været knyttet til hans Grav. Monumentets ringe Størrelse sammenholdt med den Skarphed, hvormed de bevarede Dele af Indskriften staa, gjør det imidlertid utvivlsomt, at det altid har indtaget en lodret Stilling, og Tanken ledes derved, i Forbindelse med de grafiske Ejendommeligheder og Maaden, hvorpaa de enkelte

*) I Aal Kirke (Ribe A.) findes en Gravsten fra Aaret 1494, hvis Indskrift fortæller os, at den er lagt over Albert Hansen, Borgemester (*Proconsul*) i Kjøge, og Hustru. Paa Stenens Midtflade, der oprindelig maa antages at have staaet blank eller i det højeste været forsynet med den Afdødes Bømærke, ses fire adelige Vaaben: Juelernes, Lungernes, Globernes og Rosenkrantzernes, der afgive et bestemt Vidnesbyrd om, at Monumentet i Tiden ved Aar 1560 maa være købt for at tjene til Gravsten over Jens Juel til Hesselmed og hans Hustru, Fru Vibeke Lunge. Et andet Exempel kunne vi nævne fra Roskilde Domkirke, hvor Lensmanden paa Højstrup, Erik Valkendorf til Glorup, † 1605, ikke har taget i Betænkning at lade sit og sin Hustrus fædre og mødre Vaaben indhugge paa en Ligsten, som den Dag i Dag viser Rester af en Indskrift fra ca. 1350. — I St. Nikolai Kirke i Flensborg findes — eller fandtes i ethvert Tilfælde i 1777 — en Gravsten, som var benyttet ikke færre end tre Gange. Oprindelig var den hugget i Tiden ved det 14de Aarhundredes Midte til at dække over en Grav for Mand og Hustru, af hvis Navne kun hendes, Hildegunde Dezule, † 1341, var bevaret, derefter havde man benyttet den til Ligsten for Adelsmanden Wulf Høken, † 1590, og senere igjen for en Matthias Valentin, † 1753, og Hustru Dorte Kirstine Esmarch, † 1773.

***) Denne Fremgangsmaade kunne vi eksempelvis paapege i Vor Frue Kirke i Roskilde og i Kjøge Kirke, hvilken sidste endogsaa indeholder en Ligsten med en mandlig Portrætfigur fra ca. 1560, under hvilken vi læse en Gravskrift fra det 17de Aarhundrede over en Kvinde! (J. B. Løffler: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad S. 80, og Forfatterens Indberetning om Gravstene i Kjøge Kirke i det oldn. Museums antikv.-topogr. Arkiv).

Linjer ere adskilte ved fine Streger, uvilkaarligt hen paa, at Graven — med Kathakombegravene til Forbilledet — har været anbragt i Kirkens Mur*). At denne, navnlig i flere af Syd-Europas Lande, i den ældre Middelalder almindeligt forekommende Jordfæstelsesmaade ogsaa hos os har funden Anvendelse er sikkert, men det bør dog bemærkes, at den i flere af de kjendte Tilfælde med Bestemthed vides ikke at have været den oprindelige. Foruden Helges Mindesten eje vi endnu i det mindste én saadan, der har saa meget større Interesse som den ikke blot synes at indtage den Plads, hvor den fra første Færd blev anbragt, men tillige ved sin Indskrift viser sig at være direkte knyttet til en Grav. Vi sigte hermed til den i Bjernede Kirkes nordre Ydermur indsatte Mindetavle over Fin Ebbesen, der var en Søn af den ældre Trækirkes Bygherre, Ebbe Skjalmsen, † ca. 1161, og Broder til den Mand, hvem den nuværende Kirke skyldes, Sune Ebbesen til Knardrup, † 1186**). Hvorvidt vi her have en oprindelig Grav eller én, hvis Indhold er overført fra den ældre Kirke til den yngre, medens denne stod under Bygning, vide vi ikke, men Sandsynligheden maa i høj Grad

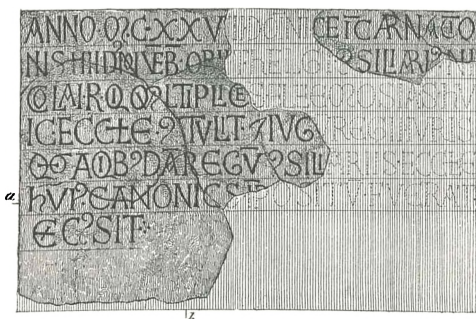

Fig. 1.

siges at tale for det sidste, idet man nemlig intet Sted i Murværket omkring Mindestenen finder sikre Spor til en senere foretagen Gjennembrydning, og en Antagelse af, at Fin Ebbesen skulde være død medens Kirken blev opført, maa siges at streife det Søgte. I hvor høj Grad Slægtskabsforholdet til Kirkens Bygherre, i det mindste under visse Forhold, gav Adkomst til at erholde et Hvilested indenfor de viede Mure, derom afgive Hvide-Ætens Grave i Sorø et talende Vidnesbyrd. Og det var ikke blot Slægtens mandlige, men tillige dens kvindelige Medlemmer, som bleve jordfæstede her, skjøndt Cisterciensernes Statutter udtrykkelig forbøde, at en Kvinde, det være sig levende eller død, maatte komme indenfor Klosters Mure***). Dobbelt mærkelig bliver den her tilstaaede Frihed, naar vi se hen til,

*) Mindetavlen, der er huggen af Kalksten, har en Længde af $17\frac{2}{3}$ T. til en Højde af $11\frac{1}{2}$ T. Indskriften har som Helhed lydt: „Anno 1128 dominice incarnationis 3 idus novembris obiit Helgi, consiliarius Nicolai regis, qui multiplices elemosinas huic ecclesie contulit et iugum regis iuris, quod a quibusdam regum consiliariis ecclesie huius canonicis impositum fuerat, excussit.“ — Vi skulle her lejlighedsvis bemærke, at man i Tiden fra Renaissancens senere Aar og indtil henimod 1800 i vore Kirker ofte finde almindelige gullandske Gulvfliser benyttede som Gravstene, men det er da altid over Smaakaarfolk eller Børn, de ere lagte.

**) Paa den af Kildekalk hugne Mindesten, der har en Længde af 1 Al. 8 T. til en Højde af $12\frac{3}{4}$ T., læses i fire, efter Længden holdte Linjer: „+ Hic regi- | escit Fin fi- | lius Ebbon- | is in domino.“ Stenen er indmuret i en Højde af 5 Al. 21 T. fra Jorden.

***) Fra Tyskland foreligger der Efterretning om, at en Cisterciensrabbed i Aaret 1193 blev strængt straffet, fordi han havde tilladt, at en Kvinde jordfæstedes i hans Kirke (Heinr. Otte: Handb. der kirchlichen Kunst-Arkäologi I, 334).

at Klosters Abbeder indtil hen i det 13de Aarhundrede kun vides at være begravede i Kapitelsalen og paa Kirkegaarden.

Hvor tidligt det i Danmark er blevet Skik at dække Gravene med vandretliggende Mindestene savne vi Midler til med Sikkerhed at afgjøre, men Alt tyder hen paa, at denne Monumentform har funden almindeligere Anvendelse i Løbet af det 12te Aarhundrede. Naar Jordfæstelsen skete indenfor Kirkernes Mure, hvad der paa denne Tid sikkert hørte til Undtagelserne, krævede rént praktiske Hensyn i de fleste Tilfælde ikke blot, at Gravstens Overside gjordes flad, men tillige, at den kom til at ligge i samme Plan som Bygningens Gulv*). Anderledes stillede Forholdene sig paa Kirkegaardene, der selvfølgelig gennem hele den kristne Tid har været Gravplads for Hovedmassen af Befolkningen. Her, hvor det lodretstaaende, fra henfarne Slægter nedarvede og i langt højere Grad iøjnefaldende Monument sikkert til alle Tider har fundet Anvendelse, ja vel endogsaa været det hyppigst forekommende, træffe vi imidlertid ofte liggende Gravminder, der hidrøre fra den ældre Middelalder; men hele Maaden, paa hvilken de ere tildannede, overtyde os da i Reglen hurtigt om, at de fra første Færd have været bestemte til at ligge i det Fri og hæve sig mer eller mindre over det omgivne Jordsmon. Snart har man saaledes givet dem en Kisteform med flad eller udhævet Overside, snart er det tresidede Prisme valgt til Forbillede, snart hvile de paa særegne Bærestene med de smalle Ender eller have ved disse rektangulære Plader, Støtter eller lave Kors, snart vise de paa Undersiden en Profil, der røber, at de have ligget som Dæksten paa en muret Fod, og snart har man — hvad der er det almindeligste — forsynet Overfladen med en Skraakant eller rigere Ledføjning, der som oftest strækker sig omkring alle fire Sider, men ogsaa kan forekomme blot paa de to Længdesider. Mangler en saadan Profil paa et Monument med vandret Overflade, kan det undertiden være vanskeligt, ja umuligt, med Sikkerhed at afgjøre, hvorvidt det er blevet forarbejdet i den Hensigt at ligge under Tag eller i det Fri, idet den større eller mindre Højde, hvori Sidefladerne ere tilhugne, samt den tekniske Fremstillingsmaade af de muligt forekommende figurlige eller ornamentale Arbejder maa blive det Afgjørende. I Maaden, hvorpaa en saadan Gravsten er slidt — ved Fodtrin eller ved Vejrligets Paavirkning — kunne vi stundom søge et Hjælpemiddel ved Behandlingen af dette Spørgsmaal, men ej heller disse Kjendemerker ere altid at lide paa, da vore ældste Gravstene med ganske enkelte Undtagelser ere fjærned fra deres oprindelige Leje og i mange Tilfælde benyttede til forskjelligt praktisk Brug. Vi træffe dem saaledes anvendte som Fliser foran Kirkedørene, som Materiale i omurede eller senere tilføjede Bygningspartier, som Trappestene, som Dørindfatning o. s. v., altsaa paa saadanne Steder, hvor Slidets Karakter intet beviser med Hensyn til det foreliggende Spørgsmaal. I Almindelighed kunne vi dog udtale saa meget, at det langt overvejende Flertal af de til vore Dage bevarede Gravminder fra den ældre Middelalder fra første Færd har været bestemt til at ligge paa Kirkegaardene.

Vore ældste Gravstene ere i Reglen meget smalle i Forhold til Længden. Denne varierer betydeligt — som Ydergrænser kunne vi sætte ca. $1\frac{1}{2}$ Al. og ca. $5\frac{1}{2}$ Al. —, hvoraf vi dog ingeniunde tør slutte, at de smaa Monumenter ere bekostede til Individet af ringe Højde, men kun se et Vidnesbyrd om, at det for Haanden værende Raamateriale, vel ofte

*) Den ældste hidtil kjendte, sikkert daterede Grav for en Mand af Middelklassen, der er fremdraget i en dansk Kirke, skriver sig fra Aaret 1233. Den fandtes i Roskilde Domkirkes nordre Korsfløj i 1567 og viste sig ifølge Indskriften paa en Blyplade at indeslutte Liget af en Borger ved Navn Vilhelm (Gravstene i Roskilde Kjøbstad S. 23 og Tavle 23). — For Udlandets Vedkommende ville vi i de fleste Tilfælde forgjæves søge fyldestgjørende Oplysninger om, paa hvilken Tid der blev givet en mere almindelig Tilladelse til at benytte Kirkerne som Gravplads. I Frankrig siges det at være sket henimod det 12te Aarhundredes Slutning (Viollet-le-Duc. *Diet. raisonné de l'architecture* IX, 23) og omtrent samme Tidsangivelse synes at passe for Tysklands Vedkommende.

i Forbindelse med de pekuniære Vilkaar, have spillet en fremtrædende Rolle ved Anskaffelsen. Exempelvis skulle vi blot anføre, at vor ældste, sikkert daterede Gravsten, der er lagt over en Kannik fra Vestervig Kloster i Thy, Atto, † 1217, kun har en Længde paa 1 Al. 21 $\frac{1}{4}$ T. Hyppigt gav man Stenen Trapezformen, men meget ofte tildannedes den ogsaa som en Rektangel. Rént undtagelsesvis valgte man en aflang Fem- eller Sexkant, der da gjordes symmetrisk med Hensyn til Længdeaxen, ligesom man ogsaa en enkelt Gang afrundede enten Stenens øvre Ende eller baade den øvre og nedre. Dekorationen, der som oftest kom til at smykke Monumenterne, blev snart udført med indhugne Linjer, snart i Relief, og snart i en Mellemting af disse to Fremstillingsmaader, der opnaaedes ved, at Figurernes Begrænsningsflader bleve krummede ned imod hverandre. I Reliefet, som i Reglen gjordes meget lavt ($\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{2}$ Tomme), ville vi efter den forskjellige Maade, hvorpaa det er tilvejebragt, sondre mellem Grundrelief og Fladerelief, idet vi da ved det første Udtryk forstaa, at Skulpturarbejdet fremtræder i Forhold til en dybere liggende Grund saaledes, at dets højeste Punkt ligger i samme Plan som Stenens Overflade, medens vi ved det sidste betegne et Relief, der hæver sig frit ud fra denne. At bestemme en tidlig-middelalderlig Gravstens omtrentlige Alder ene ved Hjælp af dens Form og af den tekniske Maade, paa hvilken Billedarbejderne ere tilvejebragte, lader sig ikke gjøre, men vi skulle dog minde om, at vor Middelalders ældste Grave have Trapezformen, samt at de figurlige Fremstillinger paa vore tidlig-kristelige Runemindesmærker ere udførte enten i Omrids alene eller i den ovenfor omtalte Kombination af denne Fremstillingsmaade med Grundreliefet. Dette sidste kunne vi med Bestemthed paavise anvendt til Billedarbejder paa vore Gravstene i Tiden ved det 12te Aarhundredes Midte og Fladereliefet henimod dets Slutning; men i hvor høj Grad Tilfældet spiller en Rolle ved disse Angivelser, vide vi ikke.

Skjøndt vore Gravstene fra den ældre Middelalder frembyde stor Afvexling i den billedlige Udsmykning, saa er der dog én Form, som vi sjældent forgjæves søge paa dem, og det er Korset, Frelsens Tegn. Ene ved dettes Billedskrift har man i hin Tid ofte udtalt Alt, hvad det gjaldt om, og Alt, hvad man haabede paa, naar Legemet var sænket i Graven: at den Afdøde var gaaet her fra med den Forvisning, at Kristus havde lidt Korsets Død for vor Saligheds Skyld. Korset finde vi fremstillet paa forskellig Maade, idet Billedhuggeren snart har tænkt sig det som staaende, snart som liggende og snart har behandlet det rént dekorativt. Navnlig de to sidste Fremstillingsmaader smelte dog ofte saa stærkt over i hinanden, at en bestemt Grænse imellem dem ikke lader sig drage. At Forbilledet ofte er taget fra en staaende Monumentform fremgaar med Bestemthed dels deraf, at Korset kan være afbildet som rejst i en trappedannet, muret Fod eller plantet i en lille Høj, dels af, at vi træffe det forsynet med et Fodstykke. Det bør dog her bemærkes, at vi ikke altid ere i Stand til at afgjøre, paa hvilken af de to sidst nævnte Maader man har tænkt sig Korsets lodrette Stilling frembragt, ligesom vi ej heller med fuld Klarhed kunne løse et andet Spørgsmaal, der her saa naturligt paatrænger sig, det nemlig, hvorvidt man ved den lille Høj har haft Tanken rettet paa Golgatha eller paa en over selve Graven opkastet Tue. At Kristi Korsfæstelsessted er blevet fremstillet paa vore ældste Gravstene kunne vi med Bestemthed paavise*), en Fremstilling, hvortil vi ikke savne Sidestykke i vor ældre Middelalders kirkelige Bygningskunst, saaledes som det eksempelvis fremgaar af vedføjte afbildede Dæksten fra den oprindelige søndre Portal paa Hvorup Kirke (Aalborg Amt. S. 10, Fig. 2).

Det staaende Kors, som vi atter og atter finde udmejslet paa vore Monumenters Overflade og som i Reglen strækker sig over denne i største Delen af dens Længde, er i dets mest ukultiverede Skikkelse sammensat af en lodret Stamme og et op imod dennes øvre Ende

*) Tavle I, 1.

anbragt vandretliggende Tværstykke (det „latinske Kors“)*). Men som det synes lige saa tidligt og langt hyppigere finde vi denne Grundform behandlet med større Finhed eller omdannet til en let, undertiden pynteligt forarbejdet Korsstav, i hvilken vi ikke blot maa se en mer eller mindre fri Gjengivelse af Alter- og Processionskorsene, men formentlig tillige af et med disse til Forbillede udført Gravkors af Træ, der vel altsaa har været en paa Kirkegaardene almindeligt forekommende Monumentform over de mindre bemidlede Samfundsklasser. Man vil maaske imod den her udtalte Formodning fremføre den Indvending, at dersom det fritstaaende Kors havde været et hyppigt anvendt Gravminde her i Landet i den ældre Middelalder, saa er der noget paafaldende i, at vi hidtil ikke — som sine Steder i Udlandet**) — have forefundet et eneste saadant udført af Sten, der med Sikkerhed tør opfattes som et selvstændigt Monument; men næst efter at henpege til hele den lette, om Træ-Tekniken mindende Karakter, der er saa fremtrædende i de fleste af vore Korsstave, vil Forfatteren henlede Opmærksomheden paa, at det staaende Gravkors bevisligt har fundet Anvendelse paa vore Kirkegaarde i det 16de Aarhundredes anden Halvdel***) — altsaa i den ældste

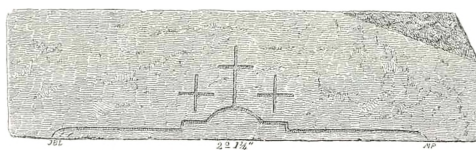

Fig. 2.

Tid, fra hvilken vi kunne søge Oplysninger af samtidige Prospekter — uden at nogetsomhelst berettiger til den Formodning, at den omhandlede Monumentform først da er kommen i Brug. Saafremt Stenen havde været et blot jævnligere benyttet Materiale til slige Kors, da maatte jo dog af og til et saadant findes fra Renaissancens Dage eller den nyere Tid, men trods de idelige Gravninger paa vore Kirkegaarde har man, saavidt vides, hidtil lige saa lidt stødt paa Stenkors fra disse Perioder som fra Middelalderen. Af staaende, utvivlsomt meget gamle, selvstændige Gravminder af Sten, hvori Korsets Tegn er indhugget, véd Forfatteren — foruden enkelte Runestene — kun at nævne to, hvoraf det ene findes paa Kirkegaarden i Sønder-Vissing (Aarhus Amt. Fig. 3), det andet i Herlufmagle (Præstø Amt. Fig. 4). Som de Gjengivelser af rejste Kors, der nærmest slutte sig til Grundformen, maa vi nævne dem, hvor den øvre Arm og Sidearmene snart med rette, snart med indad buede Linjer til Begrænsning løbe mer eller mindre sammen ind imod det fælles Midtparti, samt dem, hvor de nævnte Arme ere rektangulære og afsluttede med to eller flere retvinklede, fremspringende

*) Tavle I; 2, 3. — Som det vil ses af vore Afbildninger har man paa Stenen gjengivet Sammensøjningen af et med Træ forarbejdet Kors.

**) Vi have ovenfor omtalt de skotske, endnu i Tiden ved Aar 1500 rejste Kors, og skulle her henlede Opmærksomheden paa de i England og Frankrig forekommende, der i sidstnævnte Land undertiden ere saa slanke og spinkle, at man forbavses over, at blot et eneste saadant Monument er bevaret til vore Dage (Caumont: Cours d'antiquités monumentales 6, 349—53. Annales archéologiques XXV, 240. Viollet le Duc: Dictionnaire raisonné de l'architecture IV, 433. Med Hensyn til de paa de britiske Øer bevarede Gravkors eller rejste Sten med Korsets Tegn henviser vi til Cutts: The sepulchral slabs and crosses, Pl. LXXV—LXXXIII. I det antikvarisk-historiske Tidsskrift „Urda“ findes en af W. Christie given Meddelelse om Stenkors (2, 160 og Pl. VII), af hvilken det fremgaar, at der i Norge, da Artiklen blev skreven (1842), kjendtes ikke færre end sexten fra Middelalderen hidrørende Kors, som dels stode paa Kirkegaarde, dels vare indsatte i disses Hegn. Fra Kirkegaarde i Sverig, paa Gulland og Øland nævnes fire Kors.

***) *Theatrum urbium*: Prospekterne af Hven og Segeberg. Jvfr. Danske Magazin 6, 248. For Udlandets Vedkommende kunne vi eksempelvis henviser til et Prospekt af Caen i den kgl. Kobberstiksamling.

Led. Fra Armenes indre Hjørner og Stammens Fod udgaa undertiden smaa, rhomboideformede Legemer, der nærmest synes at skulle fremstille Straaler eller Blade, Blomster kunne ses

Fig. 3.

skyde frem fra Armenes Oversider, og ikke sjældent findes Skjæringspartiet udformet som en rund Plade eller omfattet af en Cirkelring, ved hvilke man utvivlsomt har tænkt sig

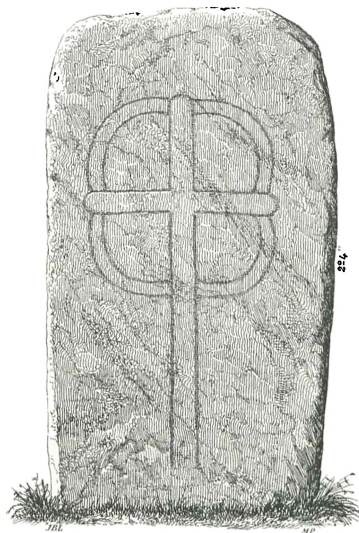

Fig. 4.

Glorien*). — I dens fyldigst udviklede Form bestaar Korsstaven af følgende tre Hoveddele: Korset, Stammen og Fodstykket. Korset har som oftest fire lige lange, trapezdannede

*) Tavle I, 4—6. IX, 47, 48. — Paa en i Kenilworth (Warwickshire) bevaret Gravsten se vi Liljer skyde frem fra Korsets Fod, og fra det forlængst tilintetgjorte Cistercienser-Abbedi Viktring (Kärnthen) kjendes et fra Tiden ved Aar 1200 hidrørende Monument, hvor Uskyldens Blomst voxer ud fra Korsets indre, nedad vendende Hjørner (Cutts: The sepulchral slabs, Pl. LXIII. Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 1880, S. XL).

Arme (det „græske Kors“), hvis fælles Midtparti i de fleste Tilfælde er holdt uden nogensomhelst Prydelse, men ogsaa kan være markeret ved en lille Ring, en Knap, et Hoved eller en Rosetteform. Undertiden har man behandlet Korsarmene paa en ganske særegen Maade, idet de nemlig i det nedre Parti ere spaltede efter Længden og de forskellige Stykker dérefter flettede over hverandre. Desuden har man nu og da omgivet Armene med en Cirkelring, der snart slynger sig helt uden om dem, snart omfatter dem i større eller mindre Afstand fra Midtpartiet og snart — hvor Armene ere spaltede — udgjøre en Del af Fletværket*). Foruden denne Hovedform træffe vi en anden, hvor de rektangulære Arme ligesom ovenfor omtalt ende i retvinklede Led, samt en tredje, i hvilken de overalt lige brede Arme ere forsynede med firkantede, fremspringende Partier, der mulig ere fremkomne med Tanken rettet paa de Plader, hvori vi paa samtidige Krucifixer finde Evangelistsymbolerne anbragte**). Rént undtagelsesvis kunne vi paapege Monumenter, hvor Korsformen er tilvejebragt ved Cirkelslag, der bortskjære en Kvadrats fire Hjørner, hvor Stammen ender i et Dobbeltkors (Patriarkkorset), og hvor denne saavel som Sidearmene danne selvstændige Kors***). Fra den nederste Korsarm udgaar Stammen enten direkte eller knyttet til den ved et mellemliggende, kugleformet Led. I de fleste Tilfælde er Stammen enkelt og uden nogensomhelst Prydelse, men Exempler kunne ogsaa nævnes paa, at man har tvedelt den og smykket den med den i vore romanske Skulpturer saa hyppigt forekommende Tovsnoning****). Hvad angaar Fodstykket, da finde vi det tildannet paa forskellig Maade. I Almindelighed har det en halvrund Form, der undertiden er prydet med et Palmetteornament, men vi træffe det ogsaa klokkedannet, højleformet eller sammensat af skraatstillede Grene, der udgaar direkte fra Stammen†). Efterligninger af det trappedannede, murede Fodstykke findes — saavidt Forfatteren bekjendt — paa vore Monumenter kun fremstillet ved de ydre Omrids, men særlig paa de engelske Gravstene, hvor det atter og atter forekommer, se vi Forbilledet gengivet med saa stor Troskab, at ikke blot Trinenes Oversider ere angivne, men stundom tillige de lodrette Fuger mellem Stenene, hvorfra de enkelte Trin ere sammenføjede††). Hvor Korsstaven ikke bæres af en Fod, men er fremstillet som nedstukket i en Høj, er selve Stammen enten tilspidset nedefter eller ogsaa forsynet med en lignende Pig som den, hvori de gejstlige Hyrdestave i Reglen ende. Fra Højen skyde undertiden Blomster frem†††). — En ganske særegen, hos os kun sjældnere forekommende Fremstilling af Korset er det voxende Kors, Livsens Træ. Kun i et enkelt Tilfælde kjende vi det hidtil i dets fyldigst udviklede Skikkelse med de fra Stammen udskydende Blade, medens vi kunne fremdrage ikke faa Exempler paa, at man ved andre og ikke mindre talende Midler har søgt at anskueliggjøre Livskraften, som rører sig i det††††).

*) Tavle II, 7—11. III, 12, 13. IV, 20 og 23. V, 25 og 26. — Med Hensyn til fritstaaende Kors, hvis Arme omfattes af en Cirkelring (Glorien), henlede vi særlig Opmærksomheden paa de gullandske Monumenter, af hvilke de fleste dog tilhøre den yngre Middelalder (Svenska Fornminnes föreningens Tidskrift II).

***) Tavle III, 14, 15. X, 55. XI, 59.

****) Tavle III, 16, 17. IV, 18. — Jvfr. Cutts: The sepulchral slabs, Tavle VI og VIII.

†) Tavle II, 11. XI, 58. — Vi henlede yderligere Opmærksomheden paa en i Vester-Velling (Viborg A.) bevaret Sten med tovsnoet Dobbeltstav (P. G. Thorsen: De danske Runemindesmærker II, Jylland. Fig. 59).

††) Tavle II, 10, 11. III, 17. VIII, 44 a. X, 54—56. — Jvfr. Cutts: The sepulchral slabs, Pl. XXX, LXVI og LXXIII.

†††) Tavle I, 6. II, 7, 9. III, 16. — Jvfr. Gough: Sepulchral monuments in great Britain II D, I B, Pl. 18. Cutts: The sepulchral slabs, Pl. XLIII, XLVII og XLIX. — Mémoires antiquaires de France, XV. 355—59.

††††) Tavle II, 8. IV, 18.

†††††) Tavle IV, 19—23. — Blandt Middelalderens Monumenter paa de britiske Øer finde vi talrige, mer eller mindre naturalistisk behandlede Gjengivelser af Livsens Træ. Ofte er det — i Overensstemmelse med Skriftens Ord (Johannes, 15, 1—6) — Vintreet, man har benyttet som Forbillede, men ogsaa den hjemlige Eg kunne vi paavise. En i St. Pierre (Monmouthshire) bevaret Gravsten frembyder en ganske særlig Interesse, idet Skulpturerne uvilkaarligt lede Tanken hen paa Mythen om Asken Ydrasil. Fra et usynligt Legeme kommer

Klarest fremtræder det liggende Kors i Form af Korsstaven, hvis Stamme fornedent er tilspidset eller ender i en Pig, samt i rigere udstyrede Processionskors, hvis Forbilleder øjensynligt udelukkende have været bestemte til at bæres i Haanden*). Ikke sjældent har man i Gravstene udmejslet ét eller flere smaa Kors, der enten ere anbragte indeni et større eller ogsaa fremtræde selvstændige og nærmest synes at tyde hen paa, at man har villet markere det jordede Legemes mest betydningsfulde Dele med det signevde Tegn**). Et saadant Kors omgav man undertiden med en Cirkelring — Hjulkorset — og anbragte i saa Tilfælde gjerne ét ved Stenens Hovedende og ét ved dens Fodende***). Af disse smaa, enkeltvis udarbejdede Kors udviklede sig en ganske ejendommelig Art sammenkoblede dekorative Kors, som vi finde udformede paa mange forskellige Maader. Midt i Forbindelsesleddet indlagde man saaledes stundom et Hjulkorset eller føjede to Tværarme til det, saa at det hele altsaa i sidste Tilfælde kom til at udgjøre tre Kors med en fælles Hovedstamme****). Blandt andre Korsformer af rén dekorativ Natur henlede vi eksempelvis Opmærksomheden paa dem, som ere udarbejdede paa Monumenter i Ribe, Gjemsing og Ejsing (Ringkjøbing Amt), af hvilke dog det sidste, der ifølge en kun delvis bevaret Indskrift synes at være bekostet til en vis Asser, Tyge Cabbes Søn, næppe med fuld Sikkerhed tør opfattes som en egentlig Gravsten†).

Ligesom det eller de efter Stenens Midte udhugne Kors i Almindelighed maa siges at tyde hen paa, at Monumentet er lagt over kun én Person, saaledes kan der sikkert næppe være Tvivl om, at Ligstene, paa hvilke vi se to, ved Siden af hinanden afbildede Kors, betegne en Dobbeltgrav og vel nærmest en Grav for Mand og Hustru. Fra Rynkeby Kirke (Odense Amt) kjende vi en Gravsten af denne Art, og Rester af én, der utvivlsomt har været udstyret paa ganske lignende Maade, ligger som Trappesten udenfor Taarnet ved Vantinge Kirke (Svendborg Amt). Den ejendommelige symmetriske Anordning af fuldstændig ensartede Skulpturer paa en Ligsten fra Udby Kirke (Holbæk Amt) gjør det højst sandsynligt, at vi ogsaa i den have et Monument fra en Dobbeltgrav for os††). Særlig i denne Forbindelse fortjener den mærkelige, over „Liden Kirstin og Prinds Buris“ Hvilested paa Vestervig Kirkegaard i Thy lagte Mindesten vor Opmærksomhed, idet man her ved at anbringe Korsene (saavel som Gravene) i Forlængelse af hinanden med Bestemthed har villet udtale, at den her hvilende Mand og Kvinde ikke havde været forenede ved Ægteskabets Baand†††).

en Haand, som omfatter en slank Korsstav. Paa dennes nederste Del gnaver et med en slangeagtig Hale forsynet Udyr, medens der langs selve den bladskydende Stamme færdes Fugle og et lille firføddet Dyr. (Cutts: The sepulchral slabs, Tavle VI, XV—XVIII, XLIII, XLVIII, LII, LV og LVIII. Gough: Sepulchral monuments, I, cix og Pl. IV, Fig. 10). Ligeledes paa flere svenske Gravstene se vi smagfuldt udformede voxende Kors (Antikv. Tidsskrift för Sverige II, 358 og III, 120).

*) Tavle V, 24, 25. VI, 28—31.

***) Tavle VI, 32, 33. XII, 66. — Endnu langt ned i vort Aarhundrede har det sine Steder blandt Landbefolkningen været Skik paa Liget at henlægge smaa, af Halmstraa eller Pinde sammensatte Kors. Foruden de hos os afbildede Monumenter af denne Art findes saadanne f. Ex. i Aarhus Domkirke, Skinnerup (Thisted A.), Jerne (Ribe A.) og Karby (Mors). Naar Stenene fra de to sidstnævnte Kirker ere forsynede med Indskrift og Aarstal henholdsvis fra det 16de og 15de Aarhundrede, da tyder dette formentlig kun hen paa, at de paa denne Tid atter ere bleven benyttede som Gravminder.

****) Tavle VII, 35, 36.

*****) Tavle VII, 37—41. — Jvfr. Cutts: The sepulchral slabs S. 65 og Tavle XXXIV og XXXV. De to dér afbildede Gravstene fremdroges i 1810 fra Fundamenterne under en Del af de ældste Udenværker ved Slottet i Cambridge, som skal være opført i Tiden ved 1070. Jvfr. tillige Tavle LII, LIII og LXV.

†) Tavle VI, 34. XVII, 84. — Ejsing Stenen, der har en Størrelse af 1 Al. 3¹/₂ T. × 19¹/₂ T., er nu indmuret fornedent i Taarnets søndre Side. Det ornamentale Kors, som smykker dens Flade, kjende vi andetsteds fra her hjemme som f. Ex. paa en af Kvadrene i den søndre Mur paa Tørring Kirke (Ringkjøbing A.).

††) Tavle VIII, 42, 43.

†††) Tavle VIII, 44 a og b. — J. B. Løffler: Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1876, S. 37 og 1879, S. 229. C. Paludan-Müller: Sammesteds 1878, S. 304 og 1879, S. 358.

Endnu bør det ikke lades uomtalt, at der ved Dalum Klosterkirke (Odense Amt) findes en, med to i Forlængelse af hinanden stillede Korsstave smykket Gravsten, der mulig har dækket over en Dobbeltgrav, men Korsene ere her i Modsætning til dem paa Vestervig-Stenen udhugne saaledes, at Stavenes Fodende støde sammen midt paa Stenen, medens selve Korsene findes ved begge dens smalle Sider*).

Hos os — ligesom overalt i Udlandet — hører det til Sjældenhederne paa Middelalderens Gravstene at træffe direkte Fremstillinger af Kristus. Blandt det meget betydelige Antal Monumenter, vi hidtil kjende fra den romanske Periode — henimod halvandet Hundrede Stykker —, se vi ham kun paa tvende udmejslet som den korsfæstede Frelser, og paa én Sten afbildet som Konge med Krone, Kors og Septer**). Ved Hjælp af Symbolikens Billedsprog tale derimod vore ældste Gravstene atter og atter til os om Guds Søn. Vi have allerede udførligere dvælet ved Korsets Tegn i dets forskellige Former, og kunne foruden dette nævne: Lammet med Korset eller Sejersfanen (Johannes 1, 29), Fanen alene, Alpha og Omega (Johannes' Aabenbaring 1, 11), samt Korset kombineret med Ankeret (Hebræerbrevet 6, 19). I Forbindelse med Lammet, der hører til de jævnligere forekommende Skulpturer og stundom er udformet paa en Maade, som i Enkelthederne rører Paavirkning af Dyreskikkelserne fra vor seneste Hedenolds Ornamentik (sammenhold saaledes Skjødstrup-Stenen, Tavle X, Fig. 51, med Kong Haralds, over hans Forældre rejste Runesten i Jellinge), se vi undertiden Løven — Kristi blide Sagtmodighed parret med den kongelige, sejrende Kraft (Johannes' Aabenb. 5, 5) — ligesom ogsaa den sidstnævnte Symbolik kan paavises uden at være knyttet til nogen anden Fremstilling***). Af Billedarbejder med religiøs Betydning træffe vi Keruber, Engle og Fugle (Duer), der da i Reglen ere anbragte paa Korsets Arme, Fuglene som oftest vendte mod hinanden. Sol og Maane forekomme ligeledes ved Korsets Side, og Exempler kunne nævnes paa, at man har udhugget brændende Kjærter ved dets Fod****). Evangelistmærkerne — Engelen, Løven, Oxen og Ørnen (Jvfr. Johannes' Aabenb. 4, 7) —, der længere ned i Tiden blive et næsten nødvendigt Tilbehør til en Ligstens symbolsk-dekorative Udsmykning, kunne vi, saavidt vides, hidtil kun paavise paa et eneste af vore Gravminder fra den ældre Middelalder†). Billeder af Guds Moder og Helgenfigurer synes kun i forholdsvis ringe Grad at have fundet Anvendelse. Paa en i flere Henseender mærkelig Gravsten, der tidligere har ligget i Gaarden ved Løvenholm (Randers Amt), saas en Fremstilling af Jomfru Marie med Kristusbarnet paa Armen og ved Rosenholm (Randers Amt) findes en med et Billede af den hellige Biskop Nicolaus fra Myra forsynet Sten, der formentlig har tjent som Gravminde. Af tvende Monumenter i Sønder-Vilstrup (Vejle Amt) viser i det mindste det ene os en Helgen; en saadan have vi mulig ogsaa for os paa Stenen fra Vejerslev (Mors), og enkelte af vore prismatiske Gravminder, som vi senere hen nærmere skulle omtale, ere smykkede med Billeder af mandlige og kvindelige Helgenfigurer††).

*) Tavle VIII, 45. — Paa Domkirkegaarden i Roskilde fremkom for nogle Aar siden en Grav fra den ældre Middelalder, hvori to Lig som det syntes samtidig vare nedlagte, det ene med Fødderne ved det andets Hoved. — Med Hensyn til Udlandets Monumenter over Dobbeltgrave henviser vi f. Ex. til Cutts: Pl. V, XXV, LX, LXII, LXIV og LXV samt til „Antikv. Tidsskrift for Sverige“ II, 138 og 358.

***) Tavle VI, 29. IX, 46, 47.

****) Tavle IX, 48. X, 50, 51, 52. XI, 57, 61. XIV, 75. IX, 49. I, 3. XI, 60. — Paa Kathakombegravens Mindetavler er Ankeret atter og atter benyttet som symbolsk Tegn (Rossi: La Roma sotterranea cristiana I, Pl. XVIII, XX; II, Pl. XLI, XLII).

*****) Tavle VIII, 43. X, 50, 53—56. XI, 58. — Ogsaa Fuglene høre til de symbolske Billeder, vi ofte møde i Kathakombegravene. Se saaledes Rossis anførte Værk (I, Pl. XII), hvor vi have en Fugl siddende til hver Side for en udgaaet Træstub. Saavel paa engelske som paa sydtyske Gravminder træffe vi Fugle, dels — som hos os — siddende paa Korsarmene, dels ved Stammens Fod (Mittheilungen der k. k. Central-Commission 1880, S. XL).

†) Tavle XI, 59.

††) Tavle XI, 60—62. XVI, 81, 83.

Vi have i det ovenfor fremsatte udelukkende dvælet ved den kristelige Symbolik, saaledes som den har fundet sit Udtryk gennem Skulpturerne paa vore Gravstene fra den ældre Middelalder, og ville derefter vende os mod saadanne Billedarbejder, som indeholde en Angivelse af den Virksomhed, hvortil den Afdøde havde viet sine Kræfter, eller den Stilling, han havde beklædt i Samfundet. Det ældste af de i Sorø Kirke bevarede Gravminder er lagt over en af Klosters første Abbeder, men hverken hans Navn eller Dødsaar har man fundet det af Betydning at bringe til Efterverdenens Kundskab, blot Krumstaven er udmejslet paa Stenen til Minde om hans Livsgjerning. Ligesom Hyrdestaven er henlagt paa den Gejstliges Grav, saaledes se vi Sværdet afbildet paa Stenen, som dækker over Krigerens Hvilested. Skjoldet med det adelige Slægtmærke træffe vi første Gang udhugget paa en i Hillerslev (Thisted Amt) bevaret Gravsten, der næppe er yngre end det 13de Aarhundredes første Halvdel. Navnene Thorkil og Margarete synes at indeholde et Vidnesbyrd om, at Monumentet er lagt over Mand og Hustru. I den her omhandlede Forbindelse kunne vi nævne endnu en Ligsten, paa hvilken der findes et Redskab, som nærmest leder Tanken hen paa en Sax, og derved formentlig antyder, at den er lagt over en Kvindegrav*).

Undertiden se vi, at man paa den øverste Del af vore tidlig-middelalderlige Gravstene har udhugget et stærkt fremspringende Hoved, og der kan næppe være Tvivl om, at vi i et saadant som oftest have et Forsøg paa at give et Billede af den, over hvem Stenen er lagt, en Antagelse, der vinder i Styrke, naar vi se hen til, at Gravskriften, som er anbragt paa det ene af de hos os afbildede Monumenter af denne Art, er samlet i en Kreds omkring Hovedet**). Det ældste hidtil kjendte paalidelige Exempel vi have paa, at den Afdøde er bleven udhugget i fuld Figur er Gravstenen, som dækker over den slesvigske Biskop Herman, † mellem 1145 og 48, i Krypten under Lunds Domkirke. Biskoppen er afbildet i fuldt Ornat med Krumstaven i den højre Haand og den venstre udstrakt til Velsignelse***). Foruden dette i flere Henseender saa værdifulde Monument ville vi nævne Stenen fra Linaa (Aarhus Amt) over Asser samt det mærkelige, over et Ægtepar lagte Gravminde i Anst (Ribe Amt), paa hvilket vi foruden Mand og Hustru finde udmejslet et firføddet Dyr, der saa meget ligner en Kalv eller et Lam, at det nærmest synes at være tilføjet for at antyde, at deres Virksomhed har været knyttet til Land-

*) Tavle XII, 63—67. — Fra Udlandet kunne vi fremføre talrige Exempler paa Monumenter, der ere udstyrede paa den ovenfor omtalte Maade. Ligstenen, som har dækket over en Abbed Paulus fra Cistercienserklostret Gradis i Bøhmen, bærer en Krumstav, og paa Monumentet over Biskop Radulf, † 1123, i Chichester Cathedral se vi foruden denne tillige den biskoppelige Mitra. Vanskeligt finde vi en Gravsten, i hvis Billedarbejder en skønnere Tanke har fundet sit Udtryk, end et Monument, som er lagt over en af Abbederne fra Sulby Kloster i Northamptonshire. Over et terrassedannet Fodstykke breder Livets korsdannede Træ sin Krone, og op imod dets Stamme er Hyrdestaven stillet (Mittheilungen der k. k. Central-Commission 1864, S. 144. Cutts: The sepulchral slabs Pl. XXXVIII og XLIX). — Gravstene, der gennem Skulpturerne tale til os om en verdslig Livsgjerning, træffe vi atter og atter blandt Udlandets og da navnlig blandt de britiske Øers Monumenter. Sværd eller Sværd og Skjold betegne Krigerens Grav; Sværd, Hammer og Tang eller Hestesko, Hammer og Tang se vi paa Smedens; Bue, Pil og Horn eller Sværd og Horn paa Jægerens, og Øxe paa Haandværkerens Ligsten. Kvindegravene ere ofte betegnede med Nøgle og Sax eller ét af disse Redskaber (Cutts: Pl. VII, IX, XXII, LII, LVIII, LX, LXI, LXVII. — V, VIII. — IX, XIII, XXVII, XLVI. — VII. — V, VI, XXII, LI, LVII, LX, LXIII. John Stuart: Sculptured stones of Scotland II, Pl. LVII, LIX, LXV, LXVI og LXVIII. Mémoires antiquaires de France XV, 355—59. Mittheilungen der k. k. Central-Commission: 1880, S. XXXIX, 1881, S. CXVI, 1882, S. 21, 43 og 106, 1872, S. cm).

**) Tavle XIII, 68, 69. — I Vaabenhuset ved Skjødstrup Kirke (Randers A.) findes henstillet en meget gammel, 1 Al. 19 T. lang og ca. 18 T. bred, af Kamp huggen Sten, paa hvis Overflade oppe imod den ene af de smalle Sider man i kraftigt Relief har udmejslet to, ved Siden af hinanden stillede Hoveder, et større og et mindre, af hvilke hint mulig maa opfattes som omgivet af en bred og flad Krave. Det lader sig imidlertid ikke med Sikkerhed afgjøre, hvorvidt vi her have en Gravsten for os eller blot en Kvader fra Kirkens Murværk. — Jvfr. Cutts: Pl. LXVII og LXIX, samt: Mittheilungen der k. k. Central-Commission 1865, S. 8.

***) Tavle XIII, 70.

bruket*). I Figurernes Dragter fortjener særlig den kvindelige Hovedbedækning vor Opmærksomhed, idet den nemlig er ganske af samme Art som det tilsvarende Klædningsstykke paa det i Tiden ved Aar 1200 i Fjenneslevlille Kirke malede Billede af Asser Rygs Hustru, Fru Inge**). Et paa sin Vis ikke mindre interessant Monument, der mulig har dækket over en Dobbeltgrav, finde vi i Sønder-Broby Kirke (Svendborg Amt). Stenen har man efter Længden delt i to rundbuede Felter, som begge danne Ramme for en Figur, af hvilke den øverste, der formentlig fremstiller en Gejstlig, har den højre Haand opløftet til Velsignelse og med den venstre omfatter en Bog. Den nederste, noget mindre Figur er i det væsentlige udformet paa samme Maade, men da den har langt, til Siderne nedbølgende Haar, synes man her at have villet afbilde en Kvinde, og Tanken søger da uvilkaarligt tilbage til Vestervig Stenen, hvor de to i Forlængelse af hinanden stillede Kors ifølge Indskriften betegne en „Broders og en Søsters“ Grave***). Det skal dog ikke lades usagt, at Sønder-Broby Stenens Figurer ogsaa kunne opfattes som Gjengivelser af en mandlig og en kvindelig Helgen, men den valgte Sammenstilling synes i saa Tilfælde at være enestaaende her hjemme. — Ikke blot det levende Individ udmejslede man paa Gravstenen, ogsaa den Døde kunne vi finde afbildet. Paa Lyngby Kirkegaard (Randers Amt) ligger saaledes et meget anseligt Monument, hvorpaa man har udhugget en menneskelig Figur, der synes at være tænkt indsyet i et lignende Hylster som det, hvormed Valdemar den Stores Lig fandtes omgivet, og i Egtved Kirke (Vejle Amt) er bevaret en Sten, hvis Skulpturer vise os den Afdøde — ifølge Resterne af en Indskrift, en Præst — mod hvis Pande en Engel signende trykker Nøglen til de Saliges Boliger. Blandt Billedarbejderne paa Kjerte Stenen (Odense Amt) se vi, hvorledes Sjælen i Skikkelse af et lille Barn føres bort af en Engel****).

Vi have ovenfor omtalt, at ikke faa af de Monumenter, der ere hugne til at dække over Grave paa Kirkegaardene, fremtræde med ejendommelige Former, blandt hvilke da navnlig de, som ere forsynede med Skulpturer paa de lodrette Sider eller have en stærkt udhvelvet Overflade, samt de, der ere tildannede som et tre- eller femsided Prisme, i en særlig Grad fortjene vor Opmærksomhed. Forbillederne til disse Gravmæler blive som oftest at søge i den antike Sarkofag eller det fra den afledte Relikvieskrin, og ved Forarbejdelsen har man snart udformet dem som en fuldstændig, men selvfølgelig kompakt Kiste, snart kun som Laag til den i Jordan værende stensatte Grav, og snart som Overgangsformer, der røbe, at Billedhuggerne ved Tildannelsen af Monumenter af den her omhandlede Art ingenlunde altid — ja vel kun i de færreste Tilfælde — have været paa det réne med deres Afstamning†). Som Exempler paa vore kisteformede Gravminder med lodrette eller svagt skraanende Sider og vandret Overflade ville vi nævne dem fra Bregninge (Taasinge) og Grenaa, blandt de med udhvelvet Overflade Monumenterne fra Klim (Thisted Amt), Skallerup (Hjørring Amt), Thisted, Ribe og Thorslunde (Kjøbenhavns Amt), og de prismatiske Stene finde vi smukt repræsenterede i Tullebølle, Magleby (begge paa Langeland), Stenløse, Otterup og Kjerte (alle i Odense Amt). Fra Jylland nævne vi den saakaldte „Bispegrav“ i Sjøring (Thisted Amt), der vistnok rettest bør opfattes som tre, af hverandre uafhængige Monumenter, der først i en nyere Tid ere blevne samlede saaledes som vi nu se

*) Tavle XIII, 71. XIV, 72.

***) J. Kornerup: Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1875, S. 398.

****) Tavle XIV, 73.

†) Et Minde om Sarkofagformen have vi ligeledes i Middelalderens murede og med tagstillede Fliser dækkede Grave.

†) Et Minde om Sarkofagformen have vi ligeledes i Middelalderens murede og med tagstillede Fliser dækkede Grave.

dem*). Hvad angaar de Skulpturer, der i Reglen smykke vore kisteformede Gravminder, da ere de af højst forskjellig Art. Fremstillinger af den Afdøde vexe med Arbejder af religiøst Indhold, Helgenfigurer, Scener hentede fra Krigerlivet og Jagten, ja selv den antike Sagnverdens gaadefulde Dyreskikkelser finde vi udmejslede. Ikke sjældent ere Siderne inddelte i rundbuede Arkadefelter, der snart staa tomme, snart danne Rammer for Helgenfigurer eller stiliserede Planter**).

Nærmest sluttende sig til disse Monumenter men dog indtagende en bestemt Særstilling staar en paa Øls Kirkegaard (Aalborg Amt) henliggende Mindesten, der har saa meget større Interesse som den synes at være den eneste i sin Art, vi eje her i Landet. Af én Stenblok har man tildannet et terrasseformet Gravmæle, ovenpaa hvilket en liggende Statue af den Afdøde er udhugget i kraftigt Relief, et Monument altsaa, der i Anordningens Hovedtræk ganske svarer til Middelalderens og Renaissancens Sarkofager og Kenotafier***).

Undertiden gav man Gravmindet en rigere Udstyrelse, idet man nemlig ved dets smalle Sider — Hoved- og Fodenden — anbragte smaa Kors, Støtter eller rektangulære Plader, der som oftest bleve smykkede med Billedarbejder. Særlig fremhæve vi to paa Vinderslev Kirkegaard (Viborg Amt) staaende korsdannede Endestene, af hvilke den vestre paa den ene Side viser os en Smed ved sin Ambolt samt Hammer, Tang og en Harpe, paa den anden Side et Stykke Kvaderstens-Murværk, en Klokke og et Øxblad. Selve Gravstenen er tilintetgjort, men de nævnte Skulpturer synes med al ønskelig Klarhed at fortælle os, at vi staa ved Graven, hvori Vinderslev Kirkes Bygmester hviler. Ved „Bispegraven“ paa Sjøring Kirkegaard se vi Plader med Korsstave og brændende Kjærter. Meget ofte ere disse Endestene forsynede med en fremspringende Fals eller Flade, paa hvilken Gravstenen har hvilet, saaledes at altsaa dens Underside blev hævet op over det omgivende Jordsmon, og Tanken ledes derved hen paa, om ikke Træet før Stenen og vel samtidig med denne har tjent som Materiale til Gravminder, der ere sammensatte paa den her omtalte Maade****).

Forsynede man vore Gravstene fra den ældre Middelalder med Indskrift, hvad der i de færreste Tilfælde skete, da blev denne ikke sjældent anbragt langs Overfladens fire Sider, men Exempler kunne ogsaa nævnes paa, at Gravskriften kun delvis kom til at strække sig langs disse eller langs Siderne paa et mindre, rektangulært Felt, at den uden synderlig

*) J. B. Løffler: Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1877, S. 83. I Navnet „Bispegraven“ tør vi sikkert ikke se nogen Støtte for et lokalt Sagn, der vil, at en Biskop skal være jordfæstet under Monumentet. Betegnelsen er formentlig ene fremkommen derved, at der paa en af de prismatiske Stens Skraasider er udhugget to Helgenfigurer, af hvilke den mest iøjnefaldende forestiller en Biskop i fuldt Ornat.

**) Tavle XV, 76—79. XVI, 80—83. XVII, 84, 85. — Fra Udlandet, og da navnlig fra England, foreligger Efterretning om et betydeligt Antal kistedannede Gravminder, blandt hvilke vi her kun ville henlede Opmærksomheden paa enkelte af de ejendommeligste. Blandt Sverigs Monumenter nævne vi det i Husaby, som Traditionen — dog ganske uden Støtte — tillægger Kong Oluf Eriksen, † ca. 1022, samt et med tagdannet Overdel forsynet Gravminde fra Botkyrka, der særlig derved er ejendommeligt, at man ved dets ene korte Side har udhugget et lille fremspringende, halvrundt Parti, ved hvis Tildannelse man utvivlsomt har haft Tanken rettet paa den romanske Kirkes Apsis. I Normandiet findes Monumenter, til hvilke Korskirken har tjent som Forbillede, en Form, som vi gjenfinde paa de britiske Øer i virkelige Sten Sarkofager, hvor Laaget da er en Efterligning af Kirketaget med de tilhørende Spidsgavl. Fra St. Dizie i Elsas kjende vi et af én Sten hugget Gravmæle, der er formet som en lille, indvendig aaben Bygning, paa hvilken end ikke Portalerne fattes, og i Museet i Nantes findes et fra St. Nicolas i Tiffauges kommet, ligeledes af én Sten forarbejdet men kompakt Gravmæle, hvis Sider ere smykkede med Arkadebuer og paa hvis tagdannede Overdel man har udmejslet et Sværd. Endnu skulle vi kun henlede Opmærksomheden paa nogle i Hercegovina forekommende, højst karakteristiske kisteformede Dobbeltgravminder, der ere tildannede af én Stenblok og formentlig have tjent til Monumenter over Mand og Hustru (Antikv. tidsskrift för Sverige II, 152. Sveriges historia, I, 259 og 366. Caumont: Cours d'antiquités monumentales 6, 442. Cutts: The sepulchral slabs, Pl. LXII. The archaeological journal II, 91. Annales archéologiques XVIII, 49 og XV, 45. Mittheilungen der k. k. Central-Commission 1882, S. 20.

****) Tavle XVII. 86.

*****) Tavle VIII, 44 a og b. XV, 77. XVI, 82, 83. XVII, 87—89. — Sophus Müller: Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1888, S. 94. Jvfr. nærværende Skrift S. 1, Anmærkn. *). John Stuart: Sculptured stones of Scotland II, Pl. LXXIII.

Regelmæssighed blev indhugget længere inde paa Fladen, at den droges i én eller flere parallelle Linjer tværs over eller efter Længden af denne, at den sattes paa de lodrette Sideflader eller paa en Skraaflade mellem disse og Oversiden, samt at den anbragtes paa selve de billedlige Fremstillinger. Bogstavformen blev i Almindelighed den aabne Majuskel*), der hyppigst gaves med en fordybet Streg uden Tryklinje, men undtagelsesvis ogsaa kan paapeges udført i Grundrelief. Betegnelsen: den aabne Majuskel er fremkommet som Modsætning til en yngre Form af samme Bogstavart, for hvilken det navnlig er et Særkjende, at Tegnene C og E paa den mod højre vendende Side er begrænset af en fin, lodret eller svagt indadbuget Streg — C, E — efter hvilken man da har dannet Navnet: den lukkede Majuskel. Ved Betragtningen af Majuskelbogstavet bliver det nødvendigt — selv om vi som her kun i Hovedtrækkene ville behandle dets grafiske Ejendommeligheder — at gaa tilbage til en langt fjærnere Tid end den, fra hvilken vi tør antage, at der er bevaret liggende Gravminder her i Landet. Som Former i den aabne Majuskel, der særlig afvige fra det tilsvarende store latinske Bogstav, Versalen, ville vi blandt de tidligst kjendte nævne Tegnene for A, C, G, N og S, som allerede under Knud den Stores Regjering i Danmark (1018—35) paa Mønter forekomme med Karaktererne A, C, G, N og S. Majusklen A fremtræder senest paa Svend Estridsens Tid (1047—75) med de mere kultiverede Former A og A, og disse, af hvilke den første er den hyppigst forekommende, holde sig gennem hele den romanske Periode, N — hyppigst dog N — ligesaa, medens det kantede C i alt væsentligt synes at have udspillet sin Rolle med Knud den Helliges Død (1086), paa hvilket Tidspunkt det fortrænges af C, og det kantede G allerede under Magnus den Gode († 1047) begynder at fremtræde under Formen G — lidt senere hyppigst G — og næppe kan paavises ret længe efter Svend Estridsens Død. Paa samme Tid maa S siges at have vejet Pladsen for S — stundom Z — skjøndt det rént undtagelsesvis endnu synes at kunne paapeges henved et Hundrebaar senere. Paa Magnus den Godes Tid vexler Versalen H en sjælden Gang med Majusklen H, der senere hen bliver jævnlig benyttet, og omtrent ved samme Tid dukker Majusklen E frem, som vi forøvrigt kunne træffe allerede paa de under Knud den Store prægede engelske Mønter. Fra Svend Estridsens Dage have vi nye Former for A, D og M i A, O og O, og henimod Slutningen af Kong Niels' Tid (1104—34) møde vi ved Siden af H, N og T Majusklerne H, N og G**). Før Midten af det 12te Aarhundrede har man stundom tildannet A som A og A, og i Løbet af dets anden Halvdel ombyttes Versalen V (fælles for U og V) en sjælden Gang med U, U (kun som U), ligesom M allerede nu undtagelsesvis igjen optræder med en ny Form, M. Ved Aarhundredets Slutning findes som Afændring af det i det hele kun sjældent forekommende Bogstav K Majusklen R, V møde vi som W og W og vistnok fra omtrent samme Periode — om ikke delvis tidligere — stamme Tegnene F, P, O, G og O, der nu og da anvendes for F, G, M, S og T***). — Henimod Slutningen af det 12te Aarhundrede foregaar den væsentlige Forandring med Majusklen E, at den lukkes med en Streg til højre, E, og næppe ret lang Tid efter — i ethvert Tilfælde under Valdemar den Andens Regjering — foregaar den tilsvarende Omdannelse fra C til C****). Et andet nyt

*) Af Gravstene, paa hvilke Runen ganske eller delvis er bleven anvendt, kjendes, saavidt vides, hidtil ni, der findes paa følgende Steder: Thisted, Hillerslev (Thisted A.), Galtrup (Mors), Suldrup (Aalborg A.), Sal, Vester-Velling (Viborg A.), Thorsager (Randers A.), Gjessingholm (nu i Museet i Kjøbenhavn) og Bregninge (Taasinge).

***) I Aaret 1830 fremdroges, som bekjendt, fra en Grav i Ribe Domkirkes nordre Mur tre smaa mandelformede Blyplader (nu i det kgl. oldn. Museum), som vare nedlagte til Minde om Biskopperne Othinkar, † 1043, Nothold, † tidligst 1139, og Asser, † 1142. Naar vi paa Pladen med Othinkars Navn se den sidst anførte Form for T (T), da kan det kun hidrøre fra, at samtlige Plader først ere anskaffede, da Benene fra de enkelte Grave bleve samlede i Fællesgraven.

****) Af de ovenfor omtalte Majuskelbogstaver forekomme i det mindste efterstaaende paa Kathakombegravens Mindetavler: A, A, E, G og H.

*****) Da den lukkede Streg som oftest er gjort meget fin, er det i de stærkt slidte Indskrifter undertiden umuligt at afgjøre, hvorvidt man har anvendt den aabne eller den lukkede C og E.

og ikke mindre væsentligt Træk kunne vi i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede paavise med Hensyn til Bogstaverne B, D, N, P og R, der bestaar i, at de buede Linjer stundom løftes lidt op over den lodrette Forstav, hvorved Formerne B, O, N osv. fremkomme. Endnu skulle vi her kun bemærke, at vi fra Valdemar den Andens Dage lære en ny Form for A at kjende i H.

I den her meddelte kortfattede Oversigt over Udviklingen af de grafiske Forhold have vi navnlig haft det enkelte Bogstavs omtrentlige Fremtræden for Øje. Hvad angaar det Spand af Tid, i hvilket Skriftegnene fandt Anvendelse, da lader der sig ikke drage bestemte, alméngyldige Grænser, idet de ældre Former jo ingenlunde pludselig forsvandt, men i flere Tilfælde gennem lange Tider, ja delvis lige til vore Dage, ere blevne bibeholdte. Paa dette som paa utallige andre Omraader kom ligeledes de forskellige Landsdeles nærmere eller fjærnere Beliggenhed i Forhold til de større Samfærdselsaarer til at spille en fremtrædende Rolle, saa at vi paa ét Sted kunne træffe de nye Bogstaver fuldt udviklede og i jævnligt Brug, medens man i andre Egne udelukkende benyttede sig af de gamle, tilvante Former. Stundom kan et Skriftegn, der gennem lange Tider ikke lader sig paavise, pludselig dukke frem en enkelt Gang, for derefter atter at forsvinde. Exempelvis skulle vi anføre, at det oven omtalte, fra Svend Estridsens Dage kjendte H træder os imøde paa Saltum Stenen, der næppe er ældre end ca. 1200, og at det derefter — saavidt Forfatteren har haft Lejlighed til at iagttage — først igjen lader sig paavise for et enkelt Bogstavs Vedkommende paa Stenen, som lagdes over den roskildske Biskop Jens Krag, † 1300 (Tavle XVIII, Fig. 92). Et andet ejendommeligt Exempel paa denne Levedygtighed have vi i det kantede C, der, efter at være fortrængt af det runde C i Slutningen af det 11te Aarhundrede, forekommer i Indskriften paa Nordsiden af St. Knuds Kirke i Odense, tidligst altsaa fra Aarene 1286—1300, samt som eneste Form for dette Skriftegn paa den ældste af St. Klement Kirkes Klokker (Bornholm), der næppe skriver sig fra en tidligere Tid end det 14de Aarhundredes Midte. G, O og H gjenfinde vi paa en af Stenene over Slægten Skave i Ringsted Kirke (Tavle XXXII, Fig. 124), et Monument, som formentlig er hugget i Aarene op imod 1500, og Ø, der er benyttet paa den ene af de ældgamle Stene i Framlev (Tavle IX, Fig. 47), ses paa Stenen over den roskildske Biskop Niels Skave, † 1500*). I denne Forbindelse ville vi yderligere henlede Opmærksomheden paa, at de kantede Bogstaver kunne paapeges paa vore Gravminder af Træ fra Renaissancens Dage — 17de Aarhundredes Begyndelse — og maaske langt senere. Den naturligste Forklaring af dette Forhold er vel den, at Formen her fornemmelig skyldes Materialet, der jo indbyder til at følge Aarerne, hvor det nogenledes lader sig gjøre, men samtidig med denne nærliggende Betragtning kan det ikke afværges, at tillige den Tanke skyder sig frem, om ikke Træet fra første Færd har været Ophavet til disse Skriftegn — ligesom til Runens — Fremkomst. — Lige saa langt tilbage i Tiden, som vi kunne følge Indskrifter med Majuskler, ere vi i Stand til at paavise Brugen af Forkortelser, der enten ere antydede ved en Tværstreg over det Sted, hvor det udeladte Bogstav skulde have staaet, eller ogsaa tilvejebragte ved dels at hugge det ene Skriftegn indeni det andet, dels ved at sammentrække dem to og to, Forkortelsesmaader, som alle forekomme paa Kathakombegravenes Mindetavler**). Af de to sidstnævnte Hjælpemidler for at vinde Plads synes de indeni hinanden hugne Bogstaver kun at have funden jævnligere Brug indtil Tiden omkring det 12te Aarhundredes Midte, medens derimod de sammentrukne Majuskler i højere eller ringere Grad ere blevne benyttede lige indtil den her omhandlede Bogstavform viger Pladsen for nye Skriftegn. Blandt mere særegne Abbreviaturer,

*) Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, Tavle 13.

***) G. B. de Rossi: La Roma sotterranea cristiana I, Pl. IV, XXV; II, Pl. III.

som have funden almindelig Anvendelse fra den ældre Middelalders Dage, ville vi nævne en, omtrent som et Spørgsmaalstegn forment Krølle, der træder i Stedet for Endelsen *us* (se Helges Mindesten S. 7), samt et Ø-lignende Tegn, der erstatter Ordet *obiit* (Tavle III, Fig. 15). Til Interpunktion kjender Middelalderens Indskrifter intet, men de enkelte Ord ere som oftest skilte fra hverandre ved Prikker, hvis Antal vexe fra én til tre. Foran Indskriften er jævnligt anbragt et lille, dens Indhold viende Kors. — Alle vore med Majuskler udførte Gravskrifter ere affattede i det latinske Sprog, og kun i Personnavne har man undertiden ganske eller delvis bibeholdt de danske Former. Hvor Indskrifterne yde mere end det blotte Navn ere de snart holdte i fri Stil, snart i rimede leoninske Vers, mest Hexametre. I de Tilfælde, hvor Prosa har funden Anvendelse er Indholdet i Reglen kun det, at den Paagældende „hviler her“ eller „under denne Sten“, medens Verseformen gjerne er bleven benyttet som Iklædning for en Henvendelse fra den Afdøde til Læseren, om at bede for hans Sjæl. Paa et enkelt Monument, hvis Hovedindskrift for en stor Del er tilintetgjort, forekommer Bønnen udtalt af de Efterlevende med de Ord, som senere hen i Middelalderen atter og atter danne Gravskrifternes Slutning: *Anima ejus requiescat in pace**). Vi have allerede tidligere ved Omtalen af Skulpturerne fremhævet, hvor lidt man ved Forarbejdelsen af Gravmælet i Almindelighed lagde Vægt paa, hvad Navn den Afdøde havde baaret end sige, hvad Livsgjærning han havde røgtet eller Tiden, paa hvilken han var kaldet her fra, og denne Tavshed overfor Alt, vedrørende de jordiske Forhold, bliver saa meget mere paafaldende, naar vi se den gennemført selv til Monumenter, som man har forsynet med Gravskrift. Paa Brabrand Stenen (Aarhus Amt) læse vi saaledes: *Hac clavusus petra cum Christo regnet in ethra*, og Indskriften paa Højslev Stenen (Viborg Amt), der — saa vidt man nu kan skjønne — ej heller synes at have indeholdt den Afdødes Navn, lyder: + *Sum quod er [i]s quod es ante fui pro me precor o[lector]***). I ikke faa Tilfælde udgjør den Afdødes Navn Monumentets hele Indskrift. Vi nævne eksempelvis: *Otint* fra Alsted (Mors), *Thore* fra Flade (Mors), *Thori* fra Øls (Aalborg Amt), *Thurgot* fra Thorslev (Hjørring Amt), *Absalon* fra Udby (Præstø Amt), *Asserus* fra Linaa (Aarhus Amt), *Viferdus* fra Viborg Domkirke, *Margreta* fra Vejerslev (Viborg Amt), *Hulda* fra Maarslet (Aarhus Amt), *Helene* fra Gylling (Aarhus Amt), *Tyki Peter Sun* fra Kokkedal (Hjørring Amt) samt *Thord* (og *Thruend* fra Skorup (Aarhus Amt). Af Indskrifter, der foruden Navn i al Korthed fortælle, at Vedkommende hvile under de Monumenter, hvorpaa de ere hugne, nævne vi efterstaaende: *Hic iacet Petrus Gøti Sun Fot* (Boller, Vejle Amt***), *Hic iacet G . . . i Tuki Sun* (Brahetrolleborg, Svendborg Amt), *Thuco hic iacet, Gregorii filius* (Ore, Svendborg Amt) og *Sub lapide isto regiescit corpus Caroli* (Framlev, Aarhus Amt). Det blotte Navn, men knyttet til en versificeret Indskrift, træffe vi f. Ex. paa en med den sidstnævnte utvivlsomt samtidig Gravsten fra Framlev, hvis Inskription lyder: *Dic rogo versiculos o lector qui legis istos, [?] nic pie da Magno gaudia Christe tuo*. Kun saare sjældent finde vi en Angivelse af den Livsstilling, som den Hensøvede havde beklædt, og de faa Exempler, der vides at foreligge, henføre ham til den gejstlige Stand. Indskriften paa Hundborg Stenen (Thisted Amt) læser Forfatteren: *Supplex in precibus dic miserere [et] ora lector pro Aslaco fratre sepulto*, paa Saltum Stenen (Hjørring Amt) staar: *Thurgeif pater ror iacet sub petra****)*, og af Egtved Stenens nu for største Delen ulæselige Indskrift, fremgaar det med Sikkerhed, at den er forfattet over

*) Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1879, S. 234, Fig. 5.

***) Flere af Stenens Bogstaver har man i vor Tid ladet en ukyndig Haand gaa efter med Mejsel, hvorved Indskriftens Slutning, der har været stærkest slidt, er bleven fuldstændig ulæselig.

****) Paa Stenen ere „Sun“ og „Fot“ hugne saa tæt op til hinanden, at de ere komne til at danne ét Ord.

*****) Bogstaverne *ror* indeholde formentlig en Forkortelse for *reverendus*.

en Præst. Navn i Forbindelse med Dødsdato forekomme rént undtagelsesvis, og fra hele vor ældre Middelalder indtil Slutningen af det 13de Aarhundrede ere vi kun i Stand til at fremføre et eneste Exempel paa en Gravsten, hvis Indskrift foruden den Afdødes Navn og Livsstilling tillige indeholder hans Dødsaar. Blandt de meget faa Exempler, som kunne fremføres paa Forekomsten af Dødsdato, nævne vi Inskriptionerne paa Stenene i Hellevad (Hjørring Amt) og Vejerslev (Viborg Amt), der henholdsvis lyde: *Nonas aprilis obiit Tuco* og *II idus marcii obiit Petrus*, og i Gravskriften paa en af de tidlig-middelalderlige Ligstene, som findes i Vestervig Klosterkirke i Thy, træffe vi for første Gang Dødsaaaret vedføjjet. Indskriften paa dette værdifulde, med Hensyn til Dateringen des værre isoleret staaende Monument lyder: † *Pauset in hoc tumulo humilis canonicus Atto. Anno in carnationis domini m . cc . xvii.*

Paa hvilken Tid det her i Landet er blevet almindelig Skik at indhugge Dødsaaeret paa Gravstenen, savne vi Midler til at afgjøre; kun saa meget kan med Bestemthed siges, at først fra det 13de Aarhundredes sidste Decennium ere vi i Stand til at paabegynde en Fremstilling af vore her omhandlede Monumenter efter deres kronologiske Rækkefølge. Der kan dog næppe være Tvivl om, at Datering jævnlige har funden Sted allerede en rum Tid forinden, men fyldestgjørende Beviser derfor søge vi forgjæves i den Række Gravminder, som Tilfældet har bevaret til vore Dage. — Selv ved en løselig Betragtning af de af vore Gravstene, som ved Aarstal eller Stil vise sig at hidrøre fra den ældre gotiske Tid (Perioden ca. 1300—1400), vil det ikke kunne undgaa vor Opmærksomhed, at de i væsentlige Henseender sondre sig skarpt fra den tidligere Middelalders Monumenter. I Materialet træffe vi den Forandring, at den indførte Kalksten saa godt som ganske har afløst den hjemlige Granit, Fordringen til Slankhed i Hovedproportionerne er meget ringere, ja delvis opgiven, Rektangelen, der indtil hen imod Periodens Slutning har vexlet med Trapezet, bliver saa godt som eneherkende, og der stilles i Almindelighed stigende Krav til en anseligere Størrelse end hidtil. Ej heller kunne vi undgaa at lægge Mærke til, at det langt overvejende Antal af de bevarede Monumenter, der indenfor Landets nuværende Grænser alt i alt synes at beløbe sig til omtrent et halvt Hundrede, ved hele Forarbejdsmaaden røbe, at de have været bestemte til at skulle anbringes i Kirkernes Gulve uden derved paa nogen som helst Maade at lægge Hindringer i Vejen for Færdsele. Skraakanten, Rundstaven og de mere sammensatte Ledføjninger, der tidligere saa ofte begrænsede Overfladens Sider, søge vi nemlig forgjæves, og Billedarbejder saa vel som Indskrifternes Bogstaver ere udførte ved Hjælp af indhugne Linjer, der i Løbet af det 14de Aarhundredes første Halvdelen begynde at vexle med et meget lavt Grundrelief, saaledes at vi paa samme Monument kunne finde begge Fremstillingsmaader anvendt. De praktiske Krav skete jo ganske vist derved Fyldest, men det kan ikke nægtes, at det tildels blev paa Bekostning af de monumentale, idet nemlig de ofte ret anselige Flader fik et noget tomt og bart Udseende. At imidlertid enkelte af disse Gravstene have haft en anden Bestemmelse end den at skulle nedlægges i samme Plan som Kirkegulvet, derom vidner en langs alle fire Sider løbende Profil — i Almindelighed en Hulstav —, som vi stundom kunne træffe paa Monumenternes Underside og som tilfulde godtgjør, at de have ligget som fremspringende Laag over murede Grave, hvis Sider altsaa hævede sig i en større eller mindre Højde over den omgivne Flade. Af kisteformede Monumenter, der tør henføres til det 14de Aarhundrede, kunne vi kun nævne et ganske enkelt, som vi senere nærmere skulle omtale. Ligesom vi i de store ydre Træk finde betydelige Forskelligheder mellem Monumenterne fra den ældre Middelalder og dem, der skrive sig fra det her omhandlede Tidsafsnit, saaledes gaar det ogsaa, naar vi vende os mod de epigrafiske Forhold i strængere Forstand. Hvad der først og fremmest tildrager sig vor Opmærksomhed, er det, at Korset, som tidligere udgjorde den væsentligste Del af

Gravstenenes Udsmykning, i det mindste fra Slutningen af det 13de Aarhundrede spiller en meget underordnet Rolle, idet det fornemmelig kun anbringes som et lidet iøjnefaldende, viende Tegn foran Indskriften og selv dér undertiden fattes. Ganske vist kunne vi endnu i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede undtagelsesvis paapege det indhugget paa Stenens Midtflade, men det fremtræder da kun som en svag Efterdønning af de anselige Kors, der i ældre Dage saa ofte strakte sig fra Monumentets Hovedende til dets Fodende. Som Exempler paa det her anførte ville vi nævne Gravstenen over Præsten Eskils to Døtre i Aarby Kirke (Holbæk Amt) fra 1304, Stenen, som i Skibby Kirke (Frederiksborg Amt) lagdes over Adelsmanden Niels Manthorp af Slægten Uldsax, † 1305*), og den, hvor under Præsten Jacobus, † 1307, blev jordfæstet i Udby Kirke (Holbæk Amt). Gjængivelser af Kristus paa Korset kjende vi ikke, ligesom vi forgjæves søge Fremstillinger af det Guds Lam, Judæ Løve og Kristi Betegnelse ved Alpha og Omega. Samtidig med, at Billedarbejder af religiøst Indhold blive et underordnet Moment i Gravstenens plastiske Udsmykning, træde saadanne i Forgrunden, som yde Oplysninger om personlige Forhold, og i Overensstemmelse hermed træffe vi saa godt som altid Indskrifter, der ikke blot indeholde den Afdødes Navn, men i Reglen tillige angiver eller antyder hans Stilling i Samfundet og meddeler os hans Dødsaar og Dødsdato. Ville vi med faa Ord præcisere Forskjellen mellem før og nu, da maatte den komme til at lyde: Den ældre Middelalder stillede som oftest udelukkende det Krav til Gravmålet, at det ved første Øjekast klart udtalte: her hviler en Kristen, medens den yngre Middelalder overvejende lagde Vægt paa det individuelle, paa Angivelsen af saadanne Data, som knyttede sig til den bestemte Personlighed.

I Løbet af den her omhandlede Periode dukker der en hidtil ukjendt Trang frem til at markere Gravstenens fire Hjørner. Smaa Kors eller Blade kunne vi i dens første Halvdel en enkelt Gang finde udmejslede, men Tid efter anden afløses de jævnligere af de fire Evangelisters Symboler — Engelen, Løven, Oxen og Ørnen —, og disse Tegn, hvis Tal næppe har spillet en uvæsentlig Rolle ved det i sig selv saa smukke Valg, blive fra Slutningen af det 14de Aarhundrede gennem lange Tider et saa godt som selvskrævet Tilbehør til Gravmindets Udstyrelse, der i forholdsvis kun faa Tilfælde ombyttes med smaa Blade eller Rosetter. De ældste kjendte Exempler vise os Evangelistmærkerne anbragte i cirkelrunde Indfatninger, der i Periodens sidste Decennier undtagelsesvis veksle med ottesidede. Hvad angaar den kunstneriske Udførelse af Billedarbejderne, da røber der sig gennem denne en bestemt Udvikling i naturalistisk Retning, der navnlig kommer til Orde ved Gjængivelsen af det menneskelige Legeme og ved Behandlingen af Klædedragtens Snit, Foldekast og Udsmykning. Arkitekturen, der tidligere kun nu og da fandt Anvendelse, vinder større Terræn, saa at vi i mange Tilfælde finde Figurerne omgivne af portal- eller baldakindannede Rammer, der snart afsluttes med en enkelt eller trekløverformet sammensat Bue, snart ende i bladsmykkede Gavle. Gravskriften indhugges saa godt som altid langs Stenens fire Sider, og undtagelsesvis kunne vi yderligere finde en efter dens Længdeaxe anbragt Indskriftslinje, der undertiden synes at maatte opfattes som tilføjet i en lidt senere Tid. Inskriptioner, holdte i Tværlinjer eller udmejslede i en Cirkelring foroven paa Monumentet lade sig paavise en enkelt Gang. Endnu skulle vi kun tilføje, at ogsaa paa det grafiske Omraade indeholder det 14de Aarhundrede et betydningsfuldt Vendepunkt, idet nemlig Majusklen i Løbet af dets anden Halvdel begynder at vige Pladsen for en ny Bogstavform, Minusklen (det gotiske Bogstav), et Forhold, som vi senere nærmere skulle komme tilbage til.

*) Tavle XVIII, 91. — Vi henlede Opmærksomheden paa, at endnu her er Korsets nederste Arm forsynet med en Fig.

Tilfældet har føjet det saa, at det forholdsvis ringe Antal Gravstene, som er bevaret fra Perioden ca. 1300—1400, omfatter Monumenter over saavel Gejstlige, Adelige som Borgerlige. Landets øverste Gejstlige — Ærkebiskopper og Biskopper — ere repræsenterede ved fire Mindestene, som ere lagte over efterstaaende Mænd: Jens Krag, Biskop i Roskilde, † 1300, Johan Assersen, Biskop i Aarhus, † 1306, Karl Eriksen, Ærkebiskop, † 1334, og Mogens Nielsen, Ærkebiskop, † 1390. Fra Tegninger have vi desuden Kjendskab til Gravminderne over de roskildske Biskopper Oluf, † 1320, og Niels Jepsen (Ulfeld), † 1395, hvilket sidste, der, som bekendt, bestod af en rigt udgraveret, til en Sten fastgjort Messingplade, vi her kun have medtaget for Fuldstændighedens Skyld, da det som fremmed, Syd eller Vest fra indført Arbejde er langt forud i Udviklingen for de her i Landet i Tiden før Aar 1400 forarbejdede Monumenter. Tre af de nævnte Gravminder, nemlig Jens Krags, Olufs og Niels Jepsens*), bleve prydede med legemsstore, ved Hjælp af Konturlinjer givne Fremstillinger af de Afdøde, medens Stenen over Mogens Nielsen kun fik en Gjengivelse af hans Vaabenskjold, og Monumenterne over Johan Assersen og Karl Eriksen ganske kom til at savne enhver Prydelse paa hele Midtfladen. Bortset fra Niels Jepsens Messingplade knytter Interessen sig altsaa i en særlig Grad til de to roskildske Biskoppers Gravstene, hvor de som staaende afbildede Figurer ere fremstillede i fuld biskoppelig Dragt, Jens Krag med Krumstaven i den venstre Haand og den højre opløftet til Velsignelse**). Over Rammen paa Olufs Sten, der var i høj Grad slidt, da Søren Abildgaard af tegnede den i 1764, fandtes en Gjengivelse af en med tvende Taarne forsynet Borg. — Kun ringe i Tal ere Monumenterne over saadanne Gejstlige, som paa forskjellig Maade have været knyttede til Domkaptillerne, og om deres Alder lader der sig af Mangel paa sikker Datering og stilistiske Ejendommeligheder i de fleste Tilfælde kun sige, at de formentlig skrive sig fra det 14de Aarhundredes første Halvdel og vel snarest fra Tiden hen imod dets Midte. Fra Roskilde kjende vi Stenene over en Kannik og en Sakristan, begge ved Navn Jacobus, og i Lund kunne vi nævne Monumentet, som blev lagt over en Dobbeltgrav, der indesluttede Brødrene, Kannikerne Joseph og Petrus Boihulphi af Slægten Skytte***). Dette sidste bærer paa Midtfladen de Afdødes Vaaben, medens af de roskildske Stene den, som dækker over Kannikens Grav, har et lille indhugget Kors, hvis Armes Skjæringspunkt omfattes af en Cirkelring, og den, der er bekostet til Sakristanen, ganske mangler enhver Prydelse. En Særstilling indtager en i Roskilde bevaret, i flere Henseender mærkelig, kisteformet Mindesten, som ifølge den ikke daterede Indskrift er lagt over en Kantor ved Navn Olaus****). Vi kjende fra det 14de Aarhundrede kun én Prælat af dette Navn, Olaus Johannis, der har beklædt en Kantors Værdighed ved Domkaptilet†), men Tiden, paa hvilken han døde, 1368, synes ikke at passe til vort Monument, der maa antages at være i det mindste en halv Snes Aar yngre. Af Stene over Klostergejstlige forefindes her i Landet saavidt vides ingen. — Gaa vi til Monumenterne over Præster, da er Antallet her ganske vist ogsaa kun ringe, men de fleste frembyde alene derved Interesse, at de ere forsynede med Aarstal. Vi nævne efter den kronologiske Rækkefølge Stenene over: Jacobus, *sacerdos*, † 1307 (Udby, Holbæk Amt)††), Michael, *sacerdos*, † 1330 (Esbønderup, Frederiksborg Amt), Nicolaus Petri, *sacerdos*, † 1360 (Roskilde Domkirke)†††), Henricus Greser, † 1370 (Østerlars Kirke, Bornholm

*) J. B. Løffler: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, S. 92 og Tavle 4.

**) Tavle XVIII, 92.

***) Jvfr. Script. Rer. Dan. VI, 171.

****) Tavle XXI, 101.

†) Script. Rer. Dan. I, 312.

††) Stenen forefindes nu kun i et Brudstykke.

†††) Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, S. 3 og Tavle 3.

og Benedictus, *rector ecclesiae*, † 1375 (Bregninge, Taasinge). Blandt disse Monumenter fortjene de tre fra Esbønderup, Østerlars og Bregninge særlig Opmærksomhed. Paa den førstnævnte er nemlig Randindskriften udført med Majuskler af en tildels ganske særegen Form og Udstyrelse*), den anselige Sten fra Østerlars Kirke (3 Al. 4³/₄, T. × 2 Al. 1 T.) har oprindelig baaret en indridset Fremstilling af den Afdøde, der havde den højre Haand opløftet til Velsignelse og med den venstre omfattede Kalken, og paa det nu kun i enkelte Brudstykker bevarede Gravminde fra Bregninge**) se vi for første Gang Kalken, hvorover en Haand velsignende er udstrakt, og over denne igjen Hostien, en Fremstilling, som, behandlet paa en lidt anden Maade, jævnligere forekommer i det følgende Hundredaar. Af ikke daterede Stene anføre vi én fra Roskilde Domkirke, der er bekostet til Ketillus, *sacerdos*, *quondam rector ecclesiae Snaaldalew* (Kjøbenhavns Amt), samt et med Evangelistmærkerne prydet Gravminde, hvorunder Andreas Ebbonis, *rector ecclesiae*, hviler i Magleby Kirke paa Møen. Midtfladen paa dette sidste er smykket med en Kalk. — Endnu ville vi kun nævne to, til Pilegrimmes Grave hugne Monumenter, der begge maa henføres til Tiden ved Aar 1300. Den ene af disse Stene, til hvilken vi kun have Kjendskab gjennem en af Søren Abildgaard udført Tegning, fandtes i Sorø Kirke og var lagt over en Famulus Jonas hos Klosters daværende Abbed***), medens den anden, som forarbejdedes til en Gejstlig ved Navn Petrus, *dictus* Kæller, endnu er bevaret og findes i Tyrsted Kirke (Vejle Amt****). Denne sidste Sten, der sikkert er det eneste Gravminde over en Pilegrim, vort Land nu ejer, fortjener yderligere og i en ganske særlig Grad vor Opmærksomhed ved den kunstneriske Takt og Finhed i Tegningen, hvormed Figuren er udført.

Vi have ovenfor omtalt, at vor ældste Gravsten, der bærer Skjold med adeligt Slægtmærke, er den, som findes i Hillerslev Kirke i Thy (Side 15 og Tavle XII, Fig. 66). Monumentets Alder lader sig kun med tilnærmelsesvis Sikkerhed angive, men dets stilistiske Ejendommeligheder i Forbindelse med det foroven lige afsluttede Skjold, som her træder os imøde i Stedet for den ældre oventil afrundede Form†), gjør det sandsynligt, at det tilhører Tiden henimod 1250. Først fra Begyndelsen af det 14de Aarhundrede kunne vi paavise daterede, over Mænd og Kvinder af adelig Byrd lagte Mindestene. Var Monumentet forarbejdet i den Hensigt at skulle dække over en Mands Grav eller over et fælles Hvilested for Mand og Hustru, da forsynede man det i Almindelighed med Mandens fædrene Vaaben, medens Kvindens Slægtmærke — det være sig Moderens, Hustruens eller Jomfruens — næppe lader sig paapege før lige i Aarhundredets Slutning og endda kun rént undtagelsesvis. Der foreligger imidlertid ogsaa Exempel paa, at selv Mandens adelige Skjoldmærke stundom blev udeladt i Periodens tidligere Aar. Fra Varpelev Kirke (Præstø Amt) kjende vi saaledes en meget værdifuld, over en Familiegrav lagt Sten, hvis ikke daterede Indskrift oplyser om, at en Nicolaus *camerarius* og hans Hustru Cecilia, i hvem man har villet se Drost Peder Niclesens (Hoseløls) Forældre, foruden flere andre have hvilet under den††). Paa Stenen,

*) Tavle XIX, 94. — Jvfr. vor Afbildning med en af Maleren Zeuthen i 1855 taget Tegning, der opbevares i det antikv. topogr. Arkiv.

**) Tavle XXI, 100.

***) J. B. Løffler: Gravmonumenterne i Sorø Kirke, S. 74 og Tavle 4.

****) Tavle XVIII, 93.

†) Tavle XIV, 75. Det ældste, cirkelrunde Skjold se vi afbildet paa Tavle XVI, 80.

††) Tavle XIX, 95. — Indskriften, som løber dels langs Stenens fire Sider, dels i en efter dens Længdeaxe anbragt Linje, lyder: *+ In nomine patris et filii et spiritus sancti: Hic iacent dominus Herilogus, dominus Petrus, filius suus, domina Kathellug. Hic iacet dominus Nicolaus, quondam camerarius, et domina Cecilia uxor ejus.* Jvfr. Script. Rer. Dan. IV, 545 Tab. 4 og 573, hvor Indskriften er optaget blandt *Monumenta Sorana varia*. Vi henlede Opmærksomheden paa, at Nicolaus *camerarius* ikke forekommer i *Catalogus illustrium Sorø sepulchrorum* (Script. Rer. Dan. IV, 539), samt at Fru Cecilia ifølge hendes Dragt paa Stenen overlevede ham, hvad der er i Overensstemmelse med Stamtavlernes Angivelse. Monumentet kan altsaa være

der maa henføres til Aarhundredets første Fjerdedel, se vi indenfor pyntelige gotiske Gavfelter en mandlig og en kvindelig Figur med til Bøn opløftede Hænder, Kvinden bærende Enkedragt, i hvilke vi formentlig have Fremstillinger af Hr. Nicolaus og Fru Cecilia; men et Vaabenskjold, der — om den formodede Slægt er den rette — nærmest maatte have været Drost Peders med den flyvefærdige Falk, saaledes som vi kjende den fra hans Sigil, søge vi forgjæves. I Sorø Kirke findes en ikke dateret Gravsten fra ca. 1300 over Nicolaus Frændesen af Æreslev og Hustru Tove, paa hvilken der ikke findes Adelskjold*), og et saadant er ej heller udhugget paa Monumentet, som Henning Pedersen lod lægge i Sengeløse Kirke (Kjøbenhavns Amt) over sin Datter Jomfru Margrete, † 1311, skjøndt han selv førte et Vaaben, hvori der fandtes to Drikkehorn**). Sengeløse Stenen, som nu kun forefindes i ufuldstændige Brudstykker, bærer en indridset, af en arkitektonisk Ramme omgivet kvindelig Figur med Krone og Liljesepter, hvori vi kun kunne se en Fremstilling af Jomfru Maria. Vort ældste hidtil kjendte Monument med Adelskjold og Aarstal skriver sig fra 1305 og er lagt i Skibby Kirke (Frederiksborg Amt) over Niels Manthorp med de to Uldsaxe i Vaabnet***). Aarhundredet igjennem kunne vi nu paavise Gravstene, der, hvad Hovedindholdet angaar, ere udstyrede paa lignende Maade og med en ganske enkelt Undtagelse bære Aarstal. I Godsted Kirke (Laaland) hviler den unge Nicolaus Henriksen (Anker), † 1339****), i Slagelse St. Peders Kirke under én Sten Albert Skytte, † 1347, og Henrik Udek(?), † 1308†), i samme Kirke Nicolaus Bruun af Hyllethorp††), i Ringsted Kirke Jakob Jonsen Skave og Hustru Kirstine, paa hvis i Aaret 1381 hugne Gravsten vi første Gang finde Hjælmen anbragt over Skjoldet†††), i Skovklosters (Herlufsholms) Kirke Ridder Oluf Bjørnsen, † 1381, med Hustru og Søn, i Sorø Kirke findes en Sten, som har dækket over Væbner Mattheus Avesen Taa af Tjørnelunde, † 1387††††), og i Børglum Kirke haves Rester af en Sten, hvorunder Ridder Nicolaus Thorstensen, † 1395, har hvilet. Fra Skaane nævne vi eksempelvis Gravminderne, som i Ystad Kirke lagdes over Ridder Andreas Jacobi (Grim), † 1380, over Jens Holgersen (Urup), † 1392, og Hustru Kirstine Axelsdatter (Thott), † 1378, samt over Væbner Jep Axelsen (Thott) af Sørup og Krogholm, der lever 1387, og Hustru Mette Bondesdatter Due. Dette sidste Monument, hvis Indskrift vidner om, at det er hugget medens de begge endnu vare i Live og før Udgangen af det 14de Aarhundrede, har saavel Mandens som Hustruens Slægtsmærke udmejslet hvert i sit Skjold, som er af en noget yngre Form end den, man udelukkende havde anvendt indtil det her omhandlede Tidsafsnits sidste Decennium. Hvor værdifulde flere af disse Monumenter end ere dels i sig selv, dels som Led i den hele Udvikling, saa nærme dog ingen af dem sig navnlig i kulturhistorisk Betydning til den anselige Mindesten, som blev bekostet til Gravstedet, hvori Ridder Henning Molteke, † 1326, hans Hustru Fru Elsebeth, † 1355, og Rigsraad Fikke Moltekes Hustru Fru Kirstine, † 1347, nedlagdes i Kjeldby Kirke paa Møen§). De

lagt af Peder Niclesen, der, saavidt vides, sidste Gang findes omtalt i 1313. — Hvad angaar de øvrige paa Stenen forekommende Navne, da skulle vi bemærke, at der fra Aaret 1307 kjendes en Mand ved Navn Herlogus Jacobi, *strenuus miles illustris regis Danorum*, som vides at have haft to Sønner, Nicolaus og Petrus, og i sit Skjold førte et over tvende Bølger gaaende Svin. Disse Oplysninger skylder Forfatteren Hr. Arkiv-assistent A. Thiset.

*) Tavle XVIII, 90.

**) Tavle XIX, 96. — Henry Petersen: Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1883, S. 30.

***) Tavle XVIII, 91. — Jvfr. Søren Abildgaards i 1758 udførte Tegning af Stenen, der findes i det oldn. Museums antikv. topogr. Arkiv.

****) Tavle XIX, 97.

†) Tavle XIX, 98.

††) Tavle XXI, 102.

†††) Tavle XXI, 103.

††††) Gravmonumenterne i Sorø Kirke, S. 2 og Tavle 5.

§) Tavle XX, 99.

tre Afdøde ere gjengivne i fuld Figur iførte Datidens Dragter og med til Bøn sammenlagte Hænder. Ridder Henning bærer langt, frit nedbølgende Haar, hans Kjortel er omgivet af det karakteristiske Hoftebælte, og Fødderne hvile paa en lille liggende Løve. Hans Hustru er iført Enkedragten med det folderige Hovedtøj, og ved Fru Kirstines Klædning ville vi særlig henlede Opmærksomheden paa det paryklignende, tæt pibede Lin, som vi i finere Udførelse blandt andet kjende fra Dronning Eufemias Gravstatue i Sorø Kirke*). De enkelte Figurer ere anbragte i slanke, søjlebaarne Arkadefelter, og over disse ses til højre Molteke Vaabnet med de tre Urfugle, til venstre Hjælmen med sex Paafuglefedre. Efter Tidens Skik har man ikke angivet Kvindernes Slægtsmærke. Figurernes ydre Omrids samt Vaaben og Indskrift ere udførte i ca. 1 Linje højt Grundrelief, medens man til Lineamenter, Foldekast o. s. v. fornemmelig har anvendt indhugne Streger. Grunden har fra først af været dækket med en sortebrun, asfaltagtig Masse, saaledes at Stenens Overflade dannede ét Plan. Hvad angaar Monumentets Tilbliven og Alder, da maa det antages at være forarbejdet paa Bekostning af Fikke Molteke, der var Befalingsmand paa Møen i det mindste saa sént som 1376, og ældre end denne Tid er det sikkert ikke.

Landets tredje Stand, Borgerstanden, er repræsenteret ved et ikke ganske ringe Antal dels daterede, dels udaterede Gravstene, af hvilke den ældste synes at skrive sig fra Aaret 1290 og i ethvert Tilfælde gaar tilbage til det 13de Aarhundredes sidste Decennium. Det anselige, rektangulære Monument (3 Al. 12 $\frac{1}{2}$ T. \times 1 Al. 14 T.) findes i Tim Kirke (Ringkjøbing Amt), hvor det er lagt over en vis Conradus Frans, hans Hustru Cecilia og tvende Børn**). Den tildels stærkt slidte og ikke fuldt bevarede Sten viser sig efter Længden at have været delt i tvende slanke, med buformede Afslutninger forsynede Felter, der formentlig have dannet Rammer for svagt indridsede Fremstillinger af Mand og Hustru. Fra Aaret 1291 træffe vi i Ribe Domkirke en ligeledes anselig og i rektangulær Form huggen Gravsten (3 Al. 7 $\frac{3}{4}$ T. \times 1 Al. 19 $\frac{1}{4}$ T.), som er bekostet af en Borger Herbert Somer til hans første Hustrus, Katharinas, Hvilested. Over en Menneskealder synes nu at hengaa, forinden vi atter kunne paavise en dateret, over en Borgerlig lagt Mindesten. Monumentet, som findes i St. Peders Kirke i Slagelse og har dækket over en Kvinde ved Navn Mechtild, Arnolds Hustru, † 1334, frembyder en særlig Interesse derved, at det for første Gang viser os Bomærket, det borgerlige Slægtsmærke, udhugget paa en Gravsten. Mærket bestaar af to smaa, for neden i en spids Vinkel mod hinanden stillede Kors, og indtager samme iøjnefaldende Plads som den, hvor vi paa de ovenfor omtalte, fra en ældre Tid hidrørende Mindestene i Aarby, Skibby, Udby og Roskilde fandt Frelsens Tegn anbragt. Af ikke daterede Gravstene over Borgerlige kunne vi eksempelvis fra Roskilde nævne to, af hvilke den ene var lagt over en Vexellerer Thitmarus og hans Søn, der var Præst, den anden over en Mand ved Navn Nicolaus Ketilli, „*civis Roskildensis*“, og hans Hustru Ingerd***), og fra Kjøge kjende vi en Sten, som er bekostet til en Kvinde, Cecilia Caroli. De tre sidstnævnte Monumenter, der ere trapezdannede, savne — ligesom Ribe Stenen — enhver Udsmykning ud over den, som er tilvejebragt ad grafisk Vej. — Vi berørte kortelig ovenfor, at Gravmindet, som anskaffedes til den roskildske Biskop Niels Jepsen (Ulfeld), † 1395, bestod af en rigt udgraveret Messingplade, og skulle her ved Omtalen af de borgerlige Monumenter minde om, at en ikke mindre pragtfuld Mindeplade af samme Art

*) „Danske Mindesmærker“ I, Tavle XLI. Gravmonumenterne i Sorø Kirke, S. 26.

***) I et i Roskilde i Aaret 1285 udfærdiget Brev, der omhandler Overdragelsen af noget Jordegods til Ebelholt Kloster, træffe vi som Vidne en Conradus Franz, Borger i Roskilde (Script. Rer. Dan. VI, 165), og det er vel paa Grund af det usædvanlige Navn næppe en for dristig Gisning, i ham at se den samme Mand, over hvem vor Gravsten er lagt.

****) Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, S. 2, Tavle 2 og S. 77, Tavle 30.

kom til at dække over en Fællesgrav, hvori Borgemester Anders Bondesen, † 1363, og hans Hustru Alka, † 1360, nedlagdes i Ribe Domkirke*). Pladen, der utvivlsomt er fremmed Arbejde, er, ligesom Biskoppens, forlængst tilintetgjort.

Vende vi os til Gravskrifterne, idet vi først rette vor Opmærksomhed paa de ydre Midler, ved Hjælp af hvilke de ere givne, da se vi, at den lukkede Majuskel har været eneherkende som Bogstav indtil langt hen i det 14de Aarhundredes anden Halvdel. I Almindelighed er dette Skriftegn udført med fordybede Linjer, men undtagelsesvis kan det ogsaa paapeges udmejslet i Grundrelief, og hvad Formerne angaa, da ere disse jævnlig slanke i Proportionerne og ofte tildannede med stor Finhed. Sammendragninger af to og to Bogstaver forekomme forholdsvis sjældent, medens man atter og atter har angivet en Abbreviatur ved at sætte en Tværstreg over vedkommende Ord. Af nye Skriftegn, som have fundet almindelig Anvendelse, træffe vi kun \mathfrak{I} for I, \mathfrak{O} for T og \mathfrak{M} for M, hvilket sidste Bogstav uden Sammenligning er det, der frembyder den største Rigdom paa forskellige Karakterer. En sjælden Gang har man benyttet \mathfrak{N} for \mathfrak{H} , og undtagelsesvis foreligger der Vidnesbyrd om, at en Mand ved Forarbejdelsen af et enkelt Monument — vi henvise f. Ex. til den allerede ovenfor omtalte Sten fra Esbønderup**) — delvis har behandlet de givne Former paa en ny og selvstændig Maade.

I Løbet af det 14de Aarhundredes anden Halvdel foregaar der paa det grafiske Omraade den gennemgribende Forandring, at Majusklen begynder at vige Pladsen for Minusklen, det gotiske Bogstav. Bestemt at angive Tiden, paa hvilken dette vinder Indpas, formaa vi ikke, men tidligere end ved Aaret 1375 er det næppe sket. Skjøndt det med Sikkerhed lader sig paavise, at de nye Bogstaver i Begyndelsen have fundet Anvendelse ved Siden af de ældre i samme Indskrift, saaledes som f. Ex. paa en over en adelig Kvinde, Fru Elisabeth, lagt Sten i Beistrup (Hjørring Amt), saa synes dog Reglen at have været den, enten, at man fuldt ud optog de nye Skriftegn, i Almindelighed dog med Bibeholdelse af en Majuskel til Begyndelsesbogstav, eller ogsaa ganske holdt sig til de gamle, nedarvede Former. Det var ingenlunde noget kort Spand af Tid, der hengik, forinden Minusklen trængte fuldstændig igjennem. Vor ældste sikkert daterede Gravsten med gotisk Skrift er den, som i 1381 blev hugget til Jakob Skaves og hans Hustrus Hvilested i Ringsted Kirke***), og maa end fra dette Tidspunkt Minusklen siges i en langt overvejende Grad at være bleven anvendt, saa kunne vi dog endnu henved tredive Aar senere, og det paa Gravstenen over Landets daværende Ærkebiskop, paavise en Indskrift, til hvilken man udelukkende har benyttet Majusklen. Det gotiske Bogstav blev fra første Færd udført i Grundrelief, og interessant er det at lægge Mærke til, hvor vanskeligt det i Begyndelsen faldt at opfatte og fremstille de nye, Syd fra modtagne Former. Proportionerne bleve tunge, Konturene sløve, og Mellenrummene mellem de enkelte Stave fik ofte ikke større Bredder end Banen paa den smalle Mejsel, med hvilken de vare hugne. Blandt Bogstavformer, der væsentlig adskille sig fra de almindelig kjendte, træffe vi undertiden i Stedet for m Tegnene \mathfrak{M} og \mathfrak{O} , som jo øjensynligt ere tildannede med Majusklen \mathfrak{O} til Forbillede, i u er som oftest begge Stave lige afskaarne foroven, u , og med r vexler nu og da Formen \mathfrak{z} . Ordet *et* gives i Almindelighed med et \mathfrak{f} -lignende Tegn, \mathfrak{t} , *obit* fremtræder med Karakteren \mathfrak{g} , undtagelsesvis — som paa Kjeldby Stenen****) — med et sammentrukket \mathfrak{o} og \mathfrak{t} , og Endestavelsen *us* bliver ligesom tidligere jævnligt betegnet med $\mathfrak{?}$. Den enkelte fordybede Forkortelsesstreg ovenover Ordene se vi bibeholdt paa sidstnævnte Monument, men allerede paa Jakob Skaves Sten (1381) er den ombyttet med

*) Suhm: Hist. af Danmark 13, 516.

**) Tavle XIX, 94.

***) Tavle XXI, 103.

****) Tavle XX, 99.

et Tegn af vedføjede Form, \square , som nu gennem lange Tider udelukkende bliver benyttet. — Indskrifterne ere ene affattede i det latinske Sprog, og fra Aarhundredets Begyndelse foreligger der Exempler paa, at den ældre, versificerede Form i større eller ringere Omfang har fundet Anvendelse. Paa Stenen over den tidligere omtalte Famulus Jonas fra Sorø læstes saaledes: *Abbati gratus famulus iacet hic tumulatus | Ionas ablati nobis, sanctis sociatus. | Ierusalem repetit bis, ter Romamque revisit, | Et semel ad sanctum transiit hic Iacobum.* Indskriften paa Gravstenen i samme Kirke over den roskildeke Biskop Jens Krag lyder: *Pie memorie dominus Iohannes Krak quondam episcopus Roskildensis. Huc quoque translatus huius est gradibus tumulatus. Obiit anno domini mccc nonas augusti.* Ogsaa Inskriptionen paa Aarby Stenen viser tildels metrisk Bygning. I Almindelighed indeholde Gravskrifterne dog kun en kort, i Prosa meddelt Angivelse af den Afdødes Navn, Stilling i Samfundet, Dødsaar og Dødsdato, der indtil henimod Aarhundredets Midte som Regel er formet: *Hic iacet NN , qui obiit*, medens den senere nok saa hyppigt lyder: *Anno Domini obiit NN*, og i begge Tilfælde ikke sjældent slutte med Ordene: *Orate pro eo* eller: *cuius anima in pace requiescat**). —

De Krav af forskjellig Art, der siden det 14de Aarhundredes sidste Decennier havde gjort sig gjældende i Gravstenenes Udstyrelse, gjenfinde vi for Hovedtrækkenes Vedkommende i største Delen af Monumenterne fra det paafølgende Hundredaar. I de fleste Tilfælde fik de en anselig Størrelse og gjordes med forholdsvis faa Undtagelser af rektangulær Form. Saafremt Midtfladen blev forsynet med Billedarbejde, hvad der meget hyppigt skete, kom dette til at bestaa enten af Gjengivelser af de Afdøde, udhugne i fuld Figur og jævnlgt omgivne af en arkitektonisk Ramme, eller ogsaa af Fremstillinger, der havde direkte Hentydning til deres Stand. Gravskriften anbragtes saa godt som altid langs Stenens fire Sider og Hjørnerne bleve i Reglen markerede paa en iøjnefaldende Maade. Men disse kjendte Hovedtræk gjorde man Tid efter anden til Gjenstand for en ny Behandling, hidtil ukjendte Sammenstillinger og Enkeltheder træde os imøde, og der stilles paa forskellige Omraader i voxende Grad Fordringer til Udførlighed i de personalhistoriske Data og til Rigdom i Udstyrelsen. Hen imod Aarhundredets sidste Fjerdedel se vi, at der bag ved Hovedet af den paa Gravstenen afbildede Figur undertiden kan findes udmejslet en Pude, ved hvilken man altsaa paa en langt fyldigere Maade end tidligere (jvfr. Tavle XX, 99) har betegnet, at Figuren er tænkt som liggende. Hertil indskrænker imidlertid ogsaa i det væsentlige Antydningen af det hvilende sig, thi ikke blot er uden Undtagelse Klædedragtens Foldekast og stundom tillige hele Stillingen behandlet som havde man en staaende Figur for sig, men Uklarheden gaar undertiden endogsaa saa vidt, at Pudens kan træffes paa samme Monument, hvor et Skjold er afbildet som ophængt i en Rem over en Nagle**). Undtagelsesvis kunne vi nævne Exempler paa, at Pudens fattes, og den liggende Stilling er da antydnet ved, at en Kalk eller Bog er henlagt paa den Afdødes Bryst. Forbilledet til denne Fremstillingsmaade, der lader sig paavise allerede i det 14de Aarhundrede, men som først synes at have fundet almindeligere Anvendelse i Løbet af det 15de Aarhundredes sidste Decennier, er ene at søge i Sarkofagen, hvis Dækplade med den liggende Statue saa meget mere indbød til Efterligning som den nævnte Monumentform i Principet jo ganske svarer til den i Jorden murede Grav med tilhørende overliggende Sten. De arkitektoniske Indfatninger blive efterhaanden rigere, og allerede fra Begyndelsen af den omhandlede Periode se vi, at den hidtil anvendte geometriske Behandling af Formerne

*) Med Hensyn til Indskrifterne paa vore daterede Gravstene fra Tiden indtil Aar 1400 henviser vi til Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1887, S. 106 o. flg.

***) Tavle XXX, 119.

undtagelsesvis begynder at vige Pladsen for famlende Forsøg paa perspektivisk Fremstilling, der først fra Tiden efter 1500 kommer mere almindelig i Brug. Til Prydelse for Gravstenens Hjørner valgte man gennem hele dette Tidsafsnit i det langt overvejende Antal Tilfælde de fire Evangelisters Symboler, der indhuggedes indenfor Rammer af højst forskjellig Form. I Almindelighed valgte man Cirklen, men allerede fra Aarhundredets Begyndelse se vi dog, at ogsaa paa dette tilsyneladende saa underordnede Omraade gjør en veksle Smagsretning sig gjældende. Samtidig med Cirklen træffe vi saaledes en Tid lang Ottekanten, som en sjælden Gang kan dukke frem endnu henimod Aarhundredets Slutning, i Perioden 1480—1500 vælges atter og atter en, gennem en længere Aarrække kjendt Ramme, der er dannet af en Kvadrat, fra hvis fire Sider der skyder sig en Halvcirkel ud, og omtrent ved samme Tid møde vi nu og da Indfatninger, bestaaende af Fletværk af Grene (Tjørn) eller sammenslyngede Baand, som naa den fyldigste Udvikling ved Aar 1525 og først ganske forsvinde fra Monumenterne langt hen i Renaissancetiden. Foruden de nævnte Rammeformer kjende vi flere andre, der vidne om Lyst og Ævne til at skabe noget Nyt, men ingen af dem opnaaede at vinde en mere almindelig Udbredelse. Hvor Evangelistmærkerne ikke bleve benyttede valgte man gjerne ligesom tidligere smaa Blade eller Rosetter, og hen i Aarhundredets sidste Fjerdedel se vi, at adelige Vaabenskjolde begynde at optræde som dekorative Former i Gravstenenes Hjørner, en Plads, de navnlig i Løbet af det 16de Aarhundredes første Halvdel ikke sjældent kom til at indtage. Ikke blot til Rammen omkring Evangelisternes Symboler fandt Baandmotivet Anvendelse, ogsaa Stenens Hovedflade og Partierne udenfor Hjørneprydelserne bleve stundom smykkede dermed. Paa disse Steder var Baandenes oprindelige Bestemmelse jo sikkert den samme som senere hen, at tjene til Plads for Inskriptioner, i Særdeleshed Navne og Sprog, men vore ældste Exempler, der skrive sig fra Aarene 1470—80, synes dog aldrig at have indeholdt saadanne. Kort efter Aar 1500 vinder det omhandlede Motiv end yderligere Terræn, idet selve Hovedindskriftens fire Linjer af og til behandles som Baand med spiralvundne Ender. Medens man tidligere betragtede den pynteligt udhugne Randindskrift som en fyldestgjørende Udsmykning langs Gravstenens Sider, saa finde vi i Aarhundredets anden Halvdel og navnlig i dets Slutning, at den jævnlige begrænses af en rigt udarbejdet enkelt eller dobbelt Bort, der i Almindelighed er sammensat af stiliseret Bladværk eller Vinranker, men undtagelsesvis ogsaa kan indeholde en Række af smaa, efter hverandre løbende Dyr. Hvad angaar den tekniske Udførelse, da finde vi vel i langt højere Grad end forhen det flade Grundrelief anvendt, men endnu i Slutningen af det 15de Aarhundrede kunne vi dog paavise Gjengivelser af de Afdøde, som ere udførte med Konturlinjer, og det selv, hvor det gjaldt Monumentet over en biskoppelig Grav. Paa kistedannede Gravminder eller blot Stene, som ifølge deres Form med Sikkerhed kunne siges at have været bestemte til at ligge i det Frie, véd Forfatteren ikke at nævne noget Exempel.

Antallet af Monumenter fra Perioden 1400 til ca. 1500, hvortil vi indenfor Landets nuværende Grænser have Kjendskab, beløber sig til noget over hundrede Stykker*). Af disse ere henved et halvt Hundrede lagt over Mænd, som — bortset fra deres Byrd — have beklædt gejstlige Stillinger, et lidt større Antal skriver sig fra Adeliges Grave og Resten, der kun tør sættes til omtrent en halv Snese, har været knyttet til Patricierfamilier i Købstæderne og menige Borgere. Medens vi fra det 14de Aarhundrede ikke vare i Stand til at nævne flere end sex Monumenter, som havde dækket over Ærkebiskoppers og Biskoppers Hvilesteder, saa kjende vi fra det omhandlede Tidsafsnit ikke færre end tretten. Domkirken i Lund indeslutter saaledes Gravstene over følgende Ærkebiskopper: Jakob Gertsen (Ulfstand),

*) Gravstene, fra hvilke blot Indskriften foreligger, ere ikke medtagne i dette Tal.

† 1410, Johan Laxmand, † 1443, Thue Nielsen af Slægten Juel (med Liljen), † 1472, og Jens Brostrup, † 1497*). Biskopperne i Roskilde Stift ere repræsenterede ved Gravstene over: Peder Jensen (Lodehat), † 1416, Oluf Mortensen (Baden), † 1485, og Niels Skave, † 1500**), og i Afbildning foreligger desuden Stenen, som blev bekostet til Peder Jensens Brodersøn, Jens Andersen (Lodehat), † 1431. I Aarhus Domkirke forefindes Monumenter over Jens Iversen (Lange), † 1482***), og Ejler Madsen (Bølle), † 1501****), i Stiftskirken i Børglum over Jep Friis, † 1486†), og Niels Styggesen (Rosenkrantz), † 1533 (Stenen hugget før Udgangen af det 15de Aarhundrede), og i Viborg Domkirke er Gravmælet, som lagdes over Niels Glob, † 1498, endnu bevaret††). Naar undtages Monumenterne over Johan Laxmand og Niels Skave, i hvilke foruden Indskrifterne kun Adelsskjoldet og de biskoppelige Insignier ere udmejslede, saa se vi paa samtlige de øvrige Stene Kirkefyrsterne fremstillede i fuldt Ornat. I de fleste Tilfælde ere de afbildede med den højre Haand opløftet til Velsignelse og omfattende Krumstaven med den venstre, men vi træffe dem ogsaa med korslagte Hænder og Staven hvilende i Armen. Paa Gravmindet over Jens Brostrup se vi tvende Stave: den ærkebiskoppelige Korsstav og den alménkirkelige Hyrdestav. Kun paa Stenene over Niels Glob, Niels Styggesen og Ejler Madsen hviler Figurens Hoved paa en Pude.

Af Monumenterne over Landets Gejstlige i de forskjellige Virksomheder modtage vi et meget fyldigt Indtryk. Efter Biskopperne i Rang stode Abbederne. Vor ældste hidtil kjendte Sten over en Abbed, næst efter den vi ovenfor have nævnt ved Omtalen af de romanske Gravminder (S. 15), er bekostet til Forstanderen for Skovkloster ved Næstved, Mattheus, der døde 1419. Foroven paa den stærkt trapezformede Sten se vi en i en Art Grundrelief udført Gjengivelse af den Afdødes Hoved, og som det synes at fremgaa af en af Søren Abildgaard i 1756 udført Tegning har den øvrige Del af Figuren været givet med indhugne Linjer, hvoraf dog nu kun Betegnelsen for en Udskjæring i Kjortelens Halsparti staar tilbage. En ganske særlig Interesse frembyder Monumentet derved, at Randindskriftens Minuskler ere fordybede og udfyldte med en zinoberrød Masse, det eneste Exempel Forfatteren véd at nævne paa en Teknik af denne Art. Faa Aar senere træffe vi i en nu forlængst tilintetgjort Sten, som lagdes over Abbeden ved Klostret i Ringsted, Petrus, † 1425, et Gravminde, der, efter en af Søren Abildgaard tagen Afbildning at dømme, frister til den Formodning, om vi her ikke have en Ligsten fra den ældre Middelalder for os, som, tillæmpet efter det 15de Aarhundredes Krav, paany er taget i Brug, idet nemlig Hovedfladen dækkes af et stort, med en Cirkelring omgivet Kors, hvis Arme skjære tværs over Randindskriften†††). Foruden den allerede nævnte Sten fra Skovkloster findes endnu én, som Abbeden Jacobus Germundi formentlig i Tiden omkring 1450 har ladet hugge til sit Hvilested. Dens Hjørner ere smykkede med smaa Blade, medens hele Midtfladen staar tom. I Sorø Kirke have vi Monumenterne over Nicolaus Clementii, † 1444, Andreas Laale,

*) Tavle XXIX, 118.

**) Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, S. 3, Tavle 5, S. 6, Tavle 10 og S. 8, Tavle 13. Under Peder Jensens Sten var tillige hans Broder Andreas og Søster Cecilia begravne.

***) Tavle XXVI, 115.

****) Tavle XXXIV, 127.

†) Man har hidtil været i Tvivl om Biskop Jep Friis'es Dødsaar, men paa hans Gravsten kan det kun læses som 1486. Biskoppen har selv ladet Stenen hugge med aaben Plads til Dødsaaet, og da dette senere hen blev tilføjat fik man efter den sidste Ener lidt Plads tilovers, der paa forskjellig Maade har voldet Vanskeligheder ved Tydningen.

††) Tavle XXX, 119.

†††) Paa Tegningen findes efterstaaende Notits: „Denne Steen, som laa oppe i Choret bag det gamle catolske Altere i Ringsted Kirke, blev aftegnet ved mig, Søren Abildgaard, A^o 1756 den 7de Septbr., da just paa samme Tiid Steenhuggeren var i fær med at hugge Skriften af og danne den om til en nye Ligsteen. Thi den var bleven solgt af Præsten Guldberg til en der i Byen, som nu lod den indrette til en Grav-Steen over en hans afdøde“.

† 1464, og Hemmingus Jacobi, † 1467*), og i Holmekloster (Brahetrolleborg) en over en Abbed Tuve lagt Sten, der maa tilhøre Aarene 1460—70. Paa disse fire Gravminder ere de Afdøde gjengivne i fuld Figur med Krumstaven i den højre Haand og en Bog i den venstre. Abbederne Nicolaus og Andreas have bart Hoved, der tydeligt viser Tonsuren, medens Hemming og Tuve — altsaa de yngste — bære en toppet Hue. Ved den tekniske Udførelsesmaade henlede vi her Opmærksomheden paa, at Figuren af Andreas Laale er givet med indhugne Linjer, medens den paa Hemmingus Jacobi's kun tre Aar yngre Gravminder er forarbejdet i Grundrelief.

De Afbildninger, vi kjende af Gejstlige, der have beklædt en ringere Værdighed end en Abbeds, ere saa godt som alle behandlede paa én og den samme Maade: Den Afdøde omfatter med den venstre Haand Kalken, paa hvilken undertiden Patellaen med Hostien tænkes henlagt, og over denne er den højre Haand velsignende udstrakt, en Fremstilling altsaa af samme Art som den, vi fandt paa Stenen over Præsten Henricus Greser, † 1370, fra Østerlars Kirke paa Bornholm. Exempelvis nævne vi Gjengivelserne af Nicolaus Finkuisck, *rector ecclesie*, † 1411 (Taars [o: Thorsnæs], Laaland**), Jacobus Magni, *præpositus*, † 1453 (Vor Frue, Odense), Ulpho Petri af Slægten Mule, *prior*, † 1456 (Dalum Kloster ved Odense***), Ericus Johannis, *plebanus*, † 1465 (Skovby, Odense Amt), Johannes, *presbiter*, † 1480 (Karup, Viborg Amt), og Johannes Johannis, *presbiter in Jælingh*, ca. 1480 (Mariager)****). Blandt disse Figurer, af hvilke de to sidstnævnte have Pude under Hovedet, henlede vi navnlig Opmærksomheden paa den af Jacobus Magni, idet nemlig Kalken her med Bestemthed viser sig at have været dækket med en tynd, til Stenen fastnitted Metalplade†). Foruden de nævnte, over Gejstlige lagte Gravstene med Gjengivelser af de Afdøde, ville vi endnu omtale to, der hver paa sin Vis frembyde ejendommelige Forhold, skjøndt disse ikke knytte sig til selve Figurerne. Den ene, der findes i Skovklosters Kirke og har dækket over en Munk ved Navn Johannes Jacobi, † 1409, afgiver, saa vidt vides, det ældste, til vor Tid bevarede Exempel paa, at man ved Udformningen af den arkitektoniske Ramme delvis har søgt at følge perspektiviske Regler, medens den anden, der var bekostet til Guardianen ved Graabrødreklostret i Randers, Provinsialminister for Franciskanerordenen her i Landet, Ove Jensen (Kaas), † 1477, første Gang viser os Skjoldemærker — i det foreliggende Tilfælde Mur-Kaasernes og Udsennernes, den Afdødes fædrene og mødrene Vaaben — anvendte til Hjørneprydelser, der, for at udfylde de fire Hjørner, begge forekomme to Gange.

Hvor de pekuniære Vilkaar eller Hensyn af anden Art ikke tillode, at vedkommende Gejstlige blev afbildet i fuld Figur, indskrænkede man sig ofte til at udhugge Kalken og Hostien med den til Velsignelse udstrakte Haand over — i det væsentlige altsaa samme Fremstilling som den, vi fandt paa Bregninge Stenen fra 1375 — eller Kalken alene. Exempler paa det førstnævnte, der alle skrive sig fra Aarhundredets sidste Decennier, have vi i Gravstene over Jacobus Johannis, *perpetuus vicarius*, † 1480 (Roskilde Domkirke)††), Andreas Nicolai, *presbiter*, ca. 1480 (Dueholm Kloster, Mors), Petrus Johannis, *Kannik*, † 1488 (Roskilde Domkirke)†††), Petrus Petri, *plebanus*, 1489 (St. Katharine Kirke, Hjørring), og Jacobus Bruun, *curatus*, † 1490

*) Tavle XXII, 107. XXIV, 110, 111. — Et lille Brudstykke — det øverste højre Hjørne — opbevares desuden af Stenen, som har dækket over Abbed Petrus Laale, † 1459. Gravmonumenterne i Sorø Kirke, S. 3, Fig. 1.

**) Tavle XXII, 105. Figurens hvilende Stilling er her antydnet ved den lille liggende Løve. Jvfr. Tavle XX, 99.

***) Tavle XXII, 106.

****) Stenen, der nu kun er bevaret i et lille Brudstykke, som henligger paa Kirkegaarden, er aftegnet af Søren Abildgaard i 1768.

†) Selve Figuren saavel som største Delen af Indskriften ere nu udslidte. Af denne sidste kan kun læses: . . . cd . liii . in . die . elizabet . obiit . ans . iacobus . magni ppoit? . . . Jvfr. Søren Abildgaards Tegning.

††) Gravstene i Roskilde Kjøbstad, S. 6 og Tavle 9.

†††) Sæmstedes, S. 7 og Tavle 11.

(Vordingborg Kirke*), medens Kalken enten udhugget i et Skjold eller uden Indfatning eksempelvis findes paa Monumenterne over Stephanus, *sacerdos*, † 1450 (Flade Kirke, Mors**), Paulus Michaelis, *præpositus*, † 1490 (Tvilum Kloster, Aarhus Amt), og Johannes Alexandri, *curatus ecclesie Gvndhersløf, necnon quondam vicarius Roskyldensis*, † 1503 (Skovkloster***). Det højst uanselige, af Kamp hugne Gravminde fra Flade afgiver et slaaende Vidnesbyrd om, hvor lidet man paa mere isoleret liggende Steder i Landet har fulgt med den almindelige monumentale Udvikling. Stenen over Jacobus Bruun har en rig Dobbeltbort af Bladværk langs Indskrifts-linjerne, og disse ere paa Johannes Alexandri's Gravminde behandlede som Baand med spiralsnoede Ender. Var den Gejstlige af adelig Byrd udmejslede man i Reglen hans Vaabenskjold paa Stenen, og medtoges undertiden tillige Kalken, da blev der kun indrømmet den en meget beskedne Plads. Paa Monumentet, der anskaffedes til Kanniken Peder Brok, † 1486 (Barløse, Odense Amt), indtager saaledes hans Adelskjold hele den øvre Del, medens Kalken er henvist til Fodenden, og paa Stenen, som dækkede over Dekan ved Roskilde Domkapitel, *Dr. decretorum Johannes Jensen (Qvitzov)*, † 1499, finde vi Kalken anbragt paa en højst diskret Maade mellem Hjælmens Vesselhorn****). Forinden vi forlade Monumenterne over Gejstlige ville vi endnu nævne en Sten, under hvilken *scolaris* i Skovkloster, Lambertus Jacobi, † 1408, har hvilet, idet den paa Midtfladen har et Skjold, hvori den ældgamle symbolske Betegnelse for Kristus, en Fisk, er indhugget, samt tvende over Dobbeltgrave lagte Mindestene. Af disse har den ene oprindeligt hørt hjemme i Sortebrødre Klosterkirke i Næstved og dækket over Priorerne Gasmund og Nicolaus Olavi, der døde 1435†), medens den anden, der findes i Roskilde Domkirke og formentlig maa henføres til omtrent samme Tid, er bekostet til Brødrene, Kanniken Nicolaus og Ridderen Magnus Lagonis, hvis Vaabenskjold med tvende Skraabjælker er afbildet to Gange††).

Gravstenene over Adelige blev det 15de Aarhundrede igjennem i Reglen smykkede med tvende Vaabenskjolde — det fædrene og mødrene eller Mandens og Hustruens —, der som oftest indhuggedes i anselig Størrelse og omgivne af stileret Bladværk paa Monumentets Midtflade. Den gamle Skik kun at anbringe Mandens fædrene Vaaben havde imidlertid slaaet saa dybe Rødder, at den i ikke faa Tilfælde lader sig følge lige til Periodens Slutning. Paa Stenen over Niels Strangesen, Ridder, † 1424, og hans Hustru Ingeborg Folradsdatter Dosenrode, † 1440 (Vestervig Kirke i Thy), se vi saaledes kun Strange-sennernes Skjoldemærke†††), og paa tilsvarende Maade ere Gravminderne udstyrede, der anskaffedes til Hans Pøisike til Bierit, † 1478 (Maribo Kirke), Niels Friis, Væbner, † 1486 (Graabrødrekirke i Odense)††††), Hans Navel til Vesterby, † 1489 (Sorø Kirke)§), og Niels Bryske, Væbner (St. Knuds Kirke i Odense), med samt deres Hustruer. I Stenen over Anders Eriksen (Ulfeld) til Kogsbølle (Holkenhavn), Væbner, † 1453, indhuggede man Ulfeld-Vaabnet, og Monumentet, som kom til at dække over hans Hustru, Fru Mette Pallesdatter (Sverin), † 1480, fik ene hendes fædrene Slægtsmærke (Kværndrup Kirke, Svendborg Amt). Som alt bemærket var imidlertid Reglen den, at saavel Mandens som Hustruens (eller

*) Stenen forefindes nu kun i Brudstykker, der ligge som Trappesten mellem Vaabenshuset og Kirkens Skib.

***) Tavle XXIII, 108.

****) Tavle XXXI, 121.

*****) Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, S. 7 og Tavle 12.

†) Stenen, som vi nu forgjæves søge, fandtes i 1757 i Gunderslev Kirke (Sorø A.), hvortil den var kommen for at tjene til Gravminde over Præsten Knud Jørgensen, † 1599.

††) Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, S. 4.

†††) Det er denne Gravsten, der i de senere Aar gjentagne Gange i Dagspressen er bleven omtalt som værende Niels Ebbesens. Jvfr. A. Thiset: Hist. Tidsskrift 5. R., 5. B., S. 443.

††††) Kirken blev nedbrudt i indeværende Aarhundredes første Fjerdedel.

§) Gravmonumenterne i Sorø Kirke, S. 5 og Tavle 10.

Faderens og Moderens) Vaaben bleve indhugne paa Stenen. Hvad angaar Skjoldenes indbyrdes Stilling, da se vi, at de enten ere anbragte over hinanden eller ved Siden af hinanden, hvilket sidste er det almindelige. Den førstnævnte Anordning, der sikkert ene valgte for bedre at udfylde Fladen indenfor Indskriftsrammen, træffe vi f. Ex. paa Stenene over Axel Giøe til Krenkerup, Ridder, † 1411, og Hustru Karen Madsdatter (Ketelberg) (Fuglse Kirke, Laaland), Ode og Edel, † 1470, Døtre af Palle Marsk (Munk) og hans Hustru, der var af Slægten Frille (Haastrup Kirke, Svendborg Amt), Klavs Daa til Ravnstrup, Ridder, og Hustru Dorthe Herlufsdatter af Slægten Sneken, 1486 (Herlufmagle Kirke, Præstø Amt*), Axel Brahe, Ridder, † 1487, og Hustru Maren Tygesdatter Lunge (Ystad) samt Palle Juel til Ulstrup, Befalingsmand paa Bøvling, og Hustru Ellen Mogensdatter af Slægten Spend, ca. 1500 (Gudum Klosterkirke, Ringkjøbing Amt). Blandt disse Gravminder fremhæve vi særlig det over Axel Giøe og Fru Karen, idet Hjælmene her ikke ere satte i Forbindelse med Skjoldene men udhugne for sig, saaledes at den, der hører til hendes Vaaben staar under dette.

Hvor de tvende Skjolde fik Plads ved Siden af hinanden, anbragte man dem gjerne paa Stenens øvre Halvdel eller midtvejs, men navnlig i Aarhundredets sidste Decennier se vi ogsaa, at de undertiden sattes forneden umiddelbart over den derværende Indskriftslinje. Blandt de dels bevarede, dels kun fra Tegninger kjendte Monumenter, vi kunne anføre som Exempler, ville vi nævne dem, som bleve bekostede til: Torben Jensen (Sparre) til Ørslev og Fru Karen af Slægten Krag, 1438 (Sorø Kirke**), Mogens Giøe til Krenkerup, Ridder og Rigens Raad, og Fru Ide Eskilsdatter (Falk), ca. 1450 (Maribo Kirke), Steen Basse til Tybjerg, Ridder, † 1448, og Fru Helene Johansdatter (Björn), † 1451 (Antvorskov Kirke), Torben Bille til Søholm, Ridder, † 1468, og Fru Sidsel Ovesdatter af Slægten Lunge (Antvorskov Kirke), Peder Friis til Irup, † 1483, og Fru Kirstine Nielsdatter (Banner), † 1483 (Vestervig Kirke***), Verner Parsberg, Ridder, † 1484, og Fru Anne Tønnesdatter Rønno, † 1474 (Holbæk Kirke), Niels Eriksen (Gyldenstjerne) til Timgaard, Rigens Raad og Hofmester, † 1484, og Fru Mette Jensdatter (Banner), † 1484 (Tim Kirke, Ringkjøbing Amt), Klavs Rønno, Ridder og Rigens Marsk, † 1486, og Fru Kirstine Henriksdatter af Slægten Gyldenstjerne (St. Hans Kirke i Odense****), Korfits Rønno til Faarevejle, Ridder, † 1490, og Fru Birgitte Jakobsdatter Flemming (Præstø Kirke), samt Herlog Skave, Væbner, til Eskilstrup, og Fru Øllegaard Henningsdatter (Walkendorf), ca. 1500 (Ringsted Kirke). En særlig fremragende Plads blandt disse Monumenter indtager den over Klavs Rønno og hans Hustru lagte Sten, der uden Sammenligning er den anseligste og rigest udstyrede vort Land ejer af den her omhandlede Art, ligesom ogsaa Gravmindet, der anskaffedes til Peder Friis og Kirstine Nielsdatter ved de forneden anbragte Skjolde og det fyldige fra dem udgaaende baandagtige Bladværk i høj Grad fortjener vor Opmærksomhed. I denne Forbindelse ville vi yderligere nævne et af de i St. Hans Kirke i Odense bevarede Monumenter, paa hvilket de to Vaabenskjolde, Indskriftslinjerne og Evangelistmærkerne have været udførte i Metalplader, der dog forlængst ere tilintetgjorte, saa at Stenen, hvis Alder synes at maatte henføres til det 15de Aarhundredes anden Halvdel, i dens nuværende Tilstand ikke yder nogensomhelst Oplysning om, over hvem den er lagt†).

*) Tavle XXXI, 122.

**) Tavle XXII, 104.

***) Tavle XXVII, 116.

****) Tavle XXVIII, 117.

†) Vi skulle dog ikke undlade at oplyse om, at en lokal Tradition vil, at Stenen har dækket over Rigsraad Knud Henriksen (Gyldenstjerne) til Ivernæs (Wedellsborg) og Enggaard (Gyldensten), † 1467, og hans Hustru Fru Hildeborg Ottesdatter (Skinkel), der siges at være begravne i St. Hans Kirke. Indskriftens Slutning, som man ikke har faaet Plads til paa Malpladen til venstre og derfor indhugget i selve Stenen, lyder
xxiiii . die Agathe.

Undtagelsesvis træffe vi Gravstene, paa hvilke der er udhugget tre Vaaben. I Ringsted Kirke have vi saaledes et i flere Henseender mærkeligt Monument, hvorunder Jens Skave, Ridder, hans Hustru Kirstine, og deres Søn Niels, † 1452, have hvilet*). Forneden paa Stenen, hvis Alder maa sættes til Aarene op imod 1500, ses tre Vaaben: Skavernes i Midten, til venstre for dette Familien Snekens — Fru Kirstines fædrene Slægtsmærke — og til højre Bjørn-Vaabnet, der formentlig maa have tilhørt Hr. Jens Skaves Hustru af et tidligere Ægteskab. Det er her ikke uden Interesse at lægge Mærke til, at Skave-Vaabnet — altsaa Mandens Vaaben — er gjort betydeligt større end de to ved Siderne. Et andet Exempel afgiver en Gravsten fra Vitskøfle Kirke i Skaane. Af de tre sidestillede Vaaben er det til venstre de Brahers, det til højre Slægten Skankes, medens det i Midten, som i Skjoldet har tre Bølger og paa Hjælmen et Spejl mellem to Vesselhorn, er ført af en Familie, hvis Navn nu ikke kjendes. Stenen er bekostet til Minde om Niels Brahe til Vedaas, Ridder, der var død 1487, og Hustru Magdalene Skanke, og i Midtvaabnet maa vi vel altsaa se en Hustrus af et tidligere Ægteskab end det, hvori han levede med Fru Magdalene. — En Særstilling med Hensyn til Vaabnenes Antal indtager en af de over Adelige lagte Gravstene i Lunds Domkirke. Paa Monumentet, der knytter sig til Mænd af Slægten Krognos og deres Hustruer, findes nemlig sex Vaaben ordnede to og to langs Midtfladen. De øverste tilhøre Peder Stigsen (Krognos) til Kraptorp, Ridder, og Fru Regisse Kristoffersdatter (Løvenbalk), det følgende Par Sønnen Stig Pedersen, Ridder, og Fru Eva Olufsdatter (Godov), og de nederste deres Søn igjen, Oluf Stigsen, † ca. 1425, og hans Hustru af andet Ægteskab, Fru Ellen Axelsdatter (Thott). Paa hvilken Tid Monumentet er forarbejdet, vide vi ikke, men Sandsynligheden taler for, at det næppe er saa gammelt som Oluf Stigsens Dage**. — Endnu ville vi omtale tvende, kun med ét Vaabenskjold forsynede Gravminder, der hver paa sin Vis frembyde ret ejendommelige Forhold. Det ældste af disse, der er lagt over Adelsmanden Anders Eysen (Lyngby Kirke, Randers Amt) og formentlig skriver sig fra Aarhundredets første Halvdel, udmærker sig derved, at det foroven anbragte Vaaben er omfattet af et cirkeldannet Baand, hvori Gravskriften er hugget, medens det yngste, som i Tiden ved Aar 1500 blev bekostet til Fru Anne Nielsdatter Kabel, Tyge Lunges Hustru (St. Hans Kirke i Odense) viser os hendes fædrene Vaaben baaret af en kvindelig, bevinget Figur, en Fremstilling, som vi gjenfinde i det af hende benyttede Sigil***). Vaabenskjolde, der ere udmejslede i Stenens fire Hjørner eller afbildede som ophængte i en Rem, have vi allerede tidligere anført Exempler paa (S. 31 og 28). Hen imod Aarhundredets Slutning følte man undertiden Trang til en yderligere Udsmykning af Midtfladen end den, som tilvejebragtes ved Hjælp af Skjoldene og disses Tilbehør, og man tyede da gjerne til en Baandslyngning saaledes som vi se det paa Stenene over Verner Parsberg, † 1484 (Holbæk Kirke), og Korfits Rønno, † 1490 (Præstø Kirke).

I Forhold til de over Adelige lagte Gravstene, hvis Hovedflade ene bærer vedkommende Slægters Vaabenskjolde og de til disse knyttede Former af heraldisk og ornamental Natur, er det kun et ringe Antal, paa hvilke vi finde Portrætfigurer af de Afdøde udmejslede, men til Gjengæld frembyde da ogsaa disse Monumenter langt større Interesse paa mangehaande Omraader. Vi kjende indenfor Landets nuværende Grænser ialt fjorten saadanne fra Perioden 1400 til ca. 1500, af hvilke de syv have Billeder af Mand og Hustru, fem af Mænd og to af Kvinder. Skjøndt der findes betydelige Afvigelser i Behandlingen og Udstyrelsen af de mandlige Figurer, saa have de dog med en ganske enkelt Undtagelse det tilfælles, at de ere afbildede som vaabenklædte. Hvor Hovedet ikke dækkes af Hjælmen,

*) Tavle XXXII, 124.

**) De personalhistoriske Oplysninger vedrørende Monumenterne over Niels Brahe og Slægten Krognos skylder Forf. Hr. Arkivassistent A. Thiset.

***) Tavle XXXIII, 125.

hvad der kun er Tilfældet paa tre af Stenene, se vi, at Haaret — ligesom i det foregaaende Aarhundrede — er holdt langt og skilt i Panden. I Almindelighed bølgder det frit ned til Siderne, men som det synes har man ogsaa en enkelt Gang flettet det. Skjægget er afraget. Ved Rustningerne fra Aarhundredets to sidste Decennier ville vi særlig fremhæve den muslingskalformede Brystplade og de runde eller stjernedannede Plader, som dække for Armhulerne. Stillingen er hyppigst tænkt som hvilende, hvad der fremgaar af den under Hovedet anbragte Pude. Det ældste af disse Gravminder, som vi nu kun have Kjendskab til fra en af Søren Abildgaard i 1765 udført Tegning, var bekostet til Lasse Jensen (Blaa) til Orebygaard, † 1408, og fandtes i Sackjøbing Kirke. Han var afbildet som staaende, iført fuld Pladerustning, med den højre Haand støttet til Sværdet og den venstre hvilende paa Skjoldet, hvis heraldiske Inddeling allerede paa Abildgaards Tid tildels var udslidt. Næst i Alder staar et Monument i Sæby Kirke (Holbæk Amt) over den unge Laurids Jørgensen (Oxe), † 1460. Han er afbildet iført en kort Bluse med Bælte om Livet og lange, tætsluttende Hoser, som ende i spidse Sko. I den højre Haand holder han de Oxers Vaaben, paa hvilket han peger hen med den venstre*). De tilbagestaaende tre Stene med en enkelt mandlig Figur, der i stilistisk Henseende vise ikke ringe Overensstemmelse, ere lagte over Niels Pedersen (Gyldenstjerne), Ridder, til Aagaard og Bregentved, der maa antages at være død kort efter 1456 (Ringsted Kirke), Erik Andersen (Banner) til Kokkedal, † 1483 (Thorslev Kirke, Hjørring Amt), og Jørgen Navel, † 1506 (Jordløse Kirke, Holbæk Amt). Paa det førstnævnte af disse Gravminder, der ikke er forsynet med Aarstal, men af stilistiske Grunde synes at maatte henføres til Tiden før Udgangen af det 15de Aarhundrede, omfatter Figuren med den højre Haand Sværdet, hvis Klinge støtter op imod Overarmen, og bærer i den venstre Gyldenstjerne-Vaabnet i en lang Rem**). Jørgen Navels Sten, der afgiver vort smukkeste Exempel paa baanddannede Rammer omkring Evangelistsymbolerne (Fig. 5), har forneden hans fædrene og mødrene Skjold — de Navelers og Griisers —, medens man paa Erik Andersens kun har udhugget Banner-Vaabnet, der er anbragt ved hans højre Arm. — Af de to Gravstene, som bære Billedet af en Kvinde, er den ene forarbejdet til Fru Mette Nielsdatter (Rosenkrantz), † 1436, Enke efter Hr. Laurids Muus til Stenalt, den anden til Fru Helvig Hartvigsdatter (Smalsti), † 1498, der var gift med Anders Ebbesen (Ulfeld) til Dalum. Paa Stenen over Fru Mette, som jordfæstedes i Ørsted Kirke (Randers Amt), se vi hende afbildet iført Enkedragt og med til Bøn sammenlagte Hænder, og ved Siden af hendes Hoved gav man de Rosenkrantzers Vaaben Plads. Fru Helvig, hvis Grav fandtes i den forlængst tilintetgjorte Graabrødrekirke i Odense, var gjengivet i hvilende Stilling med Pude under Hovedet og i den venstre Haand holdt hun en Rosenkrands. Ved hendes Fødder saas de Ulfelders og Smalstiers Vaaben, Stenens Hjørner vare smykkede med Evangelistmærkerne, omgivne af som Fletværk tildannede Rammer, og en pyntelig Bort, der løb udenom Indskriftslinjerne, var sammensat dels af Vinranker, dels af smaa, firfodede Dyr, der paa den mest overgivne Maade sprang efter hverandre. — Vor ældste Gravsten fra det her omhandlede Tidsafsnit, paa hvilken vi have Fremstillinger baade af Mand og Hustru, opbevares i St. Hans Kirke i Odense, hvor den har dækket over Gert Bryske, † 1441, og Fru Elsebeth Hemmingsdatter Kabel***). Figurerne, der ere udførte med indhugne Linjer, have des værre lidt betydeligt i Tidernes Løb, saa at mangen en Enkelthed er gaaet tabt, men ikke desto mindre

Fig. 5.

*) Tavle XXIV, 112.

**) Tavle XXIV, 113. Jvfr. Chr. H. Brasch: Gamle Ejere af Bregentved, S. 24 og 40.

***) Tavle XXIII, 109.

indtager dette Monument en meget fremragende Plads blandt vore Gravminder fra den yngre Middelalder. Gert Bryske er fuldt vaabenklædt og bærer en lang Kappe over Rustningen. Skjortet synes at være af Ringpanser, og efter en af Abildgaard i 1760 tagen Afbildning at dømme har Halskraven været forarbejdet paa samme Maade. Med den højre Haand omfatter han et mægtigt Slagsværd og i den venstre holder han en spinkel, med Fane prydet Lanse. Fru Elsebeth, der bærer Enkens foldrige Klædebon og tilhylende Hovedlin, bøjer sig hen imod sin Husbond og byder ham en Blomst. Under Figurerne ses Bryske- og Kabel-Vaabnet, der dog begge have lidt betydeligt ved Slid.

Da Hr. Otte Nielsen (Rosenkrantz) til Bjørnholm, Rigens Raad og Hofmester, i Aaret 1470 havde mistet sin Hustru, Fru Else Holgersdatter (Krogno), bestod han en pragtfuld Gravsten udført til hendes og hans eget fremtidige Hvilested i et Kapel, som han havde ladet bygge ved Graabrødrenes Klosterkirke i Randers. Paa det anselige Monument, der blev forarbejdet af en fremmed — sikkert tysk — Kunstner ved Navn Johannes Priggel samme Aar som Fru Else døde, lod Hr. Otte udhugge legemsstore Figurer af sig selv, sin Hustru og en Datter, Anne, der var kaldet her fra som Barn*). Hr. Otte er iført en tætsluttende Vaabenkjortel, der efter romerske Forbilleder forneden er udskaaret i lange Flige. Hovedet dækkes af Hjælmen, Halspartiet er skjærmet med en Ringkrave, og om Hofterne slutter et Bælte, sammenholdt af et stort Spænde. Den højre Haand hviler paa Brystet og med den venstre støtter han sig til Slagsværdet. Fru Else bærer en folderig Over- og Underklædning med pyntelig udsyet Bort, Hovedet dækkes af en skaalformet, i Randen udtunget Kappe, og i den venstre Haand holder hun en Bog. Datteren, hvis Haar bølger frit ned til Siderne, holder ligeledes en Bog i de paa Brystet hvilende Hænder. Figurerne, der alle have en med sribet Bolster betrukken Pude under Hovedet, hviler under en Art Baldakin, over hvilken man ser tvende Bygninger, hvorpaa henholdsvis Rosenkrantz- og Krogno-Vaabnet er lagt. Monumentet, hvis meget flade Relieffer i det Hele maa siges at være hugne med ikke ringe Dygtighed, om end en vis Manierethed hist og her røber sig i Enkelthederne (se saaledes Hænderne), frister stærkt til den Formodning, at det i det mindste tildels er udført efter et ældre Forbillede — vi henlede saaledes Opmærksomheden paa Hr. Ottes Ringkrave og Hoftebælte — en Formodning, der vinder betydeligt i Sandsynlighed derved, at Stenen flere Steder viser afflede, i Bly faststøbte Kobbernagler, der formentlig ene kunne tyde hen paa, at den i sin Tid har været dækket med en Malplade. Syv Aar efter Fru Else blev Otte Nielsen kaldet her fra, og hans Dødsaar, 1477, indhuggedes i en særskilt Linje til venstre paa Stenen. I Aaret 1562, da Graabrødre Klostret i Randers var blevet omdannet til Dronningborg Slot, lod Hr. Ottes Sønnesøns-Sønnesøn, Jørgen Ottesen Rosenkrantz til Rosenholm, Kisterne og Monumentet flytte til Hornslet Kirke (Randers Amt), hvor de fik Plads i Korpartiet.

De fem tilbagestaaende, over Mand og Hustru lagte Gravstene, der skrive sig fra Slutningen af det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarhundrede og alle have betydelig indbyrdes Lighed, ere anskaffede til følgende Slægter: Laurids Mogensen (Løvenbalk) til Tjæle og Fru Anne Flemming (Mariager Kirke)**), Jens Madsen (Munk) til Visborg, Ridder, og Fru Anne Iversdatter af Slægten Skjernov (Mariager Kirke), Anders Jakobsen Bjørn til Stenalt, † 1490, og Fru Anne Lauridsdatter Muus (Ørsted Kirke, Randers Amt), Bertel Kaas til Nørgaard, Væbner, og Fru Mette Lavesdatter Saltense (Grinderslev Kirke, Viborg Amt***), samt Evert Eriksen (Thott) og Fru Margrete Eriksdatter af Slægten Bølle (Aarhus Dom-

*) Tavle XXV, 114.

**) Tavle XXXI, 120.

***) Stenen er kun bevaret i Brudstykker.

kirke)*). Paa samtlige disse Monumenter ere Mændene klædt i fuld Pladerustning, og Kvinderne bære — med Undtagelse af Fru Margrete Eriksdatter — Enkedragt. Alle Figurerne har man afbildet som hvilende, om end Pudene i enkelte Tilfælde er udeladt, og ved deres Fødder ses i Almindelighed de tvende fædrene Vaabenskjolde, der paa Stenen over Anders Jakobsen Bjørn og hans Hustru holdes i lange Remme af de Afdøde. Monumentet, som anskaffedes til Laurids Mogensen og Fru Anne, har ved Fodenden hans fædre og mødrene Vaaben — de Løvenbalkers og Udsenners —, medens Fru Annes tilsvarende Vaaben — Flemmingernes og Gyldenstiernernes — i en langt mindre Størrelse end hine ere anbragte over hendes Hoved. Ligeledes fortjener det at bemærkes, at paa Stenen over Bertel Kaas og Fru Mette findes hendes fædrene Vaaben ikke blot udhugget forneden ved Siden af Mandens, men paa en meget diskret Maade tillige foroven sammen med hendes mødrene, Juelernes Vaaben.

Som allerede tidligere omtalt er det et paafaldende ringe Antal Gravstene vi kjende over Mænd, som have beklædt borgerlige Stillinger. Det ældste af disse Monumenter, der forlængst er tilintetgjort men foreligger i en af Søren Abildgaard i 1757 tagen Tegning, fandtes i Storehedinge Kirke, hvor det dækkede over en Mand ved Navn Peder Iversen, † 1404, tilligemed hans Hustru Anne. Han var afbildet som staaende indenfor en arkitektonisk Ramme med til Bøn sammenlagte Hænder, og Dragten bestod i en noget mere end knælæng, løst siddende Kofte, tætsluttende Hoser og lave Kravestøvler. I Herlev Kirke (Kjøbenhavns Amt) findes en Sten over dens Grundlægger, Matthias Johannis, † 1480, og hans tvende Hustruer Gyde og Kristine. Foroven paa Midtfladen ses et i en cirkelrund Indfatning udhugget Bomærke, der ved Siderne har Bogstaverne g og r**). Af Gravstene over Borgemestre i Landets Kjøbstæder kjende vi mindst tre, der ere bekostede til efternævnte Mænd: Hans Mule i Odense, † 1459 (St. Knuds Kirke), Albert Hansen i Kjøge og Hustru Gunde, 1494***), samt Erik Klavsen i Bogense, † 1500, og Hustru Anne****). Navnlig Monumentet over disse sidste, der tilhører det 16de Aarhundredes Begyndelse, fortjener vor Opmærksomhed. Begge de Afdøde ere udhugne i fuld Figur med Pude under Hovedet, han iført en omtrent knælæng Kofte og tætsluttende Hoser, hun ikklædt Enkedragt. Imellem dem ligger et mægtigt Sværd, som Borgemesteren til Tegn paa sin Værdighed havde Ret til at lade bære foran sig. Erik Klavsen var saavel paa fædrene som paa mødrene Side af adelig Slægt†), og øverst paa Stenen se vi da ogsaa tvende Vaaben, af hvilke det til venstre indeholder Overkroppen af en Bjørn, medens det til højre er tværdelt ved en Mur med tre Tinder. Forneden mellem Figurerne er udhugget et større Skjold, hvori et Bomærke. Paa Stenen over Borgemester Hans Mule, der ligeledes var af adelig Byrd, saas et Vaaben, der saavel i Skjoldet som paa Hjælmen havde Forkroppen af en springende Ulv.

*) Tavle XXXIII, 126. — Naar vi til disse Monumenter ikke yderligere have føjet Stenen i Hornslet Kirke over Hr. Otte Nielsens Søn, Erik Ottesen (Rosenkrantz), Rigens Raad og Hofmester, † 1503, og Fru Sofie Henriksdatter (Gyldenstjerne), † 1487 (Abildgaard har læst det nu skjulte Aarstal som 1477), et Gravminde, som i stilistisk Henseende staaer de ovennævnte nær, da hidrører det fra, at vi foruden de Rosenkrantzers og Gyldenstiernes Vaaben tillige finde Friisernes og Høgenes udhugne paa det. Tilstedeværelsen af disse sidste Vaaben lader sig nemlig næppe forklare paa anden Maade, end at Fru Kirsten Jepsdatter Friis, der var gift med Hr. Erik Ottesens Sønnesøn, Holger Holgersen Rosenkrantz til Boller, og hvis Moder var Fru Helvig Høg, har ladet Stenen lægge efter at hendes Mand var falden ved Aalborg i Aaret 1534, og vi komme derved ned i en yngre Tid end den, som er gjort til Gjenstand for Omtale i nærværende Arbejde. Vi skulle her minde om, at Fru Kirstine lod Stenen til Holger Holgersens Grav bekoste, efter at hun var indtraadt i Ægteskab med Gabriel Gyldenstjerne til Restrup.

***) En ved Dr. phil. Burman Becker udført Tegning af Stenen findes i det antikv. topogr. Arkiv.

*****) Stenen, som nu findes i Aal Kirke (Ribe Amt), have vi omtalt S. 6, Anmrk. *).

†) Tavle XXXI, 123.

‡) Jvfr. Vedel Simonsen: Bidrag til den fynske Kongeborg Rugaards Historie, 1. D., 2. Afd. S. 112.

Gjennem hele det 15de Aarhundrede anbragte man som Regel Gravskriften langs Stenens fire Sider. Hvor den valgte Inskription ikke ene formaaede at udfylde alle Linjerne, udhuggede man undertiden og navnlig hen imod Periodens Slutning fantastiske Dyreskikkelser mellem enkelte af Ordene, medens man i de Tilfælde, hvor den havde et saa fyldigt Indhold, at den trods en udstrakt Anvendelse af Forkortelser ikke var i Stand til at faa Plads langs Siderne, tyede til den Udvej enten yderligere at tilføje én à to Tværlinjer eller ogsaa, hvad der dog hørte til Sjældenhederne, at anbringe et cirkelformet Indskriftsbaand foroven paa Stenen. Tværlinjer alene forekomme nu og da, saaledes som vi f. Ex. se det paa Gravminderne over Johannes Syndonis, Kannik, † 1474 (Roskilde Domkirke), Jens Skave, Ridder, med Hustru og Søn (Ringsted Kirke*), Hans Navel, Væbner, † 1489, med Hustru (Sorø Kirke**), og Niels Skave, Biskop, † 1500 (Roskilde Domkirke***). En enkelt, efter Stenens Længdeaxe huggen Indskriftsline, kjende vi fra Monumentet, som dækker over Effrardus Jacobi, Kannik, † ca. 1450 (Roskilde Domkirke), og Stenen, der blev anskaffet til Adelsmanden Anders Eysen (Lyngby Kirke, Randers Amt) viser os, som allerede tidligere omtalt, hele Inskriptionen udmejslet i en cirkeldannet, hans Vaaben omsluttende Ring.

Skjønt Minusklen siden det 14de Aarhundredes sidste Aartier maa siges at have fortrængt den lukkede Majuskel, saa træffe vi dog denne sidste endnu i Begyndelsen af det paafølgende Hundrebaar som eneherkende Bogstavform i Gravskrifter. Ved Søllerød Kirke (Kjøbenhavns Amt) henligger saaledes Brudstykker af en Sten, hvorunder Adelsmanden Johannes Nicolai af „Øberuth“ (=: Øverrød), † 1402, har hvilet, og paa denne er Randindskriften udelukkende hugget med fordybede Majuskler. Samme Bogstav, men udført i Grundrelief, møde vi paa Monumentet, der i Lunds Domkirke lagdes over Ærkebiskoppen Jakob Gertsen (Ulfstand), † 1410. Tid efter anden som man blev mere fortrolig med Tildannelsen af Minusklen antog den langt slankere og rigere Former end dem, hvormed den optraadte ved sin første Fremkomst. Stavene fik kun en lidet større Bredde end Mellemrummene, de Partier af Bogstaverne b, d, l og t, som fortsættes op over selve Indskriftslinjerne, gav man undertiden en karnisformet eller kløftet Afslutning, og paa samme Maade blev den nedad gaende Del af p og q behandlet. Partiet til højre paa t og r voxer, indtil det danner en Snabel, som naar omtrent ned til Fodlinjen, og Tværstaven paa f, t og p er nu og da hugget som om den var stukket igjennem Hovedstaven. Baand-Motivet, der i Aarhundredets anden Halvdel fandt saa jævnlig Anvendelse ved den dekorative Udstyrelse, blev overført ikke blot paa alle Bogstaverne, saa at disse fik Udseende af at være dannede af flade, paa forskellig Maade sammenbøjede Baand, men endogsaa ved Udformningen af Forkortelsestegnene og selve Indskriftslinjerne blev det benyttet. Af Bogstaver, der væsentlig afvige fra de almindelig kjendte, træffe vi kun ganske faa. Allerede i Periodens Begyndelse optræder r ikke sjældent under Formen i, og senere se vi det nu og da givet med Karakteren ʔ. Det trestavede m indeholder ofte Vidnesbyrd om, at den tilsvarende Majuskel delvis har tjent som Forbillede (jvfr. S. 27), og dette er særlig Tilfældet, hvor det i Aarstallene er anvendt til Betegnelse for Tusinde. Hen i Aarhundredets anden Halvdel begynde Bogstavtallene saa smaat at vige Pladsen for de arabiske Ciffre. Vor ældste Gravsten, paa hvilken disse have funden Anvendelse er — saavidt Forfatteren bekjendt — den, som lagdes over den sorøske Abbed Andreas Laale, † 1464****), og saa langsomt vandt de nye Tal Indpas, at vi indtil

*) Tavle XXXII, 124.

***) Gravmonumenterne i Sorø Kirke, S. 5, Tavle 10.

****) Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, S. 8, Tavle 13.

*****) Det ældste med disse Ciffre skrevne Aarstal, vi kjende her hjemme fra Monumenter, er vistnok 1423, som i Indskriften paa Dronning Margretes Sarkofag i Roskilde Domkirke angiver Aaret, i hvilket Kong Erik af Pommern lod den udføre. Karakteren i Inskriptionens Bogstavformer svarer ganske til denne Tid.

Aar 1500 næppe kunne anføre flere end fire à fem Exempler paa Brugen af dem. Blandt Ciffre med ejendommelige, fra de i senere Tider benyttede afvigende Former nævne vi Tegnene for 3, 4 og 7, der henholdsvis fremtræde som f , r og A . Undtagelsesvis foreligge Vidnesbyrd om, at man i samme Aarstal har benyttet saavel Bogstaver som arabiske Ciffre, hvad vi f. Ex. se i Gravskrifterne over Ærkebiskop Jens Brostrup, † 1497, og Præsten fra Skovkloster, Johannes Alexandri, † 1503, hvor Dødsaarene henholdsvis ere hugne $\text{m}^{\circ}\text{d}^{\circ}\text{9}\text{A}$ og $\text{m}^{\circ}\text{d}^{\circ}\text{7}$. Det fortjener yderligere at bemærkes, at man i Aars-tallet undertiden markerede enkelte Dele med selve Ordet for vedkommende Ordenstal.

Omtrent ved Aar 1500 dukker et Bogstav frem, som næppe kan betegnes med andet Navn end den sildig-gotiske Majuskel. I Forhold til Minusklen, der indtil det 16de Aarhundredes sidste Fjerdedel er det almindeligst benyttede Skrifteegn paa vore Monumenter, har den kun funden yderst ringe Anvendelse, ja Forfatteren véd kun at nævne tvende, det her omhandlede Tidsafsnit tilhørende Gravstene, paa hvilke den forekommer. Disse ere lagte over Mænd af samme Slægt, nemlig Hr. Jens Skave, Ridder, tilligemed Hustru og Søn (Ringsted Kirke^{*)}), og den roskildske Biskop Niels Skave, † 1500 (Roskilde Domkirke^{**}). Paa begge Monumenter er den udarbejdet i Grundrelief og ligner for de fleste Bogstavets Vedkommende i Hovedtrækkene den ældre Middelalders Majuskel. Men ved Siden af de kjendte Former træffe vi fuldstændig nye, blandt hvilke da navnlig Tegnene E og M for G og M bør fremhæves. D forekommer kun med Karakteren O og T vexler med F . — Den stadigt voxende Lyst til en pyntelig Behandling af Minuskelbogstavet, der kulminerer omtrent paa Reformationstiden, gjenfinde vi i Skilletegnene. Allerede tidligt i Aarhundredet se vi, at Rudeformen nu og da ombyttes med smaa Rosetter eller Kors, og længere ned i Tiden har man atter og atter udfyldt Rummet mellem de enkelte Ord med Blomster og Blade.

Til Gravskrifterne har man med ganske enkelte Undtagelser benyttet det latinske Sprog, og i Almindelighed ere de formede: *Anno domini . . . obiit NN, cuius anima requiescat in pace* (undertiden: . . . *in Christo requiescat; . . . in Deo vivat; . . . vivat cum Christo*) eller: *Hic iacet NN, qui obiit . . .* osv. Ogsaa Henvendelsen til Læseren: *Orate pro eo*, danner jævnlig Slutningen. Hen imod Aarhundredets Midte begynde Ordene *hic iacet* at veksle med det fra Tiden ved Aar 1500 hyppigst forekommende: *hic sepultus est*, der — lidt senere hen ofte i nøje Overensstemmelse med Skulpturerne — fortælle os, at man nu, i Modsætning til tidligere, særlig har haft Tanken henvendt paa Legemets Forkrænkelighed^{***}). Versificerede Indskrifter træffe vi yderst sjældent. Paa Stenen over Abbed Tuve fra Holmekloster læses: *Abbatis dñi locus es tumbaque Twonis | Roskyldis geniti pax bona merces ei*, og paa Monumentet, som lagdes over Petrus Petri i Katharinekirken i Hjørring, er indhugget: *Saxo sub duro moriens requiescere curo | et velut hic ponor, sic perit orbis honor*. Som det synes første Gang siden den ældre Middelalders Dage dukker i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede det danske Sprog frem i vore Gravskrifter. Brugen af det er imidlertid

*) Tavle XXXII, 124.

**) Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, Tavle 13.

***) I Stedet for Evangelistmærkerne træffe vi som Hjørneprydelser undertiden Dødningshoveder, der gjerne holde en Knokkel mellem Tænderne og have Slinger krybende ud af Øjehulerne. Som Exempler herpaa, tagne fra det 16de Aarhundredes første Halvdel, nævne vi Gravstenene over Efterstaaende: Niels Eriksen (Rosenkrantz), Rigens Hofmester, † 1516, med Hustru og Datter (Tirstrup Kirke, Randers A.), Petrus Nicolai, Abbed, † 1518 (Ringsted Kirke), Matthias Olavi, Provinsialprior, † 1522, Nicolaus Bruun, Lector, † 1497 og Martinus Nicolai, Curator (St. Peders Kirke, Næstved), samt Anders Reventlov til Søbo, † 1535, og Hustru (Jordløse Kirke, Svendborg A.). Paa den skønne Sten, som dækkede over Prioren i Antvorskov, Mag. Eskil Thommesen, † 1538, var Døden udmejslet ved Priorens Side, og Abbed Nicolaus Johannis i Ringsted Kloster, † 1540, er paa Gravmindet afbildet som Skelet med Krumstaven i den højre Haand.

yderst sjælden, ja langt over et Hundredaar skulde endnu hengaa, forinden det fandt jævnligere Anvendelse og det endda kun i Inskriptioner, der sattes over Mænd, som havde beklædt en ikke-gejstlig Stilling. Fra det 15de Aarhundrede kjender Forfatteren ialt kun fire Gravskrifter, der ganske eller tildels ere affattede paa Dansk. Den ældste af disse fandtes paa den forlængst tilintetgjorte Sten, som i Sæxkjøbing Kirke lagdes over Adelsmanden Lasse Jenssen til Oreby, † 1408, og lød efter Søren Abildgaards Læsning: „Anno . dñi . m . cccc . | viii . iæg laffæ . iensøn . øvth(?) . | orævbi . hærr(en)t . | frelse . min . fiæl . aaf . nøth“. Af de andre sattes den ene over Hr. Verner Parsberg, † 1484, og hans Hustru, Fru Anne Tønnesdatter Rønno, † 1474, den anden over Fru Lene Tønnesdatter Rønno, † 1490, der alle bleve jordfæstede i Holbæk Kirke. Paa Monumentet over Verner Parsbjerg og Fru Anne indhuggedes: „Hær . ligg' . her . wern' . | par[pg]' . ridder . fo . døde . arr' . ett . gutz . byrdh . m . cdlxxx . iiij . | ok . has . kæ . huffæ . fæ | ane . tones . dott' . fo . døde . mcdlxiii . hves . fiælæ . g^d . node“. Indskriften over Fru Lene blev formet: „Her . lighr . hedhlic | och . welburdich . quinnæ . fruæ . lenæ . tennis | dotter . hves . fiell . g^d . haffuæ aar effiher . gutz . burdh . tufende . cd . lxxx“. Den fjerde Sten, der anskaffedes til Anders Eriksen (Ulfelds) Efterleverske, Fru Mette Pallesdatter (Sverin), † 1480, fik en paa Latin affattet Hovedindskrift, men forned sattes i en Blanding af plattysk og dansk: „help got al | krefte fiela“. Kun en enkelt Gravskrift véd Forfatteren at nævne, til hvilken man ene har benyttet plattysk. Den er anbragt paa et som det synes i Tiden efter det 15de Aarhundredes Midte hugget Monument, der i Maribo Kirke dækker over Adelsmanden Klavs v. d. Hagens og hans Datters Grave, og lyder: „Hir . ligghe . ich | claves . vā . de . haghe . met . m(in) | dochter . kateri | ne . hermens . wif . vā . de . haghe . (dh)em . ghot . | genedich . fi“.

Saafræmt Gravstenenes Indskrifter yde os Oplysninger ud over den Afdødes Navn, Stilling, Dødsaar og Dato, da bestaa disse gjerne i Omtale af Byggeforetagender eller anden Virksomhed af nærmest verdslig Natur. Paa Stenen, som i Skovklosters Kirke lagdes over Abbed Matheus, † 1419, omtales han som „huiusque loci constructionis reparatur ruinosæ“ og Abbed Petrus fra Ringsted Kloster, † 1425, angaves som „restaurator huius loci“. I Gravskriften over en anden af Skovklosters Abbeder, Jacobus Germundi, hedder det: „Hic fieri fecit orreum lapideum, capellam sancti Erasmi, majorem campanam*), interiore partem ambitus, pilaria et gradus circa refectorium“. Inskriptionen paa den ovenfor omtalte Sten i Herlev Kirke over Matthias Johannis, † 1480, beretter, at han har været „qvondam tutor et fundator huius ecclesie**“)“ og paa Monumentet, som i Katharine Kirken i Hjørring lagdes over Præsten Petrus Petri, † 1489, siges han at være „fundator huius capellæ“. Endnu et, fra Domkirken i Lund taget Exempel ville vi anføre, hvor Indskriften paa Stenen, der er lagt til Minde om Hr. Oluf Stigsen (Krogno) med samt hans Forældre og Bedsteforældre, fortæller om Oprettelsen af et til den hellige Biskop Martinus viet Alter. —

Aar 1500 staar i Danmark ikke som Skjel mellem gammel og ny Tid, mellem Gotik og Renaissance. En Aarrække skal hengaa, forinden Gjenfødelsesstilens Krav glimtvis komme til Orde i vore Gravmonumenter, og saa dybt vare de fra Middelalderen nedarvede Former rodfæstede i Folket, at man sine Steder først langt hen i det 16de Aarhundredes anden Halvdel var i Stand til ganske at frigjøre sig for dem.

*) Klokken, der bærer Abbedens Navn og Aarstallet 1440, er bevaret til vore Dage.

**) Kirken, som Matthias Johannis lod grundlægge, var en aflang-firkantet, af store røde Tegl opført Bygning med takkede og blindingsmykkede Gavle i Øst og Vest. Det Indre dækkedes med fire Fag Krydshvælvinger. I det østligste Parti, der tjente til Kor, blev Byggherren og hans Hustruer jordfæstede umiddelbart foran Alteret, hvor Gravstenen, der nu er henstillet i Vaabenhuset, indtil for faa Aar siden havde sin Plads. De tre Tilbygninger, som vi nu se ved Kirken — et Taarn mod Vest, et Kapel mod Syd og et Vaabenhus mod Nord — skrive sig alle fra den sildig-papistiske Tid, og meget taler for, at Kirkens ældste Klokke, der er støbt af den bekendte Johannes Fastenoive i Aaret 1518, angiver os Tiden, paa hvilken i det mindste Taarnet er opført.

RÉSUMÉ

DU

TEXTE DANOIS

Parmi les ouvrages monumentaux de diverses espèces, attachés à nos églises, aucun ne présente un si grand intérêt comme les pierres tumulaires. Elles nous fournissent des renseignements sur beaucoup de choses très différentes entre elles, au moyen de leurs sculptures et de leurs inscriptions. En les étudiant, on peut suivre le développement graduel à travers les périodes de la civilisation, mieux que nulle part ailleurs, ce qui augmente d'une façon particulière la valeur de ces monuments.

Nous ne pouvons pas indiquer avec sûreté l'époque où commença dans ce pays la coutume de couvrir les tombeaux de dalles monumentales, posées horizontalement; mais sans aucun doute cela eut lieu pendant le 12me siècle au plus tard. Les plus anciens monuments que nous possédons de ce genre, ayant été placés — pour la plus grande partie — dans les cimetières, étaient ordinairement taillés en granit, le plus souvent d'une largeur très mince comparée à la longueur. La forme typique choisie pour ces monuments était, la plupart des fois, le trapèze ou le rectangle; mais, comme exception, nous trouvons aussi un pentagone ou hexagone allongé et régulier.

Bien que les images qui décorent nos pierres tumulaires de la première période du moyen âge soient très différentes entre elles, il y en a pourtant une forme que nous cherchons rarement en vain: c'est la croix, symbole du Sauveur. Nous la voyons représentée tantôt d'une manière, tantôt d'une autre, le sculpteur l'ayant figurée ou debout ou couchée ou bien purement décorative. Cependant, les deux dernières façons se sont confondues souvent si fortement qu'il n'est pas possible d'établir aucune limite certaine. Que c'est une forme de monument vertical qu'on a pris souvent pour modèle, cela se voit avec certitude de ce que la croix peut être figurée comme étant dressée sur un piédestal maçonné et en forme d'escalier ou plantée dans un petit tertre; quelquefois même nous la trouvons munie d'un piédestal véritable. On ne peut pas toujours déterminer, si l'on a pensé au Golgotha par ce tertre ou à un monticule élevé sur le tombeau; il est certain néanmoins que le Calvaire est représenté sur les plus anciennes de nos pierres tombales*). La croix verticale a été traitée tantôt de la manière la plus primitive qui montre la technique en bois appliquée à la pierre, tantôt façonnée en ouvrage élégant. Quelquefois on entoura les bras d'un anneau circulaire, plus ou moins distant du centre commun; par cet anneau on a pensé sans doute à l'aurole; et assez rarement nous avons des exemples de ce que la croix fut représentée comme l'arbre de la vie, dont le tronc ou la racine produit des feuilles stylisées (pl. I—IV).

La croix horizontale se présente le plus clairement en forme d'un bâton, dont le tronc termine en une pointe, et d'une croix de procession plus richement ornementée, dont les modèles apparemment ont été destinés exclusivement à être portés à la main (pl. V—VI). Pas rarement on a sculpté le signe sacré à la tête et au pied de la dalle tumulaire. De ces petites croix, placées séparément, il se développa une espèce toute particulière de croix décoratives composées; on ajoutait quelquefois aux jonctions de celles-ci deux bras transversaux ou une roue, de manière que le tout (dans le premier cas) devint trois croix à tronc commun (pl. VII).

De même que les croix sculptées le long du milieu de la pierre démontrent, généralement, à ce qu'il paraît, que le monument a été placé sur le tombeau d'une seule personne, ainsi on ne pourra presque douter que les dalles tumulaires où nous voyons deux croix représentées l'une à côté de l'autre, ne désignent le tombeau de deux personnes, particulièrement celui d'un mari et de sa femme. Il semble qu'on y peut attacher les monuments ornés, dans le sens de la longueur, de deux séries d'images entièrement semblables

*) Pl. I, fig. I. — Comp. fig. 2, pag. 10. La pierre figurée dans cette page est une dalle qui a couvert l'entrée de l'église d'un village.

et arrangées symétriquement. Il faut ici nommer une dalle funéraire très intéressante et très importante où les croix ont été sculptées dans une même suite; sans doute on a voulu indiquer ainsi, que l'homme et la femme enterrés dans ce tombeau n'avaient pas été unis par le lien du mariage (pl. VIII)*).

Il est assez rare chez nous — comme partout dans les autres pays de l'Europe — de trouver des images directes du Christ sur les pierres tombales du moyen âge, mais elles nous parlent beaucoup de fois du Fils de Dieu au moyen du langage figuré de la symbolique. Nous pouvons nommer, outre le signe de la croix dans ses différentes formes: l'agneau avec la croix ou le drapeau de la victoire, le lion de Juda, l'ancre et l'Alpha et Oméga. Quant aux figures sculptées à signification religieuse, il faut remarquer: le soleil et la lune, les querubins, les anges et les oiseaux (colombes); ces derniers sont toujours posés sur les bras de la croix. Les signes des Évangélistes, qui deviennent plus tard un ingrédient à-peu-près nécessaire à l'ornementation symbolique et décorative des pierres tombales, ne se sont rencontrés jusqu'à ce moment, à ce que nous avons pu savoir, que dans un seul monument danois de la première période du moyen âge. Les figures de Saints n'ont été employées qu'assez rarement (pl. IX—XI).

Jusqu'ici nous nous sommes occupés exclusivement des monuments, où la symbolique chrétienne s'est exprimée dans les sculptures; maintenant nous examinerons ceux dont la décoration contient une indication de la place que le défunt avait occupé dans la société, ou même l'essai d'une image de la personne ensevelie. On peut voir, sur le tombeau de l'ecclésiastique, la crosse; sur celui du guerrier, le glaive et le bouclier; sur celui d'une femme, une paire de ciseaux (pl. XII). Parmi les plus anciens et plus primitifs tâtonnements pour donner une image du défunt, on trouve une tête fort proéminente, sculptée parfois à l'extrémité supérieure du monument. Le plus ancien exemple authentique du portrait du défunt sculpté en pied est une dalle funéraire placée sur le corps de Herman, évêque de Slesvic († environ 1146).

Outre ce tombeau, si précieux à plusieurs égards, nous avons dans le même genre un monument caractéristique qui mérite une attention particulière; c'est celui de deux époux, où nous voyons, avec le mari et la femme, un quadrupède qui ressemble tant à un veau ou agneau qu'il paraît être ajouté pour marquer que l'activité des époux avait été dirigée à la cultivation des champs. Un autre monument, où les figures — un homme et une femme — se trouvent dans une même suite, doit être regardé comme non moins intéressant; car il fait penser involontairement à la dalle de Vestervig, avec les deux croix, désignant le tombeau »d'un frère et d'une soeur«. Ce n'était pas exclusivement le personnage vivant que l'on sculptait sur la pierre tombale: on y trouve aussi représenté le mort. Nous y voyons l'ange pressant la clef du séjour des bienheureux contre le front du défunt, et le corps cousu dans un maillot, coutume assez générale dans la première période du moyen âge (pl. XIII—XIV).

Parmi les monuments faits pour couvrir des tombeaux dans les cimetières, un assez grand nombre se présente avec des formes de cercueil façonnées de différente manière, lesquelles font voir clairement qu'il faut chercher les modèles dans le sarcophage antique et dans la châsse et le reliquaire, dérivés de celui-là. On doit classer séparément un tombeau (unique à ce qu'il semble) en forme de terrasse, au dessus duquel la statue gisante du défunt est sculptée en relief fortement accusé, monument qui correspond justement, par les traits principaux de la composition, aux cénotaphes et sarcophages du moyen âge et de la Renaissance. Nous remarquerons encore qu'on ajoutait quelquefois, aux monuments funéraires placés sous le ciel ouvert, deux supports en pierre qui soulèvent la pierre tombale même au dessus du terrain, circonstance qui fait penser à ce que le bois, avant la pierre et peut être au même temps, aura servi de matériaux pour les monuments composés de telle manière (pl. XV—XVII)**).

Dans le moins des cas, nos monuments funéraires de la première période du moyen âge eurent une inscription. Les lettres employées étaient ordinairement les majuscules dans leurs formes plus ancienne et plus récente, la majuscule ouverte et fermée; cette dernière se rencontre déjà à la fin du 12me siècle;

*) Selon une tradition (conservé dans une chanson populaire) que l'on trouve déjà à la fin du 16me siècle, sinon antérieurement, cette dalle couvre les restes d'une soeur de Valdemar Premier, roi de Danemark, qui s'appelait Christine, et un prince nommé Buris, parent de la famille royale, à ce qu'il semble, et amant de la princesse. Le point principal de la légende est que le roi, indigné du comportement de sa soeur, ordonna qu'elle dansât jusqu'à tomber morte et que le corps fût porté au couvent des Augustins à Vestervig (Jutland septentrional), où Buris fut mené prisonnier. Sous le monument, qui se trouve au cimetière de Vestervig, il y a deux tombes dans une même suite, dont l'une renferme un squelette masculin, l'autre un squelette féminin. L'inscription de la pierre, maintenant presque effacée, n'a jamais parlé des noms des personnes, à ce qu'il semble, ayant seulement désigné les défunts comme »frère et soeur«. Comp. les Annales de l'Antiquité et de l'Histoire du Nord, 1876, p. 37.

**) Il existe des témoignages certains de ce qu'on faisait quelquefois, dans la première période du moyen âge, des monuments en bois de chêne, même ceux de princes et de grands dignitaires de l'Église; et nous pouvons nommer, de la Renaissance et des époques plus récentes, beaucoup d'exemples de monuments en bois placés dans les carreaux des églises ou dans les cimetières. Au milieu de ce siècle encore on façonnait, en certains endroits du pays, un genre particulier de monuments funéraires cylindriques, ornés de riches sculptures en bois.

mais, comme exception, on a aussi fait usage des runes, pour le total de l'inscription ou pour une partie. Toutes nos inscriptions écrites en lettre majuscule sont latines; seulement on a gardé quelquefois les formes danoises dans les noms des personnes. L'inscription se réduit souvent au nom du défunt, parfois avec le supplément »ci gît« on »sous cette pierre repose«; mais non rarement nous rencontrons aussi des vers léonins rimés, le plus souvent des hexamètres, où le défunt s'adresse au lecteur en l'exhortant à prier pour son âme. Dans deux ou trois cas, nous trouvons le nom avec la date de la mort; mais l'année de la mort du défunt est indiquée si rarement, que notre plus ancien exemple, encore tout-à-fait isolé, date de l'an 1217 seulement (pl. II, fig. 11 et page 21)*).

Nous manquons de moyens pour déterminer quand la coutume devint générale de graver la date d'année de la mort dans la pierre tombale; on ne peut que dire cela avec certitude que ce n'est qu'à partir de 1300 environ que l'on peut commencer la description de nos monuments funéraires d'après leur ordre chronologique. Cependant, il est presque hors de doute que la coutume ait eu lieu quelquefois déjà avant cette époque, mais nous en cherchons en vain des preuves certaines dans la série de monuments que la casualité a conservés jusqu'à nos jours. — Même en regardant sommairement celles entre nos pierres tombales dont la date ou le style les placent dans la première période gothique (d'environ 1300 à 1400), on ne laissera pas de remarquer qu'ils diffèrent, sous des rapports essentiels, clairement des monuments de la première époque du moyen âge. Quant aux matériaux nous trouvons ce changement, que la pierre calcaire importée a remplacé presque entièrement le granit national; la prétention de sveltesse dans les proportions principales est beaucoup moins accentuée, sinon tout à fait abandonnée, le rectangle, ayant alterné avec la trapèze jusque vers la fin de la période, commence à régner absolument; et généralement les exigences vers des dimensions plus grandes deviennent plus hautes qu'auparavant. Nous ne pouvons, non plus, laisser d'observer que la plupart des monuments conservés démontrent par le travail, qu'ils ont été destinés à être placés dans les carreaux des églises sans former aucun obstacle à la circulation. C'est que nous cherchons en vain le bord incliné, l'astragale et les articulations plus composées qui bordaient si souvent les côtés de la surface, dans la période antérieure; et les images comme les lettres des inscriptions sont faites au moyen de traits gravés, lesquels commencent à alterner, pendant la première moitié du 14me siècle, avec un relief très bas, de sorte que nous pouvons voir employées toutes les deux façons sur le même monument. Bien que les exigences pratiques soient remplies ainsi, on ne saurait nier qu'il s'est fait au dépens des exigences monumentales, car les plans, souvent assez étendus, eurent un aspect vide et nu. Quelquesunes parmi ces dalles funéraires ont, cependant, eu une autre destination que celle d'être placées dans la surface plane du carreau de l'église; nous en voyons le témoignage dans un profil, bordant les quatre côtés, qui se trouve quelquefois à la face inférieure des monuments, démontrant parfaitement qu'ils ont été les couvercles en saillie de tombeaux en maçonnerie, dont les flancs s'élevaient ainsi à une hauteur plus ou moins grande au dessus de la surface plane qui les entourait. Quant aux monuments en forme de cercueil, que l'on peut placer avec quelque certitude dans le 14me siècle, nous ne saurions nommer qu'un seul.

Les grands traits extérieurs nous présentent, ainsi, de notables différences entre les monuments de la première période du moyen âge et ceux de la période dont nous nous occupons maintenant; il en est de même quant à l'épigraphique proprement dite. La croix particulièrement, jusqu' alors la partie essentielle de la décoration des dalles, joue maintenant, du moins à partir de la fin du 13me siècle, un rôle plus modeste: à l'ordinaire on l'emploie seulement comme un signe consécrationnel, peu remarquable, à la tête de l'inscription; quelquefois même elle y manque complètement. Il est vrai que nous la voyons encore gravée exceptionnellement au milieu de la dalle, mais alors elle n'est qu'un faible souvenir des grandes croix qui s'étendaient si souvent, dans la période antérieure, du sommet jusqu'au pied du monument. Dans cette période, on ne connaît pas de représentation du Christ crucifié, et nous cherchons en vain des images de l'agneau de Dieu, du lion de Juda et de l'Alpha et Oméga signifiant Jésus-Christ. Pendant que les sculptures religieuses se réduisent à être un moment d'ordre inférieur dans la décoration plastiques des pierres tumulaires, ce sont d'autres qui commencent à dominer: celles qui fournissent des renseignements sur la personnalité du défunt, et aussi nous trouvons presque toujours des inscriptions contenant non seulement le nom du défunt, mais ordinairement sa position sociale et la date de sa mort.

Pendant cette période commence à pointer une propension, inconnue jusque là, à marquer les quatre coins de la pierre tombale. Nous voyons parfois, mais rarement, dans la première moitié de la période, de petites croix ou des feuilles sculptées, mais plus tard ce sont les symboles des Évangélistes qui

*) Cependant, il doit être remarqué ici que nous avons, dans la cathédrale de Roskilde, une petite dalle portant une date d'année et couvrant les restes de Helge, conseiller du roi Niels et mort en 1128 (p. 7, fig. 1).

les remplacent, et ces signes, si bien choisis pour décorer les dalles et dont le nombre sans doute a contribué à cette prédilection, deviennent pendant longtemps, à partir de la fin du 14^m siècle, un accessoire presque indispensable à la décoration du monument; assez rarement ils sont remplacés par de petites feuilles ou rosettes. Les plus anciens exemples connus présentent les symboles des Évangélistes dans des encadrements circulaires; vers la fin de la période on en trouve des octogones, mais ce n'est qu'une exception.

Pour ce qui est de l'exécution artistique des sculptures, il s'y montre un développement évident vers le naturalisme, lequel se voit particulièrement dans la représentation du corps humain, dans la coupe, les plis et l'ornementation du vêtement. L'architecture introduite jusque là de temps à autre, gagne maintenant plus de terrain, tellement que nous voyons souvent les figures entourées de cadres, ayant la forme d'un portail ou d'un dais, tantôt surmontées d'un arc simple ou en forme d'un trèfle, tantôt terminant en des pignons ornés de folage.

Quant à l'inscription, elle est mise, dans cette période, presque toujours le long des quatre côtés de la pierre, et jusqu'au dernier quart du 14^m siècle c'est la majuscule plus récente — la majuscule « fermée » — qui règne seule. Vers l'époque nommée ci-dessus, une nouvelle écriture, la minuscule, commence à se montrer, et elle parvient à vaincre tout-à-fait l'ancienne. L'inscription est rarement en vers. A l'ordinaire, en voici la forme: *Hic iacet NN, qui obiit anno domini ***, ou: *Anno domini ** obiit NN*, et la fin: *Anima ejus in pace requiescat*, ou: *Orate pro eo*.

Le sort a voulu que parmi le nombre relativement petit de pierres tombales conservées de la période d'environ 1300—1400, il y a des monuments d'ecclésiastiques, de nobles et de bourgeois. Les premiers ecclésiastiques du pays — les archevêques et les évêques — sont représentés par quatre monuments, dont il faut nommer surtout celui de Jens Krag, évêque de Roskilde, † en 1300, parce que c'est le plus ancien, sûrement daté, posé sur le tombeau d'un évêque danois. Un autre monument de beaucoup de valeur, appartenant à la même époque, à-peu-près, est la pierre sous laquelle repose le pèlerin Petrus Sict. Kæller. Le monument d'un prêtre, Benedictus, † en 1375, mérite aussi d'être nommé, parce qu'il nous montre, pour la première fois, la sépulture d'un ecclésiastique marquée par le calice, l'oubliet et une main bénissante (pl. XVIII, fig. 93 et 93. Pl. XXI, fig. 100).

Sur les dalles funéraires des nobles nous voyons, dès le commencement du 14^m siècle, le plus souvent sculptées les armes paternelles du mari, pendant que celles de la femme — c'est à dire la mère, l'épouse ou la demoiselle — ne se rencontrent avant la fin du siècle, et cela même comme exception. Notre plus ancien exemple d'une telle pierre signée d'un écusson et d'une date est de l'an 1305; ce n'est qu'en 1381 que nous trouvons le heaume placé au dessous de l'écu. Au monument d'une noble demoiselle, Margrete Hemmingsdatter (fille de Hemming), † en 1311, nous voyons figurée la Vierge en reine des cieux avec la couronne et le sceptre. Le plus important de nos monuments de nobles datant de cette période est la grande dalle qui a couvert les restes du seigneur Henning Molteke, chevalier, † en 1326, sa femme, dame Elisabeth, † en 1355, et la femme du seigneur Fikke Molteke, dame Kirstine, † en 1347. La pierre, qui appartient sans doute aux années vers le dernier quart du siècle, est décorée des portraits des défunts; la ceinture qui entoure les hanches du sieur Henning, et la coiffure de Dame Kirstine, ressemblant à une pèruque, sont des parties particulièrement intéressantes des vêtements. Le fond autour des figures a été couvert d'une matière brune noirâtre, comme de l'asphalte (pl. XVIII, fig. 91. XIX, 96. XX, 99. XXI, 103).

Le tiers état du royaume, la bourgeoisie, est représenté par un nombre assez considérable de pierres tumulaires, datées et non datées. Des dernières années du 13^m siècle nous en connaissons deux, dont l'une faite pour un nommé Conradus Frans, † en 1290, qui semble avoir été bourgeois de la ville de Roskilde, avec sa femme et deux enfants, l'autre destinée à une femme nommée Katharine, † en 1291, qui avait été l'épouse de Herbert Somer, bourgeois de Ribe. Avant que nous trouvons un troisième monument daté, placé sur les restes d'un bourgeois, il semble être écoulé quarante ans. La dalle a couvert le corps de Mechtild, épouse d'Arnold, morte en 1334, ayant cela d'intéressant qu'il nous présente pour la première fois la marque d'une famille bourgeoise: deux petites croix placées en angle aigu, mises dans la même place notable où fut placé autrefois le signe du salut éternel.

Les différentes exigences qui s'étaient manifestées, quant à la décoration des pierres tombales, à partir de la dernière partie du 14^m siècle, nous les retrouvons, pour les traits principaux, dans la plupart des monuments du siècle suivant. Les plus souvent ils eurent des dimensions considérables et une forme rectangulaire, à peu d'exceptions près. Quand le plan du milieu fut décoré d'images — ce qui arriva maintes fois — c'est les portraits en pied des défunts, quelquefois dans un cadre architectonique, ou des représentations contenant une allusion directe à leur classe. L'inscription était mise presque toujours le long

des quatre côtés de la dalle; et les coins étaient ordinairement marqués d'une manière distincte. Mais de temps à autre, on traita d'une façon nouvelle ces traits principaux connus; des combinaisons et des traits inconnus jusque là paraissent, et çà et là les exigences se présentent plus grandes pour ce qui regarde les détails de l'histoire personnelle et la richesse de l'ornementation.

Vers le dernier quart du siècle, nous voyons que l'on sculpte parfois un coussin derrière la tête du personnage représenté sur la dalle; ainsi on met en évidence, beaucoup mieux que jusqu'alors, que la figure est couchée. Mais on ne passe outre, quant à désigner le repos, car non seulement les plis du vêtement (et cela toujours), quelquefois aussi toute l'attitude, sont traités comme si la figure était debout, mais l'indécision est parfois si grande que l'on peut voir le coussin sur le même monument où un écusson est figuré comme suspendu à un clou (pl. XXX, 119). Il y a des exceptions, où le coussin manque, et la pose horizontale est alors désignée en ce qu'on place un calice ou un livre sur la poitrine du défunt. Le prototype de cette façon de représenter le repos, laquelle se rencontre déjà dans le 14me siècle (pl. XX, 99), — n'ayant été employée généralement, à ce qu'il semble, avant le dernier quart du 15me siècle —, doit être cherché seulement dans le sarcophage, dont le couvercle, avec la statue gisante, invitait à l'imitation d'autant plus que ladite forme de monument correspond entièrement, en principe, au tombeau creusé et maçonné, avec sa dalle superposée.

Les encadrements architectoniques deviennent de plus en plus riches, et déjà dès le commencement de cette période nous voyons que le traitement géométrique des formes, en usage jusqu'alors, commence à céder la place (comme exception) à de faibles essais de figuration en perspective; cependant, ce n'est qu'à partir de 1500 environ qu'elle devient plus générale. Pour ornements des coins de la dalle on choisissait le plus souvent, pendant toute cette période, les symboles des quatre Évangélistes, figurés dans des cadres d'une forme très différente. Généralement c'est le cercle que l'on prenait pour cadre, mais pourtant nous trouvons déjà dès le commencement du siècle un changement de goût aussi dans ce domaine en apparence si secondaire. Au même temps que le cercle nous trouvons l'octogone qui apparaît encore, mais rarement, vers la fin du siècle; dans la période de 1480 à 1500 on préfère souvent un cadre connu pendant une assez longue série d'années et formé par un carré, des quatre côtés duquel jaillit un demi-cercle, et presque au même temps nous trouvons parfois des encadrements composés d'un treillis de branches (d'épines) ou de rubans entrelacés: ils atteignent leur plus beau développement en 1525 environ et ils ne disparaissent entièrement des monuments qu'après la Renaissance. Où les signes des Évangélistes ne furent pas employés, on choisissait le plus souvent, comme auparavant, de petites feuilles ou des rosettes; et vers le dernier quart du siècle nous voyons que les écussons de la noblesse commencent à être introduits comme des formes décoratives dans les quatre coins des dalles funéraires.

On se servait du motif des rubans non seulement pour l'encadrement des symboles des Évangélistes, mais aussi le plan principal de la pierre et les parties au dehors des ornements des coins en furent décorées quelquefois. Jusqu'ici on avait regardé l'inscription élégamment sculptée comme une décoration suffisante du bord de la pierre tumulaire; dans la seconde moitié du siècle, cependant, et notamment dans ses dernières années, nous la trouvons assez souvent encadrée d'une bordure, quelquefois double, richement travaillée et composée à l'ordinaire de feuillage ou de vignes stylisées, mais — comme exception — on y peut voir aussi une file de petites bêtes courant l'une après l'autre. Quant à l'exécution technique, le bas relief se présente beaucoup plus souvent qu'à l'époque antérieure, mais pourtant nous avons encore à la fin du 15me siècle des images des défunts gravées en contour, et cela même où le monument est sur le tombeau d'un évêque. L'auteur ne sait aucun exemple de monuments en forme de cercueil ou dont on peut dire avec certitude qu'ils avaient été destinés à être placés sous le ciel ouvert.

Pendant que nous ne saurions nommer, du 14me siècle, que six monuments d'archevêques et d'évêques, on en connaît treize de la période de 1400 jusqu'à 1500 environ. Sur les deux, il a été sculpté seulement l'écusson et les insignes épiscopaux, mais sur le reste les grands dignitaires ecclésiastiques ont été figurés avec tous leurs ornements pontificaux. Il faut noter particulièrement la dalle funéraire de l'archevêque Johannes Brostrup, † en 1497, parce qu'elle montre la crosse archiépiscopale avec celle de l'ecclésiastique généralement parlant (pl. XXIV, 115. XXIX, 118. XXXIV, 127). Quant aux monuments d'ecclésiastiques inférieurs, nous en possédons tant, que nos connaissances sur ce point-là sont assez amples. Bien des fois ils furent ornés de l'image en pied du défunt, mais quand les moyens pécuniaires ou d'autres raisons ne le permettaient pas, on se bornait à sculpter le calice et l'hostie et, au dessus, une main bénissante, ou bien le calice seul. Si l'ecclésiastique était d'origine noble, son écusson fut placé, le plus souvent, de manière à frapper les yeux (pl. XXII, 105, 106, 107. XXIV, 110, 111. XXX, 121).

Pendant tout le siècle, les monuments des nobles étaient ornés presque toujours de deux écussons — les armes paternelles et maternelles ou celles du mari et de la femme —, sculptés l'un au dessus de

l'autre ou, ce qui était le plus ordinaire, l'un à côté de l'autre. Pourtant nous pouvons démontrer, dans un certain nombre de cas, que l'on a suivi encore vers la fin du siècle l'ancienne coutume de mettre un seul écusson, c'est-à-dire les armes paternelles du mari, et c'est une rare exception d'en trouver trois, lesquelles disent alors que le défunt avait été marié deux fois (pl. XXII, 104. XXVII, 116. XXVIII, 117. XXXI, 122. XXXII, 124).

En comparaison, le nombre des dalles funéraires qui portent des portraits n'est que petit, mais, en retour, ces monuments offrent aussi beaucoup plus d'intérêt à plusieurs égards. Bien qu'il y ait des différences considérables dans le travail et l'équipement des figures, tous les personnages masculins sont armés de pied en cap, un seul excepté. La plus ancienne armure, dont le collier et le haubert semblent avoir été de mailles, se voit sur une dalle fort usée qui a couvert les restes de Gert Bryske, † en 1441, et de son épouse (pl. XXIII, 109). Un monument non moins intéressant et assez bien conservé est celui que Otte Nielsen (Rosenkrantz), grand-maître du royaume, fit exécuter en 1470 par le sculpteur Johannes Priggel, pour couvrir le tombeau de lui-même, de sa femme et de sa fille (pl. XXV, 114). Certaines particularités — par exemple le hausse-col et la ceinture du sieur Otte — indiquent que la dalle a été sculptée, en partie, d'après un modèle plus ancien. L'armure, telle qu'elle était faite en général chez nous, à partir de la seconde moitié du 15me siècle et dans une partie du siècle suivant, se rencontre dans les pl. XXXI, 120; XXXIII, 126 et XXIV, 113. Dans les vêtements des femmes nous trouvons, comme au siècle passé, une distinction marquée entre ceux de la vierge, ceux de l'épouse et ceux de la veuve.

Il est singulier que nous ne possédons que peu de monuments de bourgeois. Parmi eux, le plus notable sous tous les rapports est celui de Erik Klavsen, bourgmestre de la ville de Bogense en Fionie, † en 1500, et de sa femme (pl. XXXI, 123). Il y faut observer particulièrement le glaive placé entre les figures, celui que le bourgmestre avait le droit de faire porter devant lui comme marque de sa dignité.

Pendant tout le cours du 15me siècle on plaçait à l'ordinaire l'inscription le long des quatre côtés du monument. Des lignes transversales apparaissent de temps à autre, et nous avons un seul exemple d'une inscription arrangée en ligne droite d'après l'axe longitudinal, et d'une autre formant un cercle, placée en haut. Quoique la minuscule ait remplacé, généralement parlant, la majuscule depuis les vingt dernières années du 14me siècle, nous trouvons pourtant celle-ci comme l'écriture régnante sur les dalles funéraires encore au commencement du siècle suivant. Peu à peu, à mesure que l'on se familiarisa avec la formation des nouvelles lettres, elles prirent des formes plus sveltes et plus riches: le motif du ruban spécialement, tant préféré surtout à la fin du siècle, fut appliqué à toutes les lettres, de sorte qu'elles eurent l'air d'être formées de rubans plats, pliés de différente façon. Vers la même époque à-peu-près les lettres numériques commencèrent à céder la place aux chiffres arabes, mais l'introduction de ceux-ci s'opéra si lentement qu'il n'y en a que très peu d'exemples jusqu'à l'an 1500. Alors commence à être employée parfois certaine écriture que l'on ne pourra sans doute désigner mieux que par le nom de «majuscule gothique moderne» (pl. XXXII, 124), mais, comparée à la minuscule, l'emploi n'en est que fort insignifiant.

C'était la langue latine dont on faisait usage presque toujours dans les inscriptions funéraires. Elles ont généralement cette forme: *Anno domini . . . obiit NN, cuius anima requiescat in pace*, ou, plus rarement: *Hic iacet NN, qui obiit . . .* etc. L'exhortation au lecteur: *Orate pro eo* en est aussi la fin ordinaire. Vers le milieu du siècle, les mots *hic iacet* commencent à alterner avec: *hic sepultus est*, ce qui devient le plus fréquent à partir de l'an 1500; ce tour, dont la congruence avec les sculptures peut être démontrée souvent dans une période un peu postérieure à cette année, nous révèle que l'on pensait surtout à la corruptibilité du corps, contrairement à la période antérieure. Quand les inscriptions nous donnent des renseignements ultérieurs, outre le nom et l'état social du défunt, avec l'année et le jour de sa mort, ils font mention, le plus souvent, de la construction de bâtiments et d'autres entreprises d'un caractère mondain. Les inscriptions en vers ne se trouvent que fort rarement. Il semble que le commencement du 15me siècle est l'époque la plus reculée (depuis la première période du moyen âge et le temps des ruines) où la langue danoise se présente dans nos inscriptions funéraires. Cependant, l'emploi n'en est que très mince: plus de cent ans s'écouleront avant qu'il devienne plus commun, et cela seulement dans les inscriptions des monuments de défunts non-ecclésiastiques. Comme une rare exception il se trouve des inscriptions formulées en langue bas-allemande, le tout ou une partie seulement. —

L'an 1500 n'est pas, en Danemark, la frontière entre l'ancien et le moderne, entre l'art gothique et la Renaissance. Beaucoup d'années passeront avant que les exigences artistiques du nouveau style se manifestent çà et là dans nos monuments funéraires, les formes héritées du moyen âge ayant pris racine si fortement dans le peuple que l'on ne s'en sut débarrasser tout-à-fait en certains endroits, que bien avant dans la seconde moitié du 16me siècle.

NAVNEREGISTER.

- Aagaard, Hgd. (Kjetterup S., Thisted A.). 35.
 Aal (V. Horne H., Ribe A.). 6, Anm. *).
 Aalstrup, Hgd. (Landet S., Maribo A.). 4, Anm. *).
 Aalsø (Sønder H., Randers A.). 5.
 Aarby (Arts H., Holbæk A.). 22.
 Aarhus, Domkirken. 13, Anm. **), 30, 36. Tavle V, 25.
 X, 55. XXVI, 115. XXXIII, 126. XXXIV, 127.
 Aarhus, Vor Frue Kirke. Tavle III, 17.
 Abildgaard, Poul, til Vrandrup. 3, Anm. **).
 Absalon, Erkebiskop. 1 Anm. *), 4 Anm. *), 5.
 Absalon. 20. Tavle IX, 49.
 Agersborg (Ø. Han H., Hjørring A.). 2, Anm. **).
 Alexandri, Johannes, Curatus. 32, 39. Tavle XXXI, 121.
 Alsted (Mors). 20.
 Andersen, Jens, Biskop i Roskilde. 30.
 Andersen, Peder, Prior. 4, Anm. *).
 Anker, Niels Henriksen. 25. Tavle XIX, 97.
 Anne, Erik Klavsens Hustru. 37. Tavle XXXI, 123.
 Anne, Peder Iversens Hustru. 37.
 Anst (Anst H., Ribe A.). 15. Tavle XIV, 72.
 Antvorskov (Slagelse H., Sorø A.). 4, Anm. *), 33, 39,
 Anm. ***).
 Aslak. 20. Tavle II, 10.
 Asser, Biskop i Ribe. 18, Anm. **).
 Asser. 15, 20. Tavle XIII, 71.
 Asser Ryg. 16.
 Asser, Tyge Cabbes Søn. 13.
 Assersen, Johan, Biskop i Aarhus. 23.
 Atto, Kannik. 9, 21. Tavle II, 11.
- Baden, Oluf Mortensen, Biskop i Roskilde. 30.
 Banner, Erik Andersen, til Kokkedal. 35.
 Banner, Kirstine Nielsdatter. 33. Tavle XXVII, 116.
 Barløse (Baag H., Odense A.). 32.
 Basnæs, Hgd. (Tjæreby S., Sorø A.). 3, Anm. **).
 Basse, Steen, til Tybjerg. 33.
 Beck, Joakim, til Førslev. 4, Anm. *).
 Beistrup (Ø. Han H., Hjørring A.). 27.
 Benedictus, Rect. eccl. 24. Tavle XXI, 100.
 Bierit (=: Berritsgaard), Hgd. (Taars S., Maribo A.). 32.
 Bille, Torben, til Søholm. 33.
 „Bispegraven“. 16. Tavle XVI, 83.
 Bjernede (Alsted H., Sorø A.). 7.
- Bjørn, Slægten. 34.
 Bjørn, Anders Jakobsen, til Stenalt. 36.
 Bjørn, Helene Johansdatter. 33.
 Bjørnholm, Hgd. (Tirstrup S., Randers A.). 5, 36.
 Bjørnsen, Oluf, Ridder. 25.
 Blaa, Lasse Jensen, til Orebygaard. 35, 40.
 Bo, Billedhugger. 5.
 Bogense. 37. Tavle XXXI, 123.
 Boller, Hgd. (Uth S., Vejle A.). 20. Tavle III, 12.
 Bothulphi, Joseph, Kannik. 23.
 Bothulphi, Petrus, Kannik. 23.
 Brabrand (Hasle H., Aarhus A.). 20. Tavle II, 7.
 Brahe, Axel, Ridder. 33.
 Brahe, Niels, til Vedaas. 34.
 Brahetrolleborg, se Holmekloster.
 Bregentved, Hgd. (Hasle S., Sorø A.). 35.
 Bregninge (Taasinge). 5, 16, 18, Anm. *), 24. Tavle
 XXI, 100.
 Brok, Peder, Kannik. 32.
 Brostrup, Jens, Erkebiskop. 30, 39. Tavle XXIX, 118.
 Bruun, Jacobus, Curatus. 31.
 Bruun, Nicolaus, Lector. 39, Anm. ***).
 Bruun, Nicolaus, af Hylletorp. 25. Tavle XXI, 102.
 Bryske, Gert. 35. Tavle XXIII, 109.
 Bryske, Kristense. 5.
 Bryske, Niels. 32.
 Buris, Prinds. 13.
 Bølle, Ejler Madsen, Biskop i Aarhus. 30. Tavle
 XXXIV, 127.
 Bølle, Margrete Eriksdatter. 36. Tavle XXXIII, 126.
 Børglum (Børglum H., Hjørring A.). 4, Anm. *), 25, 30.
 Bøvling (Skodborg H., Ringkjøbing A.). 33. Tavle VII, 38.
- Cabbe, Tyge. 13.
 Cecilia, Conradus Frans' Hustru. 26.
 Cecilia, Karls Hustru. 26.
 Cecilia, Nicolaus camerarius' Hustru. 24. Tavle XIX, 95.
 Clementii, Nicolaus, Abbed. 30. Tavle XXII, 107.
- Daa, Klavs, til Ravnstrup. 33. Tavle XXXI, 122.
 Dalby (Skaane). Tavle V, 26.
 Dalum (Odense H., Odense A.). 14, 31, 35. Tavle
 VIII, 45. XXII, 106.

Dezule, Hildegunde. 6, Anm. *).
 Doberan (Mecklenburg-Schwerin). 2, Anm.
 Dosenrode, Ingeborg Folradsdatter. 32.
 Dronningborg Slot (Randers). 36.
 Due, Mette Bondesdatter. 25.
 Dueholm (Mors). 31.
 Ebbesen, Fin. 7.
 Ebbons, Andreas, Rect. eccl. 24.
 Egtved (Jerlev H., Vejle A.). 16, 20. Tavle XIV, 74.
 Ejsing (Ginding H., Ringkjøbing A.). 13.
 Elisabeth. 27.
 Elisbeth, Henning Moltekes Hustru. 25. Tavle XX, 99.
 Emmiksen, Anders, til Stensgaard. 4, Anm. *).
 Emmiksen, Magdalene. 4, Anm. *).
 Emmiksen, Margrete. 4, Anm. *).
 Erik af Pommern, Konge. 38, Anm. ****).
 Eriksen, Karl, Ærkebiskop. 23.
 Eshønderup (Holbo H., Frederiksberg A.). 23. Tavle XIX, 94.
 Eskil, Præst. 22.
 Eskilstrup, Hgd. (Sneslev S., Sorø A.). 33.
 Esmarch, Dorte Kirstine. 6, Anm. *).
 Eysen, Anders, Adelsmand. 34, 38.
 Faarevejle, Hgd. (Langeland). 33.
 Falk, Ide Eskildsdatter. 33.
 Fastenoive, Johannes, Klokkestøber. 40, Anm. **).
 Fasti, Thomas, til Katholm. 5.
 Finkuisck, Nicolaus, Rect. eccl. 31. Tavle XXII, 105.
 Fjenneslevlille (Alsted H., Sorø A.). 16.
 Flade (Mors). 20, 32. Tavle XXIII, 108.
 Flemming, Anne. 36. Tavle XXXI, 120.
 Flemming, Birgitte Jakobsdatter. 33.
 Flensborg, St. Nicolai Kirke. 6, Anm. *).
 Fot, Peder Gadesen. 20. Tavle III, 12.
 Framlev (Framlev H., Aarhus A.). 19, 20. Tavle IX, 47, 48.
 Frans, Conradus. 26.
 Friis, Jep, Biskop i Børglum. 30.
 Friis, Kirsten Jepsdatter. 5, 37, Anm. *).
 Friis, Niels, Væbner. 32.
 Friis, Peder, til Irup. 33. Tavle XXVII, 116.
 Frille, Slægten. 33.
 Frændesen, Nicolaus, af Æreslev. 25. Tavle XVIII, 90.
 Fuglse (Fuglse H., Maribo A.). 33.
 Førslev (Ringsted H., Sorø A.). 6.
 Førslev (Ø.-Flakkebjerg H., Sorø A.). 4, Anm. *).
 Galtrup (Mors). 18, Anm. *).
 Germundi, Jacobus, Abbed. 30, 40.
 Gertsen, Jakob, Ærkebiskop. 29, 38.
 Giøse, Axel, til Krenkerup. 33.
 Giøse, Axel. 4, Anm. *).
 Giøse, Birgitte. 4, Anm. *).
 Giøse, Mogens, til Krenkerup. 33.
 Gjemsing (Hjerm H., Ringkjøbing A.). 13. Tavle VI, 34.
 Gjessinggaard, Hgd. (Tvede S., Randers A.). 4, Anm. *).
 Gjessingholm (Løvenholm), (Gjessing S., Randers A.). 18, Anm. *).
 Glob, Slægten. 6, Anm. *).
 Glob, Niels, Biskop i Viborg. 30. Tavle XXX, 119.
 Glorup, Hgd. (Svindinge S., Svendborg A.). 6, Anm. *).
 Godov, Eva Olufsdatter. 34.

Godsted (Musse H., Maribo A.). 25. Tavle XIX, 97.
 Grape, Mikkel. 5.
 Gregersen, Tyge. 20. Tavle XIII, 68.
 Grenaa. 16. Tavle XV, 76.
 Greser, Henricus, Præst. 23.
 Griis, Slægten. 35.
 Grim, Andreas Jacobi, Ridder. 25.
 Grinderslev (Salling Nørre H., Viborg A.). 36.
 Grubbe, Erik, til Aalstrup. 4, Anm. *).
 Grurup (Hassing H., Thisted A.). Tavle X, 54.
 Gudum (Skodborg H., Ringkjøbing A.). 33.
 Gunde. 37.
 Gunderslev (Ø. Flakkebjerg H., Sorø A.). 32.
 Gyde. 37.
 Gyldenstjerne, Gabriel, til Restrup. 5, 37, Anm. *).
 Gyldenstjerne, Kirstine Henriksdatter. 33. Tavle XXVIII, 117.
 Gyldenstjerne, Knud Henriksen, til Ivernæs. 33, Anm. †).
 Gyldenstjerne, Niels Eriksen, til Tinggaard. 33.
 Gyldenstjerne, Niels Pedersen, til Aagaard. 35. Tavle XXIV, 113.
 Gyldenstjerne, Sofie Henriksdatter. 37, Anm. *).
 Gylling (Hads H., Aarhus A.). 20.
 Haastrup (Salling H., Svendborg A.). 33.
 Hagen, Katharine Hansdatter v. d. 40.
 Hagen, Klavs v. d. 40.
 Hansen, Albert, Borgemeister. 6, Anm. *), 37.
 Hansen, Poul, Raadmand. 3, Anm. **).
 Hansted (Vor H., Aarhus A.). Tavle VI, 28.
 Harte (Brusk H., Vejle A.). 3, Anm. **).
 Helene. 20.
 Helge, Kong Niels' Raad. 6, 7, Fig. 1.
 Hellevad (Dronninglund H., Hjørring A.). 21. Tavle XII, 65.
 Hemmingsdatter, Margrete. 25. Tavle XIX, 96.
 Henriksen, Nicolaus. 25. Tavle XIX, 97.
 Herlev (Sokkelund H., Kjøbenhavns A.). 37, 40.
 Herlogus. 24, Anm. †).
 Herlufmagle (Tybjerg H., Præstø A.). 10, 11, Fig. 4, 33. Tavle XXXI, 122.
 Herlufsholm, se Skovkloster.
 Herman, Biskop i Slesvig. 15. Tavle XIII, 70.
 Herman. 40.
 Hermansen, Niels, Præst. 6.
 Hesselmed, Hgd. (Aal S., Ribe A.). 6, Anm. *).
 Hillerslev (Hillerslev H., Thisted A.). 15, 18, Anm. *), 24. Tavle XII, 66.
 Hjørring, St. Katharine Kirke. 31, 39, 40.
 Holbæk. 33, 40.
 Holmegaard, Hgd. (Møborg S., Ringkjøbing A.). 4, Anm. *).
 Holmekloster (Salling H., Svendborg A.). 20, 31, 39. Tavle IV, 19.
 Horbelev (Falster). 4, Anm. *).
 Hornslet (Øster-Lisbjerg H., Randers A.). 4, Anm. *), 5, 36, 37, Anm. *). Tavle XXV, 114.
 Horsens, Vor Frelsers Kirke. 5.
 Hulda. 20.
 Hundborg (Hundborg H., Thisted A.). 20. Tavle I, 1, II, 10.
 Hundslund (Hads H., Aarhus A.). Tavle IV, 18.
 Hven. 10, Anm. ***).
 Hvide, Slægten. 7.
 Hvorup (Kjær H., Aalborg A.). 9, 10, Fig. 2.

Hylletoft. 25.
 Høg, Helvig. 37, Anm. *).
 Højbygaard, Hgd. (Taagerup S., Maribo A.). 4, Anm. *).
 Højslev (Fjends H., Viborg A.). 2, Anm., 20. Tavle II, s.
 Højstrup, Hgd. (Lyderslev S., Præstø A.). 6, Anm. *).
 Høken, Wulf. 6, Anm. *).
 Hørby (Dronninglund H., Hjørring A.). 4, Anm. *).
 Hørbylund, Hgd. (Hørby S., Hjørring A.). 4, Anm. *).
 Hørdum (Hassing H., Thisted A.). Tavle VI, 33.
 Igeskov, Lb. (Vejlby S., Vejle A.). 2, Anm. *).
 Inge. 16.
 Ingerd. 26.
 Irup, Hgd. (Hørdum S., Thisted A.). 33.
 Iversen, Jens, Biskop i Aarhus. 30. Tavle XXVI, 115.
 Iversen, Peder. 37.
 Jacobi, Efrardus, Kannik. 38.
 Jacobi, Hemmingus, Abbed. 31. Tavle XXIV, 111.
 Jacobi, Herlogus. 25, Anm.
 Jacobi, Johannes, Munk. 31.
 Jacobi, Lambertus, Scolaris. 32.
 Jacobus, Kannik. 23.
 Jacobus, Præst. 22, 23.
 Jacobus, Sakristan. 23.
 Jellinge (Tørrild H., Vejle A.). 14, 31.
 Jensen, Peder, Biskop i Roskilde. 30.
 Jepsen, Niels, Biskop i Roskilde. 23.
 Jerne (Skads H., Ribe A.). 13, Anm. **).
 Johannes, Presbiter. 31.
 Johannes, Ericus, Plebanus. 31.
 Johannes, Jacobus, Perpet. vicr. 31.
 Johannes, Johannes, Presbiter. 31.
 Johannes, Matthias, Kirkevæрге. 37, 40.
 Johannes, Nicolaus, Abbed. 39, Anm. ***).
 Johannes, Petrus, Kannik. 31.
 Jonas, Famulus. 24, 28.
 Jordløse (Skippinge H., Holbæk A.). 35, Fig. 5.
 Jordløse (Salling H., Svendborg A.). 39, Anm. ***).
 Juel, Slægten. 6 Anm. *), 37.
 Juel, Anne Maltesdatter. 4, Anm. *).
 Juel, Jens, til Hesselmed. 6, Anm. *).
 Juel, Malte, til Holmegaard. 4, Anm. *).
 Juel, Palle, til Ulstrup. 33.
 Juel (med Liljen), Thue Nielsen, Ærkebiskop. 30.
 Jørgensen, Knud, Præst. 32, Anm. †).
 Kaas, Bertel, til Nørgaard. 36.
 Kaas, Ove Jensen, Guardian. 31.
 Kaastrup (Hillerslev H., Thisted A.). Tavle XIII, 69.
 Kabel, Anne Nielsdatter. 34. Tavle XXXIII, 125.
 Kabel, Elsebeth Hemmingsdatter. 35. Tavle XXIII, 109.
 Karby (Mors). 13, Anm. **).
 Karl. 20. Tavle IX, 48.
 Karup (Lysgaard H., Viborg A.). 31.
 Katharine. 26.
 Kathellug. 24, Anm. †).
 Katholm, Hgd. (Aalsø S., Randers A.). 5.
 Ketelberg, Karen Madsdatter. 33.
 Ketilli, Nicolaus, Borger i Roskilde. 26.
 Ketillus, Præst. 24.
 Kirstine, Fikke Moltekes Hustru. 25. Tavle XX, 99.
 Kirstine, Jakob Skaves Hustru. 4 Anm. *), 25.

Kirstine, Kong Valdemar I's Søster. 13. Tavle VIII, 44.
 Kjeldby (Møen). 25. Tavle XX, 99.
 Kjerte (Baag H., Odense A.). 16. Tavle V, 27, XVI, 82.
 Kjøge. 5 Anm. *), 6 Anm. *) og **), 26, 37.
 Kjelstrup (Bjerge H., Odense A.). Tavle VI, 30, 31.
 Klavsen, Erik, Borgemester. 37. Tavle XXXI, 123.
 Klements Kirke, St. (Bornholm). 19.
 Klim (V. Han H., Thisted A.). 16. Tavle XVII, 85, 88.
 Knardrup (Gandløse S., Frederiksborg A.). 7.
 Knud den Hellige, Konge. 18.
 Knud den Store, Konge. 18.
 Kogsbølle (Holckenhavn), (Vindinge S., Svendborg A.). 32.
 Kokkedal, Hgd. (Thorslev S., Hjørring A.). 20, 35.
 Tavle VI, 82.
 Krag, Jens, Biskop i Roskilde. 19, 23, 38. Tavle XVIII, 92.
 Krag, Karen. 33. Tavle XXII, 104.
 Kragholm, Hgd. (Skaane). 25.
 Krenkerup (Hardenberg), (Radsted S., Maribo A.). 33.
 Kristine, Matthias Johannis' Hustru. 37.
 Krognos, Else Holgersdatter. 4 Anm. *), 36. Tavle XXV, 114.
 Krognos, Oluf Stigsen. 34, 40.
 Krognos, Peder Stigsen. 34.
 Krognos, Stig Pedersen. 34.
 Kværndrup (Sunds H., Svendborg A.). 32.
 Kæller, Petrus. 24. Tavle XVIII, 93.
 Laale, Andreas, Abbed. 30, 38. Tavle XXIV, 110.
 Laale, Petrus, Abbed. 31, Anm. *).
 Lagonis, Magnus, Ridder. 32.
 Lagonis, Nicolaus, Kannik. 32.
 Lange, Jens Iversen, Biskop i Aarhus. 30. Tavle XXVI, 115.
 Lange, Maren Pedersdatter. 4, Anm. *).
 Laxmand, Johan, Ærkebiskop. 30.
 „Liden Kirstins og Prinds Buris“ Grav. 13. Tavle VIII, 44.
 Linaa (Gjern H., Aarhus A.). 15, 20. Tavle XIII, 71.
 Lodehat, Andreas Jensen. 30, Anm. **).
 Lodehat, Cecilia Jensdatter. 30, Anm. **).
 Lodehat, Jens Andersen, Biskop i Roskilde. 30.
 Lodehat, Peder Jensen, Biskop i Roskilde. 30.
 Lund, Domkirken. 15, 23, 29, 34, 38, 40. Tavle XIII, 70, XXIX, 118.
 Lunge, Slægten. 6, Anm. *).
 Lunge, Maren Tygesdatter. 33.
 Lunge, Sidsel Ovesdatter. 33.
 Lunge, Tyge. 34.
 Lunge, Vibeke. 6, Anm. *).
 Lyngby (Sønder H., Randers A.). 16, 38. Tavle XIV, 75.
 Løvenbalk, Laurids Mogensen, til Tjæle. 36. Tavle XXXI, 120.
 Løvenbalk, Regisse Kristoffersdatter. 34.
 Løvenholm, Hgd. (Gjessing S., Randers A.). 14.
 Maarslet (Ning H., Aarhus A.). 20.
 Madsen, Ejler, Biskop i Aarhus. 30. Tavle XXXIV, 127.
 Magleby (Langeland). 16.
 Magleby (Møen). 24.
 Magni, Jacobus, Præpositus. 31.
 Magnus. 20. Tavle IX, 47.
 Magnus den Gode, Konge. 18.
 Manthorp, Niels. 22, 25. Tavle XVIII, 91.

IV

- Margrete. 15. Tavle XII, 66.
 Margrete. 20.
 Margrete, Dronning. 38, Anm. ****).
 Margrete, Sambiria, Dronning. 2, Anm.
 Mariager. 31, 36. Tavle XXXI, 120.
 Maribo. 4, Anm. *), 32, 33, 40.
 Mattheus, Abbed. 30, 40.
 Mechtild, Arnolds Hustru. 26.
 Michael, Præst. 23. Tavle XIX, 94.
 Michaelis, Paulus, Præpositus. 32.
 Molteke, Fikke. 25.
 Molteke, Henning. 25. Tavle XX, 99.
 Mortensen, Oluf, Biskop i Roskilde. 30.
 Mule, Hans, Borgemester. 37.
 Mule, Ulpho Petri, Prior. 31. Tavle XXII, 106.
 Munk, Edel Pallesdatter. 33.
 Munk, Jens Madsen, til Visborggaard. 36.
 Munk, Kristen, til Gjessinggaard. 4, Anm. *).
 Munk, Ode Pallesdatter. 33.
 Muus, Anne Lauridsdatter. 36.
 Muus, Laurids, til Stenalt. 35.
 Mørborg (Skodborg H., Ringkjøbing A.). 4, Anm. *).
- Navel, Hans, til Vesterby. 32, 38.
 Navel, Jørgen. 35.
 Niclesen (Hoseøl), Peder, Drost. 24.
 Nicolai, Andreas, Presbiter. 31.
 Nicolai, Johannes, af Øverrød. 38.
 Nicolai, Martinus, Curator. 39, Anm. ***).
 Nicolai, Petrus, Abbed. 39, Anm. ***).
 Nicolaus fra Myra, Biskop. 14.
 Nicolaus, Camerarius. 24. Tavle XIX, 95.
 Niels, Konge. 18.
 Nielsen, Mogens, Ærkebiskop. 23.
 Nielsen, Thue, Ærkebiskop. 30.
 Nors (Hillerslev H., Thisted A.). Tavle XII, 67.
 Nothold, Biskop i Ribe. 18, Anm. **).
 Næstved, Sortebrødrekloster. 32.
 Næstved, St. Peders Kirke. 39, Anm. ***).
 Nørgaard, Hgd. (Grinderslev S., Viborg A.). 36.
 Nørre-Sundby (Kjær H., Aalborg A.). Tavle IX, 46.
- Odense, St. Knuds Kirke. 19, 32, 37.
 Odense, St. Hans Kirke. 33, 34, 35. Tavle XXIII, 109.
 XXVIII, 117. XXXIII, 125.
 Odense, Vor Frue Kirke. 31.
 Odense, Graabrødrekirke. 32, 35.
 Olaus, Kantor. 23. Tavle XXI, 101.
 Olavi, Gasmund, Prior. 32.
 Olavi, Nicolaus, Prior. 32.
 Olavi, Matthias, Provinsialprior. 39, Anm. ***).
 Oluf, Konge. 4, Anm. *).
 Oluf, Biskop i Roskilde. 23.
 Ore (Gudme H., Svendborg A.). 20. Tavle XIII, 68.
 Orebygaard, Hgd. (Saxkjøbing Lands., Maribo A.). 35, 40.
 Othinkar, Biskop i Ribe. 18, Anm. **).
 Otint. 20.
 Otterup (Lunde H., Odense A.). 16. Tavle XVI, 80.
 Oxe, Laurids Jørgensen. 35. Tavle XXIV, 112.
- Parsberg, Verner. 33, 34, 40.
 Pedersen, Henning. 25.
 Pedersen, Morten, Præst. 4, Anm. *).
 Pedersen, Tyge. 20. Tavle VI, 32.
- Petri, Nicolaus, Præst. 23.
 Petri, Petrus, Præst. 39, 40.
 Petri, Petrus, Plebanus. 31.
 Petri, Ulpho, Prior. 31. Tavle XXII, 106.
 Petrus. 21. Tavle III, 15.
 Petrus, Abbed. 30, 40.
 Petrus, Herlugs Søn. 24, Anm. ††).
 Priggel, Johannes, Billedhugger. 5, 36. Tavle XXV, 114.
 Præstø. 33.
 Pøisike, Hans, til Bierit. 32.
- Qvitzov, Johannes Jensen, Dr. decret. 32.
- Randers, Graabrødrekloster. 31, 36.
 Ravensberg, Anne Jakobsdatter. 4, Anm. *).
 Ravstrup, Hgd. (Herlufmagle S., Præstø A.). 33.
 Restrup, Hgd. (Sønderholm S., Aalborg A.). 5.
 Reventlov, Agnete. 4, Anm. *).
 Reventlov, Anders, til Søbo. 39, Anm. ***).
 Ribe Domkirke. 13, 16, 18, Anm. **), 26. Tavle I, 5.
 XVII, 84.
 Ringsted Kirke. 4, Anm. *), 19, 25, 30, 34, 35, 38, 39, 40.
 Tavle XXI, 103. XXIV, 113. XXXII, 124.
 Rosenholm, Hgd. (Hornslet S., Randers A.). 14, 36.
 Rosenkrantz, Slægten. 6, Anm. *).
 Rosenkrantz, Anne Ottesdatter. 36. Tavle XXV, 114.
 Rosenkrantz, Erik Ottesen, Rigens Hofmester. 37, Anm. *).
 Rosenkrantz, Holger Holgersen, til Boller. 37, Anm. *).
 Rosenkrantz, Jørgen Ottesen, Rigens Raad. 36.
 Rosenkrantz, Kirstine Eriksdatter. 4, Anm. *).
 Rosenkrantz, Mette Nielsdatter. 35.
 Rosenkrantz, Niels Eriksen, Rigens Hofmester. 39,
 Anm. ***).
 Rosenkrantz, Niels Styggeesen, Biskop i Børglum. 4, Anm. *), 30.
 Rosenkrantz, Otte Nielsen, Rigens Hofmester. 4, Anm. *),
 5, 36. Tavle XXV, 114.
 Roskilde Domkirke. 4, Anm. *), 6, 23, 24, 30, 31, 32,
 38, 39. — 7, Fig. 1. — Tavle IV, 20. XXI, 101.
 Roskilde, Vor Frue Kirke. 6, Anm. **).
 Rubjerg (Vennebjerg H., Hjørring A.). Tavle XVII, 87.
 Rud, Jørgen, til Vedby. 4, Anm. *).
 Ry (Thyrsting H., Aarhus A.). 4, Anm. *).
 Rynkeby (Bjerge H., Odense A.). 13. Tavle VI, 29.
 VII, 41. VIII, 42.
 Rønno, Anne Tønnesdatter. 33, 40.
 Rønno, Lene Tønnesdatter. 40.
 Rønno, Klavs, Rigens Marsk. 33. Tavle XXVIII, 117.
 Rønno, Korfits, til Faarevejle. 33, 34.
- Sal (Houlbjerg H., Viborg A.). 18, Anm. *). Tavle
 XI, 59.
 Saltense, Mette Lavesdatter. 36.
 Saltum (Hvetbo H., Hjørring A.). 19, 20. Tavle XI, 57.
 Saxkjøbing. 35.
 Seden (Aasum H., Odense A.). Tavle IV, 23.
 Segeberg. 10, Anm. ***).
 Sehested, Dorthé. 5.
 Sehested, Jens Thomesen. 4, Anm. *).
 Sehested, Malte Jensen. 4, Anm. *).
 Sengeløse (Smørum H., Kjøbenhavns A.). 25. Tavle XIX, 96.
 Sjøring (Hundborg H., Thisted A.). 16. Tavle XI, 58.
 XVI, 83.
 Skallerup (Vennebjerg H., Hjørring A.). 16. Tavle
 XV, 77.

- Skanke, Magdalene. 34.
 Skave, Slægten. 19.
 Skave, Herlog, til Eskilstrup. 33.
 Skave, Jakob Jonsen. 4, Anm. *), 25. Tavle XXI, 103.
 Skave, Jens, Ridder. 34, 38, 39. Tavle XXXII, 124.
 Skave, Niels, Biskop i Roskilde. 19, 30, 38, 39.
 Skave, Niels, Ridder. 34.
 Skibby (Horns H., Frederiksborg A.). 22, 25. Tavle XVIII, 91.
 Skinkel, Hilleborg Ottesdatter. 33, Anm. †).
 Skinnerup (Hundborg H., Thisted A.). 13, Anm. **).
 Tavle X, 56.
 Skjernov, Anne Iversdatter. 36.
 Skjelskør. 3, Anm. **).
 Skjærum (Horns H., Hjørring A.). Tavle VII, 39.
 Skjædstrup (Ø.-Lisbjerg H., Randers A.). 14, 15, Anm. **).
 Tavle I, 6. X, 51.
 Skorup (Gjern H., Aarhus A.). 20. Tavle VII, 36.
 Skovby (Skovby H., Odense A.). 31.
 Skovkloster (Herlufsholm). 25, 30, 31, 32, 39, 40.
 Tavle XXXI, 121.
 Skram, Anne Eriksdatter. 4, Anm. *).
 Skrøbelev (Langeland). Tavle VII, 37.
 Skytte, Slægten. 23.
 Skytte, Albert. 25. Tavle XIX, 98.
 Slagelse, St. Peders Kirke. 25, 26. Tavle XIX, 98.
 XXI, 102.
 Smalsti, Helvig Hartvigsdatter. 35.
 Sneken, Dorthe Herlufsdatter. 33.
 Sneken, Kirstine. 34. Tavle XXXII, 124.
 Snolelev (Thune H., Kjøbenhavns A.). 24.
 Somer, Herbert, Borger i Ribe. 26.
 Sorø. 4, Anm. *), 15, 24, 25, 30, 32, 33, 38. Tavle XII, 63. XVIII, 90, 92. XXII, 104, 107. XXIV, 110, 111.
 Sparre, Torben Jensen, til Ørslev. 33. Tavle XXII, 104.
 Spend, Ellen Mogensdatter. 33.
 Stenalt, Hgd. (Ørsted S., Randers A.). 35, 36.
 Stenløse (Odense H., Odense A.). 16. Tavle XVI, 81.
 Stensgaard, Hgd. (Svaninge S., Svendborg A.). 4, Anm. *).
 Stephanus, Præst. 32. Tavle XXIII, 108.
 Storehedinge. 37.
 Stovby (Bjerge H., Vejle A.). Tavle IV, 21.
 Strangesen, Niels, Ridder. 32.
 Suldrup (Hornum H., Aalborg A.). 18, Anm. *).
 Svanninge (Salling H., Svendborg A.). 4, Anm. *).
 Svend, Biskop i Aarhus. 4, Anm. *).
 Svend Estridsen, Konge. 18, 19.
 Svendborg, Vor Frue Kirke. Tavle II, 9.
 Sverin, Mette Pallesdatter. 32, 40.
 Sydonis, Johannes, Kannik. 38.
 Sæby (Løve H., Holbæk A.). 35. Tavle XXIV, 112.
 Søbo, Hgd. (Jordløse S., Svendborg A.). 39, Anm. ***).
 Søholm, Hgd. (Magleby S., Præstø A.). 33.
 Søllerød (Sokkelund H., Kjøbenhavns A.). 38.
 Sønder-Broby (Salling H., Svendborg A.). 16. Tavle XIV, 73.
 Sønderholm (Hornum H., Aalborg A.). 5.
 Sønder-Vilstrup (Brusk H., Vejle A.). 14. Tavle XI, 60, 61.
 Sønder-Vissing (Tyrsting H., Aarhus A.). 10.
 Sørup, Hgd. 25.
 Taa, Mattheus Avesen, af Tjernelunde. 25.
 Taars (Musse H., Maribo A.). 31. Tavle XXII, 105.
 Thisted. 16, 18 Anm. *). Tavle I, 4. XV, 79.
 Thitmarus, Vexellerer. 26.
 Thommesen, Eskil, Prior. 39, Anm. ***).
 Thord. 20. Tavle VII, 36.
 Thore. 20.
 Thorgot. 20. Tavle IV, 22.
 Thori. 20. Tavle X, 52.
 Thorkil. 15. Tavle XII, 66.
 Thorsager (Ø.-Lisbjerg H., Randers A.). 18, Anm. *).
 Tavle III, 16.
 Thorslev (Ø.-Han H., Hjørring A.). 20, 35. Tavle IV, 22.
 Thorslunde (Smørum H., Kjøbenhavns A.). 16.
 Thorstedlund, Hgd. (Aarestrup S., Aalborg A.). 4, Anm. *).
 Thorstensen, Nicolaus, Ridder. 25.
 Thott, Ellen Axelsdatter. 34.
 Thott, Evert Eriksen. 36. Tavle XXXIII, 126.
 Thott, Jep Axelsen. 25.
 Thott, Kirstine Axelsdatter. 25.
 Thruend. 20. Tavle VII, 36.
 Thurgeif. 20. Tavle XI, 57.
 Tim (Hind H., Ringkjøbing A.). 26, 33.
 Tinggaard, Hgd. (Tim S., Ringkjøbing A.). 33.
 Tirstrup (Sønder H., Randers A.). 39, Anm. ***).
 Tise (Børglum H., Hjørring A.). Tavle XII, 64.
 Tjæle, Hgd. (Tjæle S., Viborg A.). 36.
 Tjernelunde (Løve H., Holbæk A. ?). 25.
 Tornekrannds, Henrik Kristiernsen, Abbed. 4, Anm. *).
 Tove, Nicolaus Frændesens Hustru. 25. Tavle XVIII, 90.
 Tranebjerg (Samsø). Tavle III, 13.
 Tuco. 21. Tavle XII, 65.
 Tullebølle (Langeland). 16. Tavle XV, 78.
 Tuve, Abbed. 31, 39.
 Tvede (Nørhald H., Randers A.). 4, Anm. *).
 Tvilum (Gjern H., Aarhus A.). 32.
 Tybjerggaard, Hgd. (Tybjerg S., Præstø A.). 33.
 Tygesen. Tavle IV, 19.
 Tymand, Kirsten. 3, Anm. **).
 Tyrsted (Hatting H., Vejle A.). 24. Tavle XVIII, 93.
 Tømmerby (V. Han H., Thisted A.). Tavle XVII, 89.
 Tørring (Skodborg H., Ringkjøbing A.). 13, Anm. *).
 Tavle VII, 40.
 Ubbe. Tavle V, 24.
 Udby (Arts H., Holbæk A.). 13, 22, 23. Tavle VIII, 43.
 Udby (Baarse H., Præstø A.). 20. Tavle IX, 49.
 Udek(?), Henrik. 25.
 Udsen, Slægten. 31, 37.
 Ulfeld, Anders Ebbesen, til Dalum. 35.
 Ulfeld, Anders Eriksen. 32.
 Ulfeld, Karen. 3, Anm. **).
 Ulfeld, Kirsten. 3, Anm. **).
 Ulfeld, Niels Jepsen, Biskop i Roskilde. 23.
 Ulfstand, Jakob Gertsen, Ærkebiskop. 29, 38.
 Ulfstand, Oluf Holgersen. 4, Anm. *).
 Ulstrup, Hgd. (Hundborg S., Thisted A.). 33.
 Ungstrup, Lb. (Torning S., Viborg A.). Tavle X, 53.
 Urup, Jens Holgersen. 25.
 Valdemar den Anden, Konge. 18, 19.
 Valentin, Matthias. 6, Anm. *).
 Vantinge (Salling H., Svendborg A.). 13.
 Varpelev (Stevns H., Præstø A.). 24. Tavle XIX, 95.
 Vasspyd, Anne. 4, Anm. *).

VI

- Vasspyd, Laurids Madsen, Landsdommer. 4, Anm. *).
 Vedaas, Hgd. (Skaane). 34.
 Vedbygaard, Hgd. (Ruds-Vedby, Holbæk A.). 4, Anm. *).
 Vejerslev (Houlbjerg H., Viborg A.). 20, 21. Tavle III, 15.
 Vejerslev (Mors). 14. Tavle XI, 62.
 Vejby (Hasle H., Aarhus A.). Tavle X, 50.
 Vesterbygaard, Hgd. (Jordløse S., Holbæk A.). 32.
 Vester-Velling (Middelsom H., Viborg A.). 12, Anm. ****), 18, Anm. *).
 Vestervig (Refs H., Thisted A.). 9, 13, 21, 32, 33. Tavle I, 3. II, 11. III, 14. VIII, 44 a og b. XXVII, 116.
 Viborg Domkirke. 20, 30. Tavle XXX, 119.
 Viferdus. 20.
 Viffert, Mette Madsdatter. 4, Anm. *).
 Viffert, Niels Jonsen, til Thorstedlund. 4, Anm. *).
 Wilhelm, Borger i Roskilde. 8.
 Vinderslev (Lysgaard H., Viborg A.). 17.
 Vinkel (Middelsom H., Viborg A.). Tavle V, 24.
 Visborggaard, Hgd. (Visborg S., Aalborg A.). 36.
 Vitskølle (Skaane). 34.
 Vognsen, Jesper Thorsen, til Hørbylund. 4, Anm. *).
 Voldum (Galten H., Randers A.). 4, Anm. *).
 Vordingborg. 32.
 Vorning (Sønderlyng H., Viborg A.). Tavle VII, 35.
 Vrandrup, Hgd. (Sest S., Ribe A.). 3, Anm. **).
 Walkendorf, Erik, til Glorup. 6, Anm. *).
 Walkendorf, Henning, til Højbygaard. 4, Anm. *).
 Walkendorf, Øllegaard Hemmingsdatter. 33.
 Ystad. 25, 33.
 Æreslev. 25.
 Øls (Hindsted H., Aalborg A.). 17, 20. Tavle X, 52. XVII, 86.
 Øm (Ry S., Aarhus A.). 4, Anm. *).
 Ørslev (Bringstrup S., Sorø A.). 33.
 Ørsted (Rougø H., Randers A.). 35, 36.
 Ørum (Hassing H., Thisted A.). Tavle I, 2.
 Ørumgaard (Ørum S., Thisted A.). 5.
 Østerlars (Bornholm). 23.
 Øverrød, Lb. (Søllerød S., Københavns A.). 38.

RETTELSER OG TILFØJELSER.

- Side 11. Ved Omtalen af Korsarmene fortjener det at bemærkes, at de stærkt trapezformede, mellem hvilke der findes et ganske smalt, ja undertiden slet intet Mellemrum, saa godt som udelukkende forekomme paa Fyn.
- 12. Det halvrunde Fodstykke (eller Gravhøjen) træffe vi navnlig i det nordlige og vestlige Jylland, medens den trappedannede Fod i en fremherskende Grad er anvendt paa Monumenterne i det østlige Jylland.
 - 13. Gravstenene over Thord og Thruend samt over Thorkil og Margrete (Tavle VII, 36 og XII, 66) gjør det sandsynligt, at flere af de Monumenter, der ere smykkede med et Kors saavel ved Hovedenden som ved Fodenden, have dækket over Dobbeltgrave.
 - 22, L. 9 f. o. af Slægten Uldsax, læs: med de to Uldsaxe i Vaabnet.
 - 24. Figurerne paa Stenen fra Bregninge Kirke (Tavle XXI, 100) ere svagt fordybede og have mulig fra først af været udfyldte med et rødt Kit.
 - 27, L. 4 f. n. Naar det ved Omtalen af Molteke-Stenen fra Kjeldby (Tavle XX, 99) er sagt, at det ø-lignende Tegn for *obit* her fremtræder som et sammentrukket α og ϵ , da forholder dette sig ikke saaledes. Ligheden med en saadan Sammendragning er fremkommet ved Maaden, paa hvilken den krumme Tværlinjes øvre Del er udformet.
 - 37, L. 14 f. n. Af Gravstene over Borgemestre i . . . læs: Af Gravstene over Borgemestre og Raadmænd i o. s. v.
 - 37, L. 7 f. n. Borgemesteren læs: Kjøbstadens verdslige Øvrighed.
 - 39, L. 10 f. o. . . . der indtil det 16de Aarhundre's sidste Fjerdedel . . . læs: der indtil hen i det 16de Aarhundredes anden Halvdel.
-

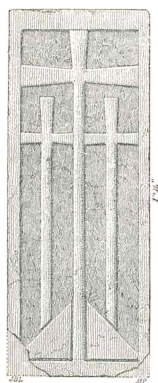

Fig. 1. Hundborg Kirke.
Hundborg Herred, Thisted Amt.

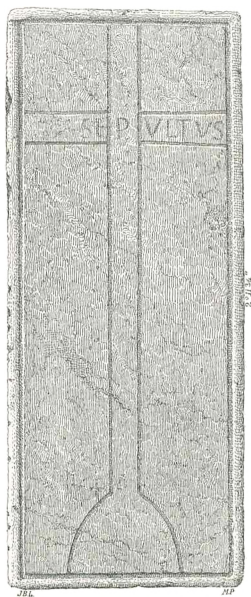

Fig. 2. Ørum Kirke (nu i Museet i Kjøbenhavn).
Hassing Herred, Thisted Amt.

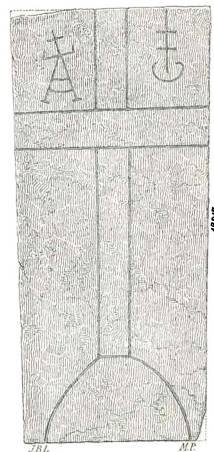

Fig. 3. Vestervig Kirke.
Refs Herred, Thisted Amt.

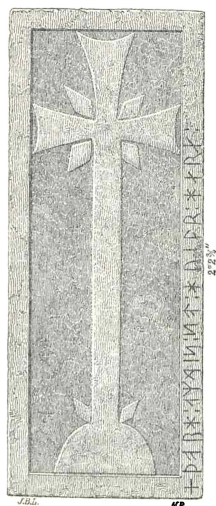

Fig. 4. Thisted Kirke.

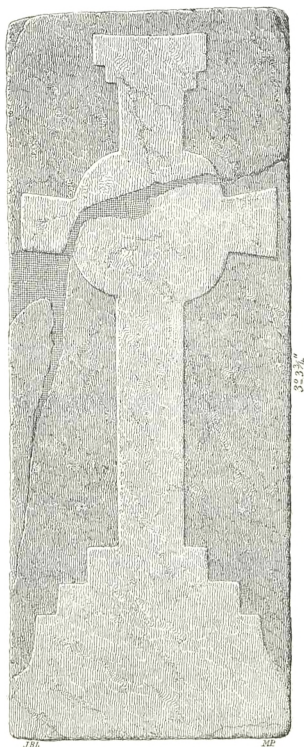

Fig. 6. Skjødstrup Kirke.
Øster-Lisbjerg Herred, Randers Amt.

Fig. 5. Ribe Domkirke.

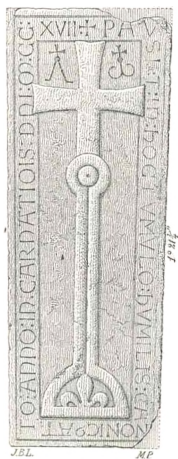

Fig. 11. Arto, Kannik, † 1217. Vestervig Kirke.
Refs Herred, Thisted Amt.

Fig. 8. Højslev Kirke.
Fjends Herred, Viborg Amt.

Fig. 7. Brabrand Kirke.
Hasle Herred, Aarhus Amt.

Fig. 9. Svendborg, Vqr Frue Kirke.

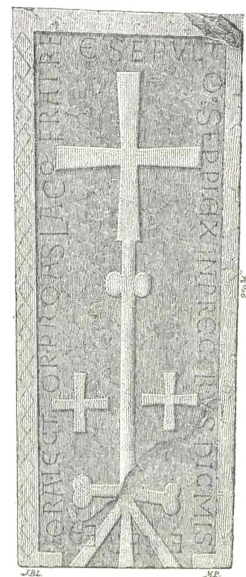

Fig. 10. ASLAK. Hundborg Kirke.
Hundborg Herred, Thisted Amt.

Fig. 13. Tranebjerg Kirke.
Samso.

Fig. 12. PEDER GØDESEN FOT. Boller Hovedgaard.
Uth Sogn, Bjerge Herred, Vejle Amt.

Fig. 17. Aarhus, Vor Frue Kirke.

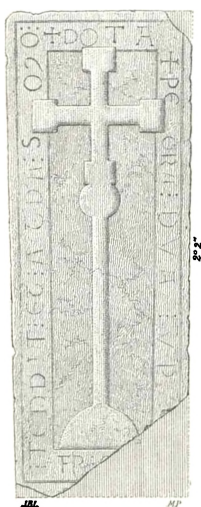

Fig. 14. Vestervig Kirke.
Refs Herred, Thisted Amt.

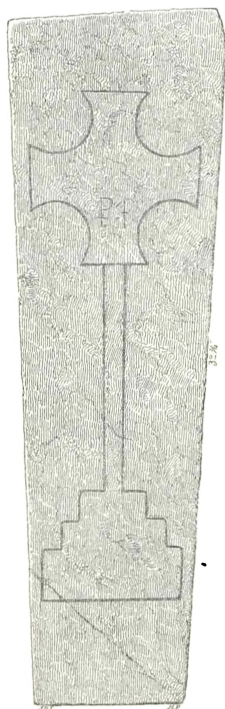

Fig. 16. Thorsager Kirke.
Gøtø-Lisbjerg Herred, Randers Amt.

Fig. 15. PEDER. Vejerslev Kirke.
Houlbjerg Herred, Viborg Amt.

Fig. 18. Hundslund Kirke.
Hads Herred, Aarhus Amt.

Fig. 22. THOROOT. Thorslev Kirke.
Øster-Han Herred, Hjørring Amt.

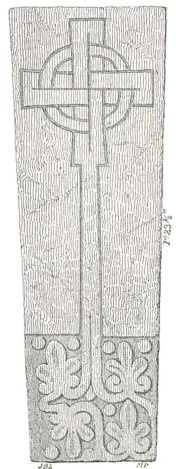

Fig. 23. Seden Kirke.
Assum Herred, Odense Amt.

Fig. 19. Brahetrolleborg (Holme-Kloster) Kirke.
Salling Herred, Svendborg Amt.

Fig. 20. Roskilde Domkirke.

Fig. 21. Stovby Kirke.
Bjærgø Herred, Vejle Amt.

Fig. 26. „HARALD HEINS“ Gravsten. Dalby Kirke.
Skaane.

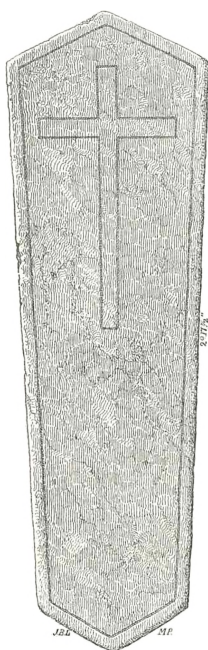

Fig. 27. Kjærte Kirke.
Baag Herred, Odense Amt.

Fig. 24. Ubbe. Vinkel Kirke.
Middelsom Herred, Viborg Amt.

Fig. 25. Aarhus Domkirke.

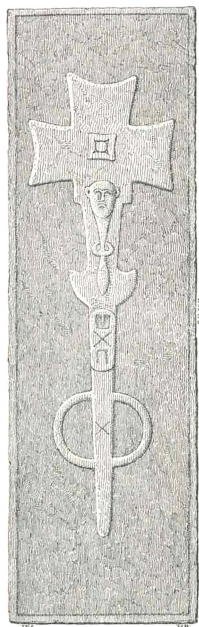

Fig. 28. Hansted Kirke.
Vor Herred, Aarhus Amt.

Fig. 32. TYGE PEDERSEN. Kokkedal Hovedgaard.
Thorslev Sogn, Øster-Han Herred, Hjørring Amt.

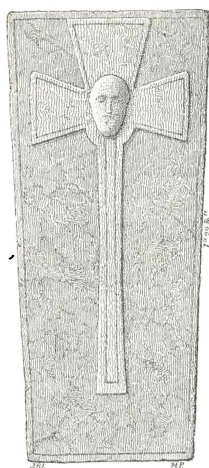

Fig. 31. Kjølstруп Kirke.
Bjærgø Herred, Odense Amt.

Fig. 30. Kjølstруп Kirke.
Bjærgø Herred, Odense Amt.

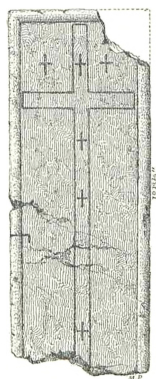

Fig. 33. Hørdum Kirke.
Hassing Herred, Thisted Amt.

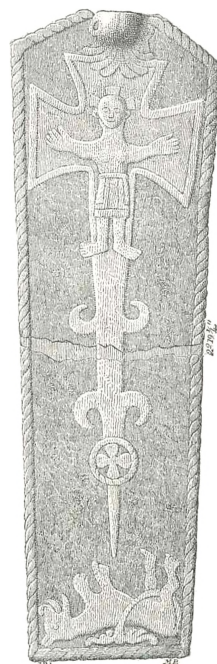

Fig. 29. Rynkeby Kirke.
Bjærgø Herred, Odense Amt.

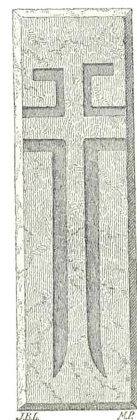

Fig. 34. Gjemsing Kirke.
Hjerm Herred, Ringkjøbing Amt.

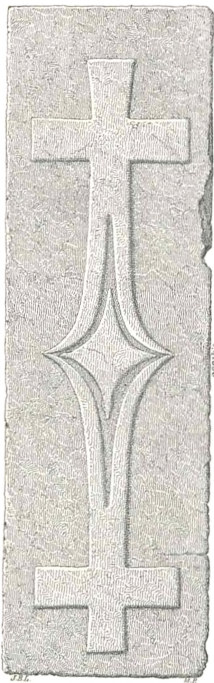

Fig. 38. Bøvling Kirke.
Skodborg Herred, Ringkjøbing Amt.

Fig. 37. Skrøbelev Kirke.
Langeland.

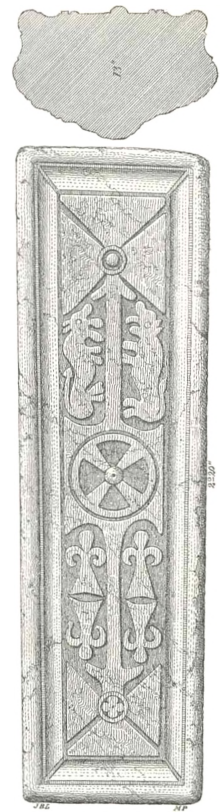

Fig. 41. Rynkeby Kirke.
Bjerge Herred, Odense Amt.

Fig. 39. Skjærum Kirke.
Horns Herred, Hjørring Amt.

Fig. 35. Vorning Kirke.
Senderlyng Herred, Viborg Amt.

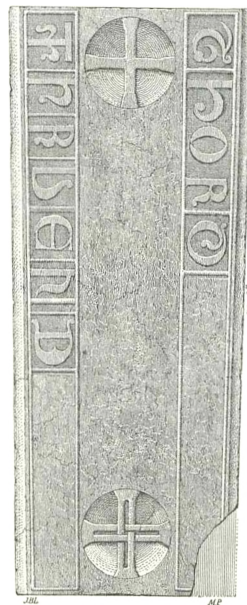

Fig. 36. THORD (og?) THORVEND. Skorup Kirke.
Gjern Herred, Aarhus Amt.

Fig. 40. Tørring Kirke.
Skodborg Herred, Ringkjøbing Amt.

Fig. 47. MAEWUS. Framlev Kirke.
Framlev Herred, Aarhus Amt.

Fig. 49. ABSALON. Udby Kirke.
Børsø Herred, Præstø Amt.

Fig. 46. NØRRE-SUNDBY Kirke.
Kjær Herred, Aalborg Amt.

Fig. 48. KARL. Framlev Kirke.
Framlev Herred, Aarhus Amt.

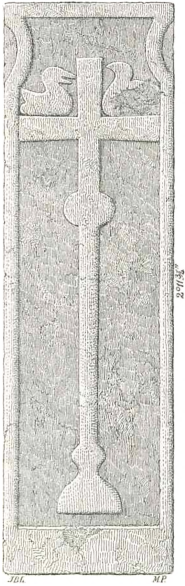

Fig. 54. Grurup Kirke.
Hassing Herred, Thisted Amt.

Fig. 53. Ungstrup (nu i Museet i Kjøbenhavn).
Torning Sogn, Lyngard Herred, Viborg Amt.

Fig. 55. Aarhus Domkirke.

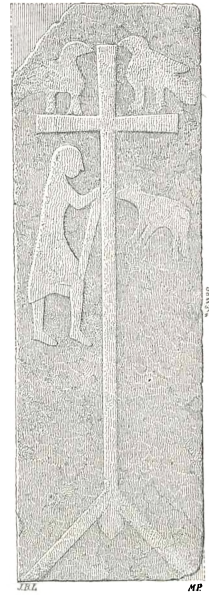

Fig. 56. Skinnerup Kirke (nu i Thisted).
Hundborg Herred, Thisted Amt.

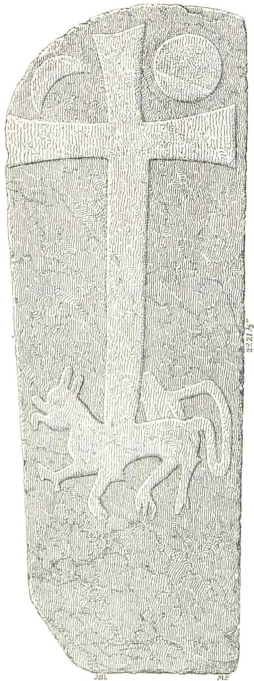

Fig. 50. Vejlbj Kirke.
Hasle Herred, Aarhus Amt.

Fig. 51. Skjødstrup Kirke.
Øster-Lisbjerg Herred, Randers Amt.

Fig. 52. thore. Øls Kirke.
Hindsted Herred, Aalborg Amt.

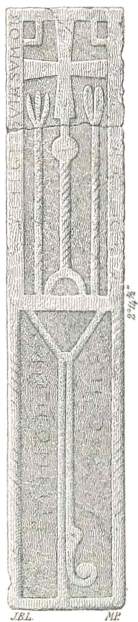

Fig. 58. Sjøring Kirke.
Hundborg Herred, Thisted Amt.

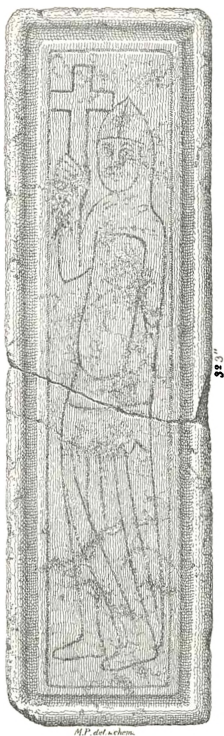

Fig. 62. Vejrslev Kirke (nu i Museet i Kjøbenhavn).
Mors.

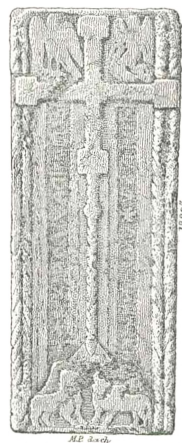

Fig. 59. Sal Kirke (nu i Museet i Aarhus).
Houlbjerg Herred, Viborg Amt.

Fig. 60. Sønder-Vilstrup Kirke.
Brusk Herred, Vejle Amt.

Fig. 57. Tårnøkirke. Saltum Kirke.
Hvetbo Herred, Hjørring Amt.

Fig. 61. Sønder-Vilstrup Kirke.
Brusk Herred, Vejle Amt.

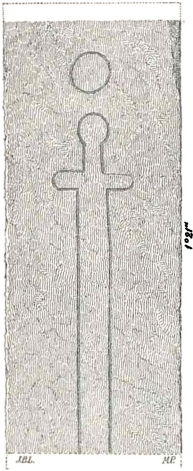

Fig. 64. Thise Kirke.
Berglum Herred, Hjørring Amt.

Fig. 67. Nors Kirke.
Hillerslev Herred, Thisted Amt.

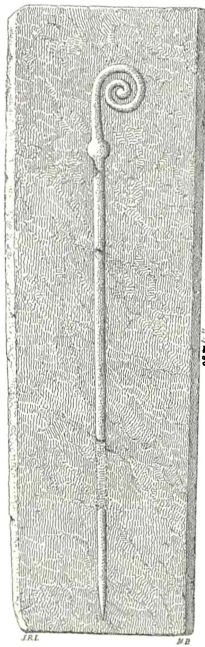

Fig. 63. Sorø Kirke.

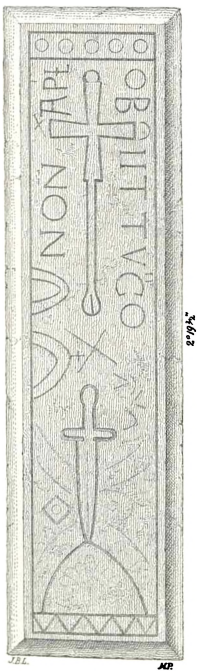

Fig. 65. Trøz. Hellevad Kirke.
Dronninglund Herred, Hjørring Amt.

Fig. 66. THORKIL og MARGARETE. Hillerslev Kirke.
Hillerslev Herred, Thisted Amt.

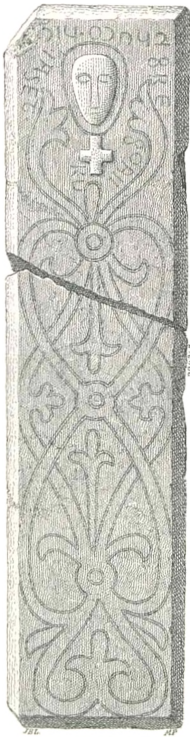

Fig. 68. TYGE GAZERSEN. Ore Kirke.
Gudme Herred, Svendborg Amt.

Fig. 70. HERMAN, Biskop i Slesvig, † ca. 1146.
Domkirken i Lund.

Fig. 69. Kaastrup Kirke.
Hillerød Herred, Thisted Amt.

Fig. 71. ASSEN. Linå Kirke.
Gjern Herred, Aarhus Amt.

Fig. 73. Sønder-Broby Kirke.
Salling Herred, Svendborg Amt.

Fig. 74. Egtved Kirke.
Jerlev Herred, Vejle Amt.

Fig. 72. Anst Kirke.
Anst Herred, Ribe Amt.

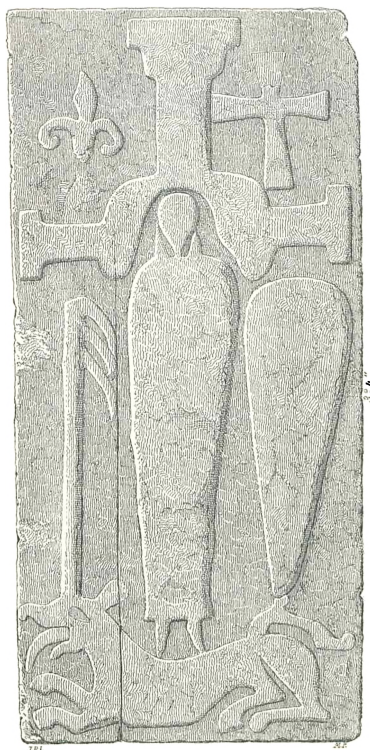

Fig. 75. Lyngby Kirke.
Sender-Herred, Randers Amt.

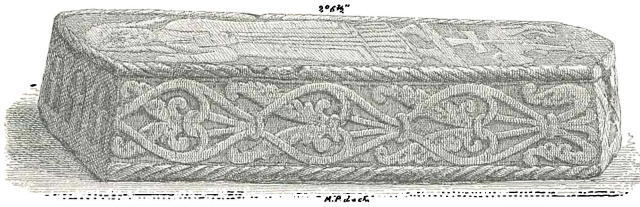

Fig. 76. Grenaa Kirke (nu i Museet i Kjøbenhavn).

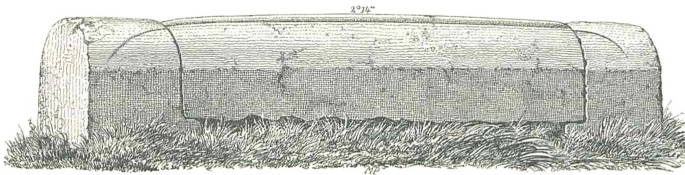

Fig. 77. Skallerup Kirke.
Vennebjerg Herred, Hjørring Amt.

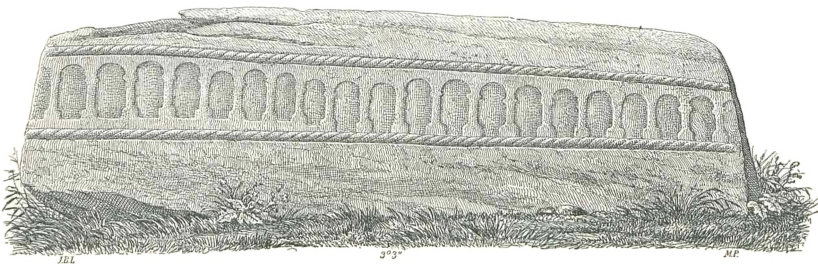

Fig. 78. Tullebølle Kirke.
Langeland.

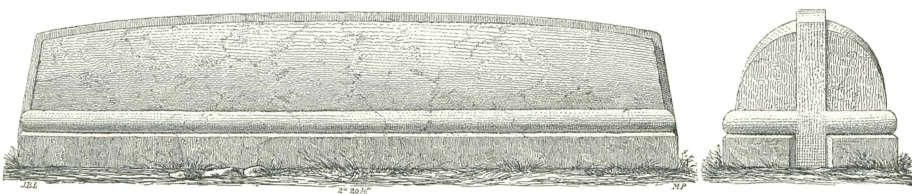

Fig. 79. Thisted Kirke.

Fig. 80. Otterup Kirke (nu i Museet i Kjøbenhavn).
Lunde Herred, Odense Amt.

Fig. 81. Stenløse Kirke (nu i Museet i Kjøbenhavn).
Odense Herred, Odense Amt.

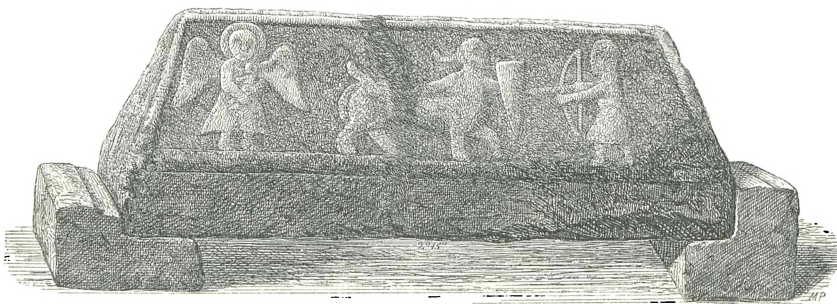

Fig. 82. Kjerte Kirke (nu i Museet i Kjøbenhavn).
Baag Herred, Odense Amt.

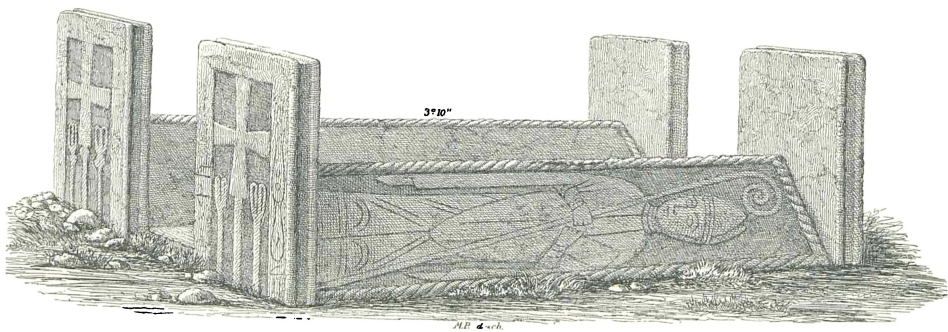

Fig. 83. „Bispegraven“, Sjøring Kirke.
Hundborg Herred, Thisted Amt.

Fig. 84. Ribe Domkirke.

Fig. 87. Rubjærg Kirke.
Vennebjerg Herred, Hjørring Amt.

Fig. 86. Øls Kirke.
Hindsted Herred, Aalborg Amt.

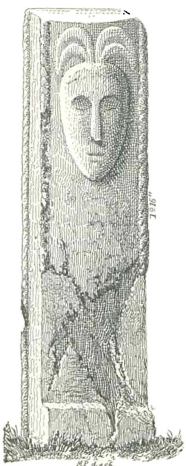

Fig. 88. Klim Kirke
(nu i Museet i Kjøbenhavn).
Vester-Han Herred, Thisted Amt.

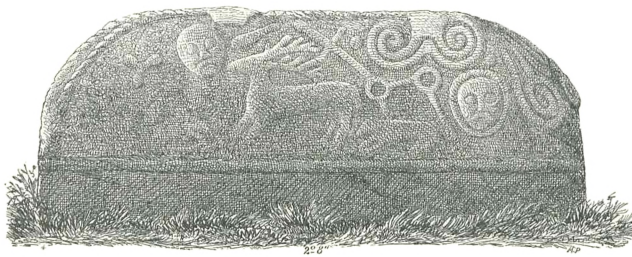

Fig. 85. Klim Kirke (nu i Museet i Kjøbenhavn).
Vester-Han Herred, Thisted Amt.

Fig. 89. Tommerby Kirke.
Vester-Han Herred, Thisted Amt.

Fig. 90. NICOLAUS FRÆNDESEN og Hustru.
Soro Kirke.

Fig. 91. NILS MANTHORP, † 1305. Skibby Kirke.
Horns Herred, Frederiksborg Amt.

Fig. 92. JENS KRAAG, Biskop i Roskilde, † 1300.
Soro Kirke.

Fig. 93. PÆDER KÆLLER. Tyrsted Kirke.
Hatting Herred, Vejle Amt.

Fig. 94. MICHAEL, Præst, † 1330. Esbønderup Kirke.
Holbo Herred, Frederiksborg Amt.

Fig. 97. NIELS HENRIKSEN, † 1339. Godsted Kirke.
Musse Herred, Maribo Amt.

Fig. 98. ALBERT SKYTTE, † 1347.
Slagelse, St. Peders Kirke.

Fig. 95. NICOLAUS, Camerarius, med Hustru og flere af deres Slægt.
Varpelev Kirke.
Stovns Herred, Præste Amt.

Fig. 96. Jomfru MARGARETE HEMMINGSDATTER, † 1311.
Sengeløse Kirke.
Snerum Herred, Kjøbenhavns Amt.

Fig. 99. HENNING MOLTEKE, Ridder, † 1326, hans Hustru, og FIKKE MOLTEKES Hustru.
Kjeldby Kirke paa Moen.

Fig. 101. OLAUS, Kantor.
Roskilde Domkirke.

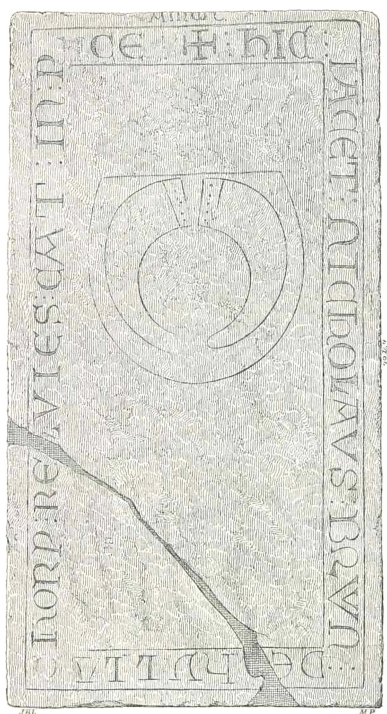

Fig. 102. NICOLAUS BRAUN.
Slagelse, St. Peders Kirke.

Fig. 103. JAKOB JONSEN SKAVE OG HSTRU. 1381.
Ringsted Kirke.

Fig. 100. BENEDICTUS, Præst, † 1375. Bregninge Kirke.
Tansinge.

Fig. 104. TORBEN JENSEN (SPARRE) og Hustru, 1438.

Sors Kirke.

Fig. 105. NICOLAUS FINKUSCK, Præst, † 1411. Taars Kirke.

Musse Herred, Maribo Amt.

Fig. 106. ULF PEDERSEN (MØLLE), Prior, † 1456. Dalum Kirke.

Odense Herred, Odense Amt.

Fig. 107. NIELS KLEMENTSEN, Abbed, † 1444.

Sors Kirke.

Fig. 108. STEFFEN, Præst, † 1450. Flade Kirke.
Mors.

Fig. 109. GERT BRYSKE, † 1441, og Hustru.
Odense. St. Hans Kirke.

Fig. 110. **ANDERS LAALE**, Abbed, † 1464.
Sore Kirke.

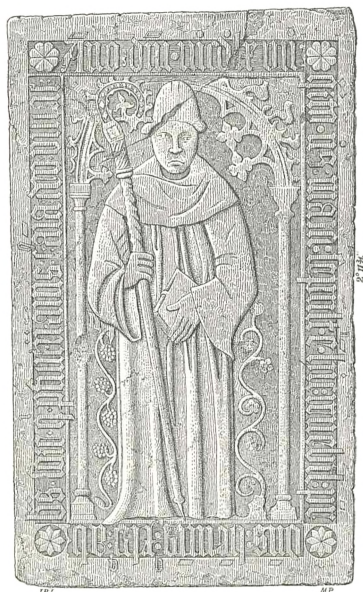

Fig. 111. **HEMMING JAKOBSEN**, Abbed, † 1467.
Sore Kirke.

Fig. 112. **LAURIDS JØRGENSEN (OXE)**, † 1460. Sæby Kirke.
Love Herred, Holbak Amt.

Fig. 113. **NIELS PEDERSEN (GYLDENSTJERNE)**, Ridder.
Ringsted Kirke.

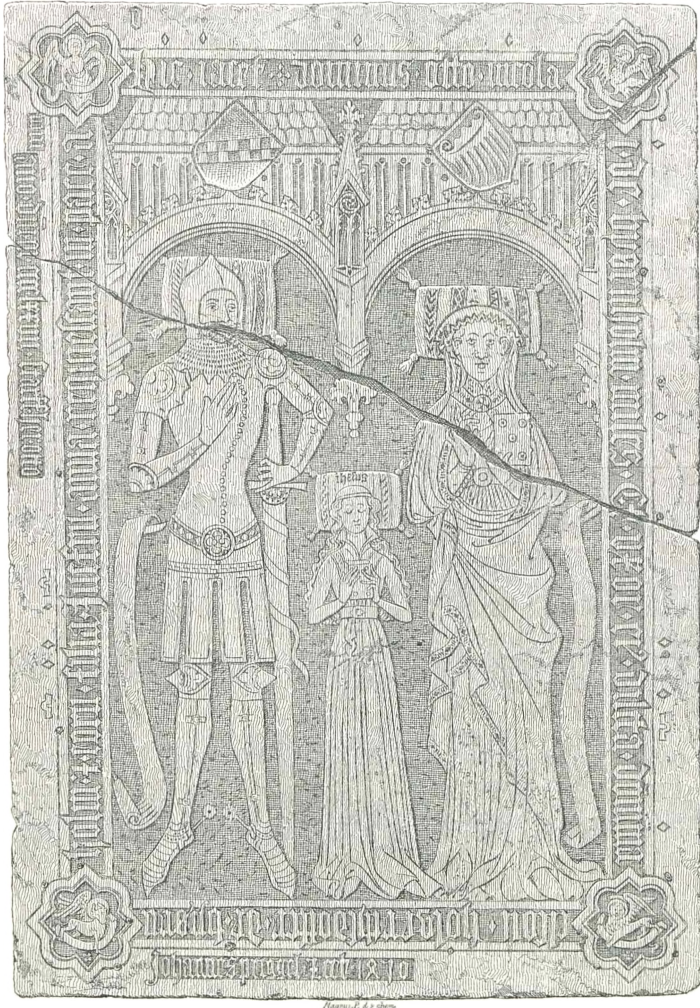

Fig. 114. OTTE NIELSEN (ROSENKRANTZ), Rigens Hofmester, † 1477, med Hustru og Datter.
Hornølet Kirke. Øster-Lisbjerg Herred, Randers Amt.

Fig. 115. JENS IVERSEN (LANGE), Biskop i Aarhus, † 1482.

Aarhus Domkirke.

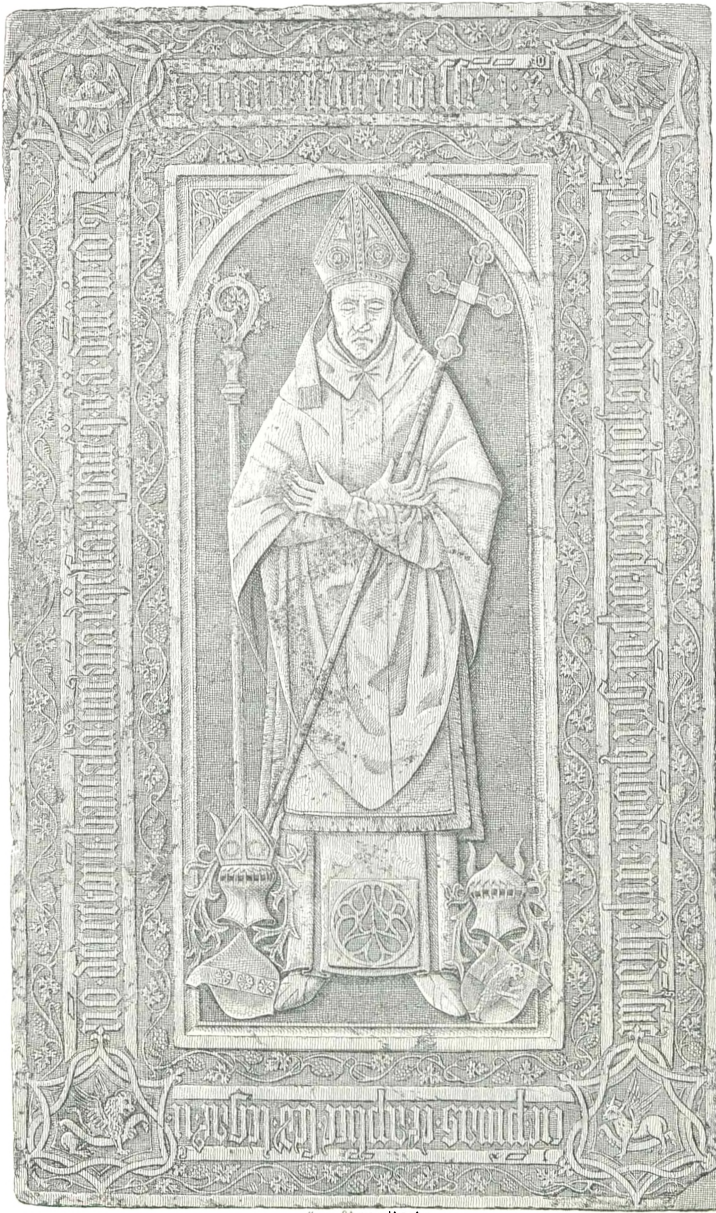

Fig. 116. PEDER FRIS, † 1483, og Hustru. Vestervig Kirke.

Refs Herred. Thisted Amt.

Fig. 117. Клавс Рѳелнов, Rigens Marsk, † 1486, og Hustru.
Odense, St. Hans Kirke.

Rayna. Petersen del. & sken.

Fig. 118. Jans Brostrup, Erkebiskop, † 1497.

Domkirken i Lund.

Fig. 119. NISLS GLOB, Biskop i Viborg, † 1498.
Viborg Domkirke.

Fig. 120. LAURIDS MOGENSEN (LØVENBALK) og Hustru.
Maringer Kirke.

Fig. 121. JOHANNES ALEXANDRI, Curatus. † 1503.
Herlufsholm Kirke.

Fig. 122. KLAVS DAA, Ridder, og Hustru, 1486. Herlufsmagle Kirke.
Tylbjerg Herred, Præsto Amt.

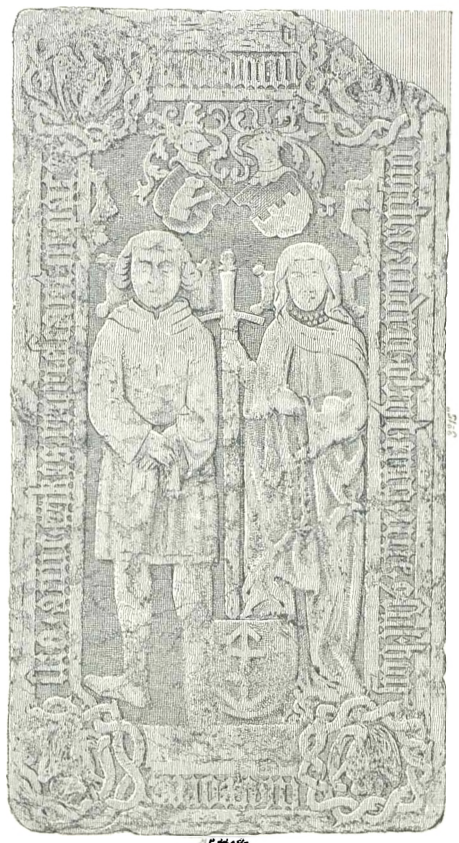

Fig. 123. ERIC KLAVSEN, Raadmand, † 1500, og Hustru.
Bogense Kirke.

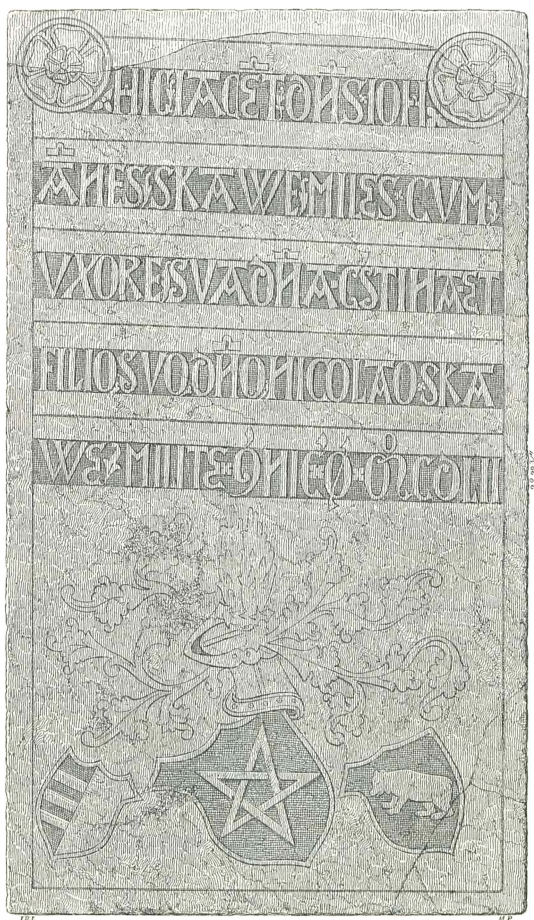

Fig. 124. JENS SKAVE, Ridder, med Hustru og Søn.
Ringsted Kirke.

Fig. 125. FRU ANNE NIELSDATTER KABEL.
Odense, St. Hans Kirke.

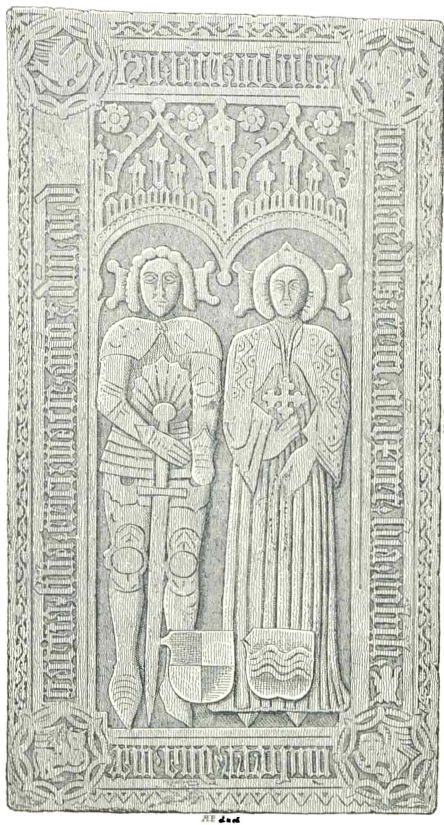

Fig. 126. EVERT ERIKSEN (THOTT) OG HUSTRU.
Aarhus Domkirke.

Fig. 127. EJLER MADSEN (BØLLE), Biskop i Aarhus, † 1501.
Aarhus Domkirke.

C. A. REITZELS FORLAG.

LOFFLER, J. B. Bergen Klosterkirke paa Rügen, et dansk Mindesmærke fra Valdemarernes Tid. (Særskilt Aftryk af »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed«.) Med Træsnit og Raderinger. 1874 1 Kr. 25 Øre.

Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidlige Middelalder (den romanske Periode). Med Illustrationer af Forfatteren. 1883 10/ Kr.

Gravstenene i Roskilde Kjøbstad. Med XXXIII lithograferede Tavler. Udgivet med Understøttelse af Kirkeministeriet ved Hjælp af Roskilde Domkirkes Midler. 1885 35 Kr.

Gravmonumenterne i Sorø Kirke. Med XVII lithograferede Tavler. Udgivet ved Hjælp af en af Kirkeministeriet erhvervet Bevilling af Sorø Akademis Midler. 1888 12 Kr.

RELIEFFERNE over Korstolene i Roskilde Domkirke. Aftegnede og udgivne af J. B. LØFFLER. Chemityperede af Magnus Petersen. Text af JUL. LANGE. (Avec un résumé en français.) 1880 6 Kr.

PETERSEN, HENRY: Vognfundene i Dejbjerg Præstegaardsmose ved Ringkjøbing 1881 og 1883. Et Bidrag til Oplysning om den forromerske Jernalder i Danmark. Med 5 Tavler, raderede i Kobber af Prof. MAGNUS PETERSEN, og 36 Figurer i Texten. Udgivet med Understøttelse af den Grevelige Hjelmsstjerne-Rosencroneske Stiftelse. 1888. 8 Kr.

Danske Gejstlige Sigiller fra Middelalderen. Tegnede og lithograferede af TH. BERGH. Udgivet med Understøttelse af Carlsberg-Fonden. 1882—1886. 1—7 Hefte. 60 Tavler 42 Kr.